

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK

4'97⁽¹⁵⁾

**CENTRUM DORADZTWA
I EDUKACJI W ROLNICTWIE**

Wydawca:

Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Poznaniu,
ul. Winogrody 63

Zespół redakcyjny:

A.P. Wiatrak (redaktor naczelny),
J. Kania, E. Kmita, W. Kujawiński, E. Matuszak,
N. Sakson, A. Swulińska-Katulska, Z. Szalczyk,
D. Pruss Głowacka (sekretarz redakcji)

Druk:

Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
tel: (0-61) 823 20 81, 820-19-71, fax 820-19-71

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmanska

Nakład: 800 egz.

*Czytelnikom
i Sympatykom
„Zagadnień Doradztwa
Rolniczego”
składamy
najlepsze życzenia
zdrowych i pogodnych
Świąt Bożego Narodzenia*

*oraz
wielu sukcesów
w życiu osobistym
i zawodowym
w nadchodzącym 1998 roku
Zespół Redakcyjny
„Zagadnień Doradztwa
Rolniczego”.*

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

ANDRZEJ P. WIATRAC: Kierunki zmian w organizacji pracy ODR	7
MARIAN PODSTAWKA, KATARZYNA CZUPRYŃSKA: Czynniki determinujące popyt na rolnicze kredyty preferencyjne	15
LECH OSTROWSKI: Korzystanie z kredytów bankowych przez rodziny chłopskie w latach 1992-1996	23
STANISŁAW GRYKIEN: Konsumenci produktów ekologicznych	36
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, KATARZYNA KUCZYŃSKA: Stosunki domowe i społeczne jako wzajemne zwierciadła w gospodarstwie domowym	46
KATARZYNA WESOŁA: Przepisy prawne regulujące działalność reklamową	60
EUGENIUSZ K. CHYŁEK: Fundusze strukturalne jako instrument rozwoju obszarów wiejskich w Hiszpanii	67

Z PRACY DORADCZEJ

PRZEMYSŁAW LECYK, GRZEGORZ CETNER: Tworzenie koncepcji doradztwa socjalno-ekonomicznego w Polsce z wykorzystaniem doświadczeń niemieckich. Cz. II	71
ELŻBIETA KMITA: System kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej	86
JERZY RACIBORSKI: Zakres doradztwa prawnego na rzecz podmiotów podejmujących działalność agroturystyczną	103
JÓZEF RYZNAR: Grupy rolników współpracujące z doradcami terenowymi (na przykładzie rejonu trzebnickiego)	110
KRYSTYNA PIENIAŻEK: Trudności i zagrożenia w procesie tworzenia się grup marketingowych	116

INFORMACJE

AGNIESZKA BIERNAT-JARKA, ELŻBIETA SAWICKA: Agrobiznes i obszary wiejskie wobec integracji z Unią Europejską - nadzieje, szanse i obawy	121
ANNA PABICH: Opinię doradców ODR o tematach badań naukowych przeznaczonych do upowszechniania w 1997 roku	126
ANNA PABICH: Oferta - informator szkoleniowy 98/99	133
ANNA KESZYCKA: Analiza wyników ankiety dotyczącej potrzeb doskonalenia kadr doradczych w zakresie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich	136
ELŻBIETA KMITA: V Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne	141
DANUTA PRUSS GŁOWACKA: Doradztwo rolnicze na MTRP Polagra'97	144
NOWOŚCI WYDAWNICZE	147
ROCZNY SPIS TREŚCI 1997	148
ANNUAL TABLE OF CONTENTS 1997	152

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

ANDRZEJ P. WIATRAK: Directions of changes in organization of ODRs advisory service.....	7
MARIAN PODSTAWKA, KATARZYNA CZUPRYŃSKA: Factors determinating demands for agricultural preferential credit	15
LECH OSTROWSKI: Bank credits which are used by farmers families in 1992-1996	23
STANISŁAW GRYKIEŃ: Consumers of ecological products	36
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, KATARZYNA KUCZYŃSKA: Family and social relations as mutual reflection in rural household.....	46
KATARZYNA WESOŁA: Law regulations connected with advertising	60
EUGENIUSZ K. CHYLEK: Structural funds as a tool in development of rural areas in Spain.....	67

FROM EXTENSION SERVICE WORK:

PRZEMYSŁAW LECYK, GRZEGORZ CETNER: Creation of conception in social and economic advisory service in Poland with use German experiences-part II	71
ELŻBIETA KMITA: System of categories in rural lodging base	86
JERZY RACIBORSKI: Range of law advisory for subjects which start to render touristic services	103
JÓZEF RYZNAR: Groups of farmers cooperating with regional advisers (on example of Trzebnica region).....	110
KRYSTYNA PIENIAŻEK: Difficulties and threats in the process of creation of marketing groups.....	116

INFORMATION:

AGNIESZKA BERNAT-JARKA, ELŻBIETA M. SAWICKA: Agribusiness and rural areas in front of integration with EU-hopes, chances and apprehensions.....	121
ANNA PABICH: ODR advisers opinion about the results of scientific research for dissemination in 1997	126
ANNA PABICH: Offer-Instruction guide-book 98/99.....	133
ANNA KĘSZYCKA: Analysis of results from interview-questionairs about improvement of advisory personnel in multifunctional development of rural area	136
ELŻBIETA KMITA: 5th All-Polish Agrotourism Symposium.....	141
DANUTA PRUSS GŁOWACKA: Agricultural extension service on MTRP Polagra'97	144
Publishing news	147
Annual table of contents	152

ARTYKUŁY

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

KIERUNKI ZMIAN W ORGANIZACJI PRACY ODR

Transformacja gospodarki narodowej spowodowała zmiany w warunkach gospodarowania w rolnictwie oraz pracy i życia mieszkańców. W ślad za tym nastąpiły zmiany w funkcjonowaniu wielu instytucji, których zadaniem jest pomoc ludności rolniczej. Jedną z tych instytucji są Ośrodki Doradztwa Rolniczego, powstałe w miejsce funkcjonujących poprzednio Wojewódzkich Ośrodków Postępu Rolniczego. Zmiana ta jest różnie oceniana, zarówno ma swoje mocne, jak i słabe strony. Nie jest pora na szczegółową ocenę, zwłaszcza że wiele spraw można analizować z różnych stron, ale w moim przekonaniu przeważają aspekty pozytywne. Jednym z nich są kierunki zmian w organizacji pracy ODR, które obecnie zmieniły się istotnie w stosunku do poprzedniego okresu.

Oto niektóre z ***mocnych stron***, na które należy zwrócić uwagę:

1. Kierunki pracy poszczególnych ODR-ów wynikają z ich statutów, przy czym w praktyce są uściślane poprzez diagnozowanie potrzeb klientów ODR. Ocena potrzeb doradczych odbywa się na różnych poziomach, poczynając od zgłoszeń rolników i obserwacji prowadzonych przez doradców, a kończąc na analizach tak zgromadzonych informacji o potrzebach, w połączeniu z uwarunkowaniami ze strony polityki rolnej, nauki, rynku rolniczego, przewidywań koniunktury gospodarczej itp. Najogólniej biorąc informacje o potrzebach doradczych mogą pochodzić z następujących źródeł: zgłoszeń rolników, obserwacji i analiz prowadzonych przez doradców, propozycji i opinii społecznych rad doradztwa rolniczego, spotkań z instytucjami rolniczymi i wiejskimi, spotkań i dyskusji z organizacjami doradczymi, wywiadów środowiskowych (w tym z badań ankietowych), wojewódzkich i krajowych

priorytetów doradczych, propozycji nauki, ofert firm handlowych dla rolnictwa oraz mass mediów.

2. Diagnozowanie potrzeb jest jednocześnie zbieraniem danych do planu funkcjonowania instytucji doradczej, w którym oprócz celów jej pracy określa się klientów organizacji doradczej, potencjalnych uczestników programu doradczego oraz członków celowych grup doradczych. Podstawowym planem pracy jest plan roczny. Większość ośrodków sporządza - oprócz planu rocznego - plany o krótszym horyzoncie czasowym: półroczne, kwartalne i miesięczne. W niektórych ODR-ach są opracowywane również wieloletnie programy działania. W dotychczasowej praktyce działania ODR zadania wynikające z realizacji planowanych programów doradczych nie zajmują więcej niż 50-60% czasu pracy doradców. Pozostały czas pracy doradcy przeznaczają na działalność wdrożeniowo-upowszechnieniową, doskonalenie zawodowe, doradztwo indywidualne w biurze doradcy lub u rolników, realizację zadań specjalnych i inne działania wynikające z potrzeb klientów. Tematami wiodącymi w realizacji zadań doradczych w latach dziewięćdziesiątych były: zarządzanie gospodarstwem rolnym, technologie produkcji rolniczej, poradnictwo prawne i socjalno-bytowe, ekologia, produkcja zdrowej żywności, ekologiczne urządzenie gospodarstw i wsi, marketing, informacja rynkowa i analiza rynku, alternatywne źródła dochodu i rozwój przedsiębiorczości, poprawa efektywności produkcji i gospodarowania, rodzina rolnicza i wiejskie gospodarstwo domowe, podnoszenie kwalifikacji kadry doradczej i szkolenia.
 3. Realizując poszczególne tematy ODR udzielają porad producentom rolnym, organizują szkolenia, seminaria, wycieczki, wystawy, pokazy i demonstracje na poletkach itp. Ponadto w wielu ODR-ach są organizowane targi rolne, targi agroturystyczne i kiermasze. Najczęściej dla osiągnięcia określonych celów stosuje się równocześnie dwie lub więcej metod, np.:
 - połączenie wystawy z pokazem,
 - demonstracje połączone ze szkoleniem lub szkolenie połączone z demonstracją,
 - targi połączone z pokazem i seminariami tematycznymi.
- Wśród metod oświatowych dominują *metody aktywizujące i poszukujące*, bazujące na dotychczasowym doświadczeniu i wiedzy słuchaczy, które najczęściej są stosowane łącznie.
4. Wymienione metody pracy doradczej i oświatowej składają się na *formy pracy doradczej*, zróżnicowane dla potrzeb i możliwości różnych jej odbiorców. W Polsce realizowane są cztery następujące formy:
 - *doradztwo indywidualne* - realizowane bezpośrednio w gospodarstwie rolnika, w biurze doradcy, a także poradnictwo „na telefon”. Do doradztwa

indywidualnego zaliczyć trzeba sporządzanie przez ODR-y biznesplanów dla rolników i innych podmiotów gospodarczych związanych z przetwórstwem rolno-spożywczym.

- *doradztwo grupowe* - realizowane poprzez współpracę z grupami celowymi rolników o podobnych zainteresowaniach produkcyjnych (np. zajmujących się szkółkarstwem). Rolnicy ci realizują wspólny program doradczy, który najczęściej połączony jest z wykorzystaniem metody zarządzająco-marketingowej (MMA) lub metody globalno-zarządzającej (GMA).
- *doradztwo środowiskowe* - związane z realizacją specyficznych potrzeb rolników danego regionu (np. związanych z restrukturyzacją PGR, przekwalifikowaniem osób pracujących dotychczas w rolnictwie, wykorzystywaniem miejscowych zasobów itp.).
- *doradztwo masowe* - realizowane poprzez ODR oraz przez środki masowej komunikacji (radio, telewizję, prasę i wydawnictwa) lub też wspólnie. Na szczególne podkreślenie zasługuje działalność wydawniczo-informacyjna, a zwłaszcza wydawanie pism, periodyków i publikacji, które cieszą się dużą popularnością (i to nie tylko w środowisku rolniczym). Coraz powszechniejszy jest udział ODR w podejmowaniu tematyki rolniczej w lokalnych audycjach radiowych, a czasami również telewizyjnych.

Przedstawione *mocne strony* organizacji doradztwa po 1989 r. wynikają z innego podejścia do pracy doradczej niż poprzednio. Większość przedstawionych metod pracy jest podobna, ale u podstaw ich zastosowania jest inna filozofia działania. Przede wszystkim chodzi o plan pracy organizacji doradczej, który w większości ODR jest planem, wynikającym ze zidentyfikowanych potrzeb doradczych, a nie planem upowszechniania postępu narzuconym z góry, bez uwzględnienia istniejących lokalnych potrzeb i warunków. Kolejna sprawa wiąże się z oceną potrzeb doradczych i rolą w tym zakresie Społecznych Rad Doradztwa Rolniczego. Następne zagadnienie wiąże się z zastosowaniem metod pracy doradczej, większego znaczenia doradztwa grupowego, wzrostu znaczenia wyjazdów szkoleniowych, wystaw itp. oraz łączenia różnych metod pracy doradczej. Obecnie dużą rolę ogrywa doradztwo masowe prowadzone przez ODR, ale rozumiane inaczej niż w przeszłości, gdyż podstawą tego doradztwa jest wydawanie czasopism, broszur, nagrywanie audycji radiowych i programów telewizyjnych (najczęściej o regionalnym charakterze). Ten sposób doradztwa lepiej trafia do odbiorców w porównaniu z programami nadawanymi centralnie, dotyczącymi rolnictwa i wsi, ale często mało związanymi z problemami rolników danego obszaru. W przypadku metod pracy doradczej obserwuje się częstsze zainteresowanie doradców stosowaniem grupowej formy doradztwa, ale ta forma nie znajduje dostatecznego zainteresowania u rolników. Nadal większość rolników preferuje formy indywidualne. Z kolei wśród metod grupowej pracy dorad-

czej upowszechniła się przede wszystkim MMA, natomiast nadal małe znaczenie ma metoda GMA.

Słabe strony w zakresie organizacji pracy doradczej w latach dziewięćdziesiątych w Polsce wynikały przede wszystkim z następujących czynników:

1. Szeroki zakres zadań realizowanych przez ODR-y wymaga odpowiednich kadr, co do liczby i przygotowania zawodowego. Tymczasem sytuacja pod tym względem nie jest najlepsza. W grudniu 1996 r. zatrudnienie w ODR wynosiło 5 700 osób, z tego specjaliści zakładowi stanowili 1 180 osób, doradcy terenowi - 3 320 osób, pracownicy administracyjno-techniczni 753 osób i pozostali - 447 osób⁽¹⁾. W Polsce średnio na 1 doradcę przypada około 530 gospodarstw rolnych i 4300 ha użytków rolnych. Analiza poziomu przygotowania kadry doradców wskazuje, że tylko 63% doradców ma wykształcenie wyższe, przy czym większość (87%) ma wykształcenie rolnicze, ponad 3% wykształcenie ekonomiczne i ekonomiczno-rolnicze, 2,0% wykształcenie techniczne i około 8% wykształcenie inne. Duży udział programów i tematów ekonomicznych realizowanych przez ODR-y wskazuje na potrzebę zwiększenia osób z wykształceniem ekonomicznym. Niestety ich liczba - o czym była już mowa - jest niewielka i w dodatku tylko 60% z nich ma wykształcenie wyższe. Przytoczone liczby wskazują, że liczba zatrudnionych doradców oraz poziom i kierunek ich wykształcenia mogą nie sprostać wymaganiom, jakie są potrzebne dla przemian strukturalnych rolnictwa i jego unowocześniania. Aktywny udział doradztwa w kształtowaniu zmian w rolnictwie wymaga od doradców - obok zrozumienia środowiska pracy - posiadania umiejętności organizacyjnych, kierowniczych, ekonomicznych i technologicznych oraz współpracy z rolnikami w tym zakresie. W warunkach przekształcania rolnictwa dotychczasowe problemy dotyczące technologii i ekonomiki uzupełniają nowe potrzeby związane z całą sferą funkcjonowania gospodarstwa rolnego w jego otoczeniu rynkowym, rozwojem przedsiębiorczości na wsi, przetwórstwem produktów rolniczych, zmianami strukturalnymi w rolnictwie i na wsi, koniecznością poszukiwania alternatywnych źródeł dochodów, ekologią, gospodarstwem domowym oraz z problematyką pracy z młodzieżą itp. Powstawanie nowych problemów i konieczność ich rozwiązania stawia przed doradztwem konieczność przygotowania nowych programów doradczych, a wraz z tym i ludzi, którzy będą je realizowali.
2. Czynniki decydującymi o efektywności doradztwa rolniczego są dobrze przygotowana kadra zarządzająca organizacją doradczą, wysokie kwalifikacje doradców oraz rodzaje realizowanych programów doradczych.

(1) Por. E. Matuszak: Doradztwo rolnicze wobec nowych zadań. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* 1997, nr 2, s. 7 i następne.

Właściwa realizacja funkcji doradczych wymaga od doradców znajomości - oprócz spraw zawodowych (jak technologii, ekonomiki itp.) - następujących dziedzin i umiejętności:

- rozumienia środowiska pracy doradczej,
- organizowania pracy doradczej,
- pozyskiwania informacji do doradztwa,
- współpracy z odbiorcami programów doradczych.

Z kolei efektywność pracy kadry zarządzającej ODR zależy od jej przygotowania w tym zakresie, organizacji zakładu pracy, powiązań poszczególnych działów, organizacji pracy i sposobu zarządzania. Generalnie biorąc w Polsce nie ma systemu, w ramach którego byłaby przygotowana kadra zarządzająca, stosująca nowoczesne metody organizacji pracy. Dyrektorzy ODR-ów zostali przeszkoleni w tym zakresie przez Polsko-Amerykański Program Doradztwa, ale część z nich już nie pracuje. Natomiast przygotowanie zawodowe w tym zakresie pozostałej kadry zarządzającej w większości ODR nie jest wystarczające.

3. Posiadanie tych umiejętności wymaga przygotowania kadr o kwalifikacjach odpowiednich do pełnienia funkcji doradcy oraz zarządzania ODR. Niestety w Polsce nie kształci się doradców. Do pracy doradczej trafiają zwykle ludzie po studiach zawodowych, bez uprzedniego przygotowania metodyczno-pedagogicznego. W związku z tym doradca uczy się głównie swojej pracy w trakcie jej wykonywania. Osobną sprawą stanowi doksztalcenie i doskonalenie doradców w trakcie ich pracy. Zakres doskonalenia i doksztalcenia doradców zależy od stopnia ich przygotowania do pracy. Jeśli nie zostaną przygotowani do pracy doradczej na studiach, wówczas muszą uczyć się podstaw pracy doradczej w czasie pracy lub bezpośrednio przed jej podjęciem. Jest to konieczne, jeśli chcemy zapewnić realizację programów doradczych i rozwiązywanie problemów gospodarstw rolniczych związanych z ich dostosowaniem do sytuacji rynkowej. Sytuację w tym względzie należałoby zmienić, rekonstruując programy studiów oraz stworzyć dobry program podnoszenia kwalifikacji zawodowych pracowników doradztwa. W tym celu konieczna jest ścisła współpraca doradztwa z nauką i oświatą oraz większe zasilenie środkami finansowymi.
4. W ODR brak jest właściwych mechanizmów oceny pracy doradców, która dostarczałaby informacji o wykonywanej pracy i jej jakości oraz pozwalała określić jej zakres i cele w przyszłości. Ocena pracy powinna określić:
 - w jaki sposób doradca wykonuje programy doradcze i zadania,
 - jakie ma do tego przygotowanie i jakie są jego zdolności komunikacyjne,
 - jaka jest w tym zakresie jego inicjatywa, zaradność i twórcza postawa,

- w jaki sposób współpracuje z innymi
- w jaki sposób pracuje, planuje swoją pracę i określa jej priorytety.

Znajomość odpowiedzi na podane pytania pozwoliłaby ocenić efektywność pracy doradcy, jej mocne i słabe strony, potrzebę podnoszenia kwalifikacji oraz podejmowanie decyzji personalnych. Niestety są trudności w takiej ocenie, gdy liczba zatrudnionych jest niedostateczna, kwalifikacje ich nie zawsze są wystarczające, a płace niższe - poniżej średniej krajowej. Ponadto brak jest określenia statutu doradcy, który określałby wymagania wobec doradcy, drogi jego awansu zawodowego, podnoszenia kwalifikacji i zdobywania wyższych umiejętności itp.

Zagrożenia i bariery w organizacji pracy doradczej w obecnym okresie wynikają głównie z następujących czynników:

1. Brak ustawy o systemie doradztwa rolniczego, o jego organizacji i usytuowaniu w strukturze instytucji pracujących na rzecz rolników, a w konsekwencji brak określenia statusu doradcy, wymagań wobec niego, awansu, kwalifikacji i systemu doskonalenia zawodowego, a następnie oceny jego pracy w porównaniu do jej efektów oraz wykształcenia i umiejętności.
2. Brak systemu doradztwa w postaci wzajemnie ze sobą powiązanych różnych instytucji (państwowych, spółdzielczych, samorządowych i prywatnych) działających w rolnictwie i jego otoczeniu, które - tak jak w krajach Unii Europejskiej - świadczą różnorodne usługi doradcze, na ogół zróżnicowane w zależności od podmiotu świadczącego te usługi i źródła ich finansowania⁽²⁾.
3. Nieporozumienia w wielu województwach między ODR a izbą rolniczą nie sprzyjają poprawie *image* doradztwa i doradcy. Te instytucje powinny ściśle współpracować, dzieląc się zakresem pracy. W wielu krajach *organizacje rolników o charakterze społecznym* zajmują się głównie doradztwem socjalnym i prawnym, *wyspecjalizowane organizacje* (np. związki producentów) - doradztwem specjalistycznym, o charakterze technologicznym, a z kolei doradztwo publiczne - głównie doradztwem ekonomicznym i ekonomiczno-socjalnym.
4. Opiniowanie biznesplanów przez ODR-y nie jest właściwe, gdyż w ten sposób stają się one stroną związaną z instytucją rządową. Ośrodki doradztwa rolniczego powinny doradzać i dawać uwagi do sporządzonych biznesplanów

(2) Por. A.P.Wiatrak: Doradztwo rolnicze w okresie transformacji wsi i rolnictwa oraz integracji z Unią Europejską. [w:] *Doradztwo rolnicze jako ogniwo systemu wiedzy rolniczej w procesach modernizacji wsi i rolnictwa oraz integracji z Unią Europejską*. MRGŻ, Warszawa 1996, s. 40 i następne.

przez inne instytucje, reprezentować rolników i bronić ich interesów, a nie dawać opinie (o charakterze administracyjnym) o możliwości przyznania kredytów. Czas ten lepiej byłoby spożytkować na podejmowanie działań i doradztwa na rzecz przemian strukturalnych rolnictwa, dostosowania produkcji do wymogów rynku oraz jej konkurencji na rynku krajowym i zagranicznym.

5. Niedostatecznie rozwinięte doradztwo dotyczące kreowania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, w połączeniu z doradztwem ekonomiczno-socjalnym, jak w krajach Unii Europejskiej.
6. Niedostateczne powiązanie instytucji doradczych ze szkołami rolniczymi i placówkami naukowymi i brak określenia ich powiązania i współpracy.
7. Brak systemu wiedzy rolniczej i informacji oraz niedostatecznie włączenie nauki w system doradztwa dla wsi i rolnictwa.
8. Niedostateczne zwracanie uwagi na sferę zarządzania i organizacji pracy ODR.

Możliwości i szanse poprawy skuteczności instytucji doradczych należy widzieć przede wszystkim:

1. W Polsce są początki działań zmierzających do podziału zakresu pracy doradczej między różne podmioty. Dotyczy to zwłaszcza doradztwa świadczonego przez przemysł spożywczy, potrzebujący produktów o określonych standardach i wymaganiach, przedsiębiorstwa handlowe i usługowe, sprzedające środki produkcji i usługi dla rolnictwa, promujące swoje produkty, pokazujące ich zastosowanie itp. oraz przez wyspecjalizowane organizacje (np. związki producentów) zajmujące się doradztwem specjalistycznym, o charakterze technologicznym. Działania te należy kontynuować w przyszłości, włączając w to inne instytucje pracujące dla wsi i rolnictwa, a zwłaszcza izby rolnicze.
2. Wzrastająca rola ODR w świadczeniu doradztwa na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, podejmowania nowej działalności gospodarczej, kreowania przedsiębiorczości itp.
3. Rozwój regionalnych i lokalnych programów rozwoju gospodarczego przy aktywizacji samorządów terytorialnych i społeczności lokalnych, w których dużą rolę odgrywa doradztwo, doskonalenie zawodowe i przekwalifikowanie. Jednocześnie powstają regionalne programy doradztwa rolniczego. Powiązanie tych programów może stać się szansą na szybszą aktywizację społeczności wiejskich i przemian strukturalnych obszarów wiejskich.
4. Dostrzeganie przez naukę, zwłaszcza przez instytuty branżowe i uczelnie potrzeby współpracy z praktyką rolniczą, co w pierwszej kolejności widać

w kontaktach tych instytucji z doradcami. Istnieje więc szansa na stworzenie systemu wiedzy i informacji rolniczej oraz powiązanie badań z potrzebami rolników.

5. Rozszerzanie współpracy między szkołami rolniczymi a ośrodkami doradztwa rolniczego, co pozwala zwiększyć efektywność kształcenia rolniczego i szkolenia rolników, a w konsekwencji kwalifikacji zawodowych rolników.

Przedstawione *mocne i słabe strony* organizacji pracy w ODR są istotne dla określania efektywności pracy doradczej, od której zależy powodzenie realizowanych programów, wprowadzanie nowych programów, dostosowanie programów do istniejących potrzeb itp. Najlepsze programy nie będą zrealizowane, jeśli nie będą stworzone warunki do ich realizacji, na co wskazują *zagrożenia i bariery*. W związku z tym konieczne jest zastanowienie się nad zmianami w tym zakresie i wykorzystanie dotychczasowych osiągnięć oraz *możliwości i szans*, jakie są w tym zakresie. W pierwszej kolejności widzę potrzebę przygotowania kadr doradczych (wraz z określeniem ich kwalifikacji), a następnie opracowania dróg awansu zawodowego doradców w powiązaniu z systemem oceny ich pracy oraz całej sfery zarządzania i organizacji pracy ODR. Konieczne jest przy tym opracowanie systemu współpracy różnych instytucji świadczących usługi doradcze dla mieszkańców wsi, w celu zapewnienia różnorodnej oferty usług doradczych i unikania konkurencji w tym zakresie. Istnieje pilna konieczność uregulowania tych zagadnień w drodze ustawowej, a zwłaszcza statusu doradcy i państwowego doradztwa rolniczego.

MARIAN PODSTAWKA

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

KATARZYNA CZUPRYŃSKA

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Warszawie

CZYNNIKI DETERMINUJĄCE POPYT NA ROLNICZE KREDYTY PREFERENCYJNE

W 1993 roku powołano Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Powierzono jej proces strukturalnych przemian polskiego rolnictwa, gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich. Agencja realizuje te zadania poprzez dopłaty do oprocentowania kredytów udzielanych przez banki współpracujące z nią. Obecnie Agencja oferuje 22 linie kredytowe, które przeznaczone są na finansowanie zadań związanych z przebudową struktury agromajętności rolnictwa i jej otoczenia.

Po kilku latach działalności Agencji obserwuje się znaczne przestrzenne zróżnicowanie liczby i kwot udzielonych kredytów preferencyjnych. W tej sytuacji zachodzi pytanie: jakie przyczyny decydują o popycie na te kredyty i o ich strukturze. W celu uzyskania odpowiedzi na to pytanie założono, iż o zainteresowaniu się rolników kredytami preferencyjnymi decydują takie czynniki jak:

- liczba gospodarstw,
- zasoby ziemi,
- zasoby pracy,
- aktywność zawodowa,
- poziom bezrobocia,
- wyposażenie w środki produkcji,
- poziom produkcji rolniczej,
- sieć banków obsługujących rolnictwo.

Wymienione rodzaje przyczyn można podzielić na dwie grupy:

- czynniki związane z cechami osobowymi ludzi zatrudnionych w rolnictwie,
- czynniki ekonomiczno-produkcyjne tkwiące w samym rolnictwie.

Ponadto o stopniu korzystania z kredytów preferencyjnych decyduje stan infrastruktury społeczno-ekonomicznej danego regionu.

Mając ustalone a priori czynniki sprawcze określono - przy pomocy współczynników korelacji - ocenę zależności pomiędzy nimi, a liczbą i kwotą udzielonych kredytów preferencyjnych w latach 1994-1996, według województw. W opracowaniu przedstawiono wyniki badań dla całego rolnictwa polskiego.

a) Zasoby ziemi i liczba gospodarstw

Zasoby ziemi w badaniach zostały określone poprzez powierzchnię użytków rolnych oraz średnią powierzchnię gospodarstwa w poszczególnych województwach. Wyniki tego badania przedstawia tab. 1. Przedstawiono w niej zależność pomiędzy liczbą gospodarstw i ich powierzchnią, a poziomem korzystania z kredytów preferencyjnych.

Tabela 1

Wartości współczynników korelacji pomiędzy cechami struktury obszarowej a poziomem kredytów w latach 1994-1996

	Kredyty inwestycyjne		Kredyty obrotowe		Razem kredyty obrotowe i inwestycyjne		Kredyt na zakup ziemi	
	liczba	kwota	liczba	kwota	liczba	kwota	liczba	kwota
Liczba gospodarstw indywidualnych	0,45	0,11	0,59	-0,15	0,59	-0,11		
Powierzchnia użytków rolnych	0,53	0,53	0,58	0,38	0,58	0,43	0,48	0,48
Średnia powierzchnia gospodarstw	-0,22	0,07	-0,33	0,20	-0,32	0,19	-0,31	0,51

Źródło: Materiały sprawozdawcze ARiMR za 1996 r.

Z danych tabeli 1 wynika, że pomiędzy badanymi zmiennymi zachodzi bardzo duża zależność. Jest ona szczególnie silna pomiędzy liczbą udzielanych kredytów preferencyjnych, a powierzchnią użytków rolnych i liczbą gospodarstw w danym województwie. Liczba udzielanych w tych latach kredytów z dopłatami Agencji skorelowana jest w sposób dodatni z liczbą gospodarstw w poszczególnych województwach. Średnio dla kraju ten współczynnik korelacji wynosi 0,59. Podobną sytuację obserwuje się w przypadku skorelowania liczby kredytów z powierzchnią gospodarstw rolnych dla województw. Miara tego związku w postaci współczynnika korelacji wynosi 0,58. Występuje także dodatni silny związek pomiędzy kwotami kredytów preferencyjnych, zwłaszcza przeznaczonymi na zakup ziemi, a łączną powierzchnią użytków rolnych w województwach oraz przeciętną powierzchnią gospodarstwa. Współczynniki korelacji wynoszą odpowiednio 0,43 i 0,19. Z kolei jeśli chodzi o związek pomiędzy liczbą udzielanych

kredytów, a średnią powierzchnią gospodarstw w poszczególnych województwach, to obserwuje się tu związek ujemny (współczynnik korelacji wynosi $-0,32$).

Reasumując stwierdzono, że zarówno z preferencyjnych kredytów obrotowych, jak i inwestycyjnych w większym stopniu korzystają rolnicy z województw typowo rolniczych, mających relatywnie więcej użytków rolnych i większe obszary gospodarstwa. Mniejsze zainteresowanie tymi kredytami obserwuje się na tych obszarach, gdzie przeważają małe gospodarstwa rolne.

b) Zasoby pracy w rolnictwie

Badanie zmian i zależności pomiędzy zasobami siły roboczej w rolnictwie, a zainteresowaniem kredytami preferencyjnymi jest szczególnie ważne. Wynika to z faktu, iż wszelkie zmiany w strukturze agrarnej uwarunkowane są w pierwszym rzędzie czynnikiem ludzkim: jego zasobami i cechami jakościowymi.

Powszechnie uważa się, iż zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie jest podstawowym warunkiem wzrostu siły ekonomicznej gospodarstw rolnych w Polsce. Tymczasem w ostatnich latach proces odchodzenia ludności rolniczej do zajęć pozarolniczych uległ zahamowaniu. Przyczyn tego zjawiska jest wiele, ale dwie są podstawowe. Po pierwsze bardzo skurczył się rynek pracy w mieście dla tak zwanych rolników „dwuzawodowców”. Do 1988 r. ok. 60% ludności rolniczej pracowało dodatkowo w mieście. Obecnie takich osób jest nieco ponad 15%. Tym samym rolnictwo jest siłą ssącą dla pracujących w innych działach gospodarki a nie odwrotnie. Po drugie na wsi brak jest jeszcze możliwości podejmowania pracy poza rolnictwem. Stworzenie ich to z jednej strony szansa na poprawę struktury obszarowej polskiego rolnictwa i likwidacja utajonego bezrobocia. Ponadto istnieje możliwość dodatkowego wsparcia kapitałowego gospodarstw rolnych. W tej sytuacji pozytywnie należy ocenić działania Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa zmierzające do wspierania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Agencja realizuje dwie formy wspierania przedsiębiorczości. Jedną z nich jest udzielanie nieoprocentowanych pożyczek wspierających inwestycje tworzące nowe miejsca pracy na wsi. Drugą jest udzielanie kredytów preferencyjnych na przedsięwzięcia inwestycyjne tworzące nowe miejsca pracy w działalnościach pozarolniczych, w gminach wiejskich oraz miejsko-wiejskich.

W badaniach analizowano zależności pomiędzy zasobami pracy, a poziomem korzystania z kredytów preferencyjnych w poszczególnych województwach. Zasoby siły roboczej w poszczególnych województwach w rolnictwie zostały scharakteryzowane poprzez takie cechy jak:

- liczba pracujących w rolnictwie,
- odsetek ludności zatrudnionej w rolnictwie,

- liczba osób utrzymujących się z pracy w rolnictwie,
- współczynnik aktywności zawodowej ludności rolniczej⁽¹⁾,
- liczba ludności w wieku produkcyjnym na wsi,
- liczba bezrobotnych.

W tabeli 2 przedstawiono wyniki syntetyczne dla całego kraju.

Tabela 2

Wartości współczynników korelacji pomiędzy cechami zasobów pracy na wsi, a poziomem kredytów w latach 1994-1996

	Liczba udzielonych kredytów inwestycyjnych	Liczba udzielonych kredytów obrotowych	Liczba utworzonych miejsc pracy dzięki pożyczkom „mała przedsiębiorczość”	Liczba udzielonych pożyczek „mała przedsiębiorczość”
Ludność zatrudniona w rolnictwie	0,50	0,63	0,29	0,00
Odsetek ludności zatrudnionej w rolnictwie	0,63	0,63	0,08	0,14
Ludność utrzymująca się z pracy w rolnictwie	0,68	0,78	0,22	0,00
Ludność w wieku produkcyjnym	0,13	0,42	0,42	0,23
Bezrobocie ogółem	-0,19	-0,08	0,01	-0,04
Współczynnik aktywności zawodowej	0,34	0,40	0,23	0,30

Źródło: Materiały sprawozdawcze ARiMR za 1996 r.

Z przedstawionych w tabeli 2 informacji wynika, że popyt na kredyty z dopłatami Agencji zależy przede wszystkim od:

- liczby ludności zatrudnionej w rolnictwie,
- aktywności zawodowej ludności w danym województwie.

Współczynnik korelacji między liczbą ludności zatrudnionej w rolnictwie, a liczbą udzielonych kredytów inwestycyjnych wynosił 0,50. Natomiast związek ten w przypadku kredytów obrotowych był wyższy i wynosił 0,63. Podobnie silną zależność obserwuje się pomiędzy liczbą udzielonych kredytów, a odsetkiem ludności zatrudnionej w rolnictwie w układzie województw. W przypadku obu rodzajów kredytów miara tego związku w postaci współczynnika korelacji jest silna i wynosi 0,63. Poza tym liczba zaciągniętych kredytów preferencyjnych, tak inwestycyjnych jak i obrotowych, jest silnie dodatnio skorelowana z poziomem aktywności zawodowej. Odpowiednie współczynniki korelacji wynosiły: 0,34 i 0,40.

(1) Obliczono go jako udział osób aktywnych zawodowo w rolnictwie w liczbie ludności ogółem, w danym województwie (w wieku 15 lat i więcej).

Podobnie stwierdzono korelację pomiędzy zainteresowaniem kredytami preferencyjnymi, a ludnością w wieku produkcyjnym w danym województwie. Siła tego związku jest wyraźniejsza w przypadku kredytów obrotowych. Natomiast związek bezrobocia z kredytowaniem preferencyjnym ma charakter ujemny. Innymi słowy im jego stan jest wyższy, tym korzystanie z tej formy pomocy państwa jest mniejsze.

Dokonano także oceny zależności pomiędzy wspomnianymi cechami rolniczej siły roboczej, a przedsięwzięciami tworzącymi nowe miejsca pracy w działalnościach pozarolniczych na obszarach wiejskich. Wyniki tych badań nie są w pełni reprezentatywne, ponieważ ARiMR realizuje zbyt krótko program redukujący stan bezrobocia na wsi. Jednakże w przypadku badań zależności pomiędzy liczbą utworzonych nowych miejsc pracy, a wiekiem ludności rolniczej i wskaźnikiem ich zawodowej aktywności otrzymano statystycznie istotne wyniki. Dla tych związków współczynniki korelacji wynoszą odpowiednio 0,42 i 0,23. Oznacza to, iż ludzie młodzi wykazują więcej przedsiębiorczości i większe zaangażowanie w tworzenie nowych miejsc pracy. Dla realizacji tego celu decydują się na zaciągnięcie kredytów preferencyjnych, które oferuje ARiMR.

c) Środki produkcji w rolnictwie

Rynek rolniczych środków produkcji po latach destabilizacji, poczynając od 1995 roku charakteryzuje się pewnym ożywieniem. Owo ożywienie wystąpiło pod wpływem poprawy ogólnej koniunktury gospodarczej, w tym także w rolnictwie. Duże znaczenie dla tego procesu ma dostęp do preferencyjnych kredytów dofinansowywanych przez ARiMR. Na szczególne podkreślenie zasługuje wzrost obrotów na rynku trwałych środków produkcji. Chodzi tu głównie o materiały budowlane i podstawowe środki mechanizacji (ciągniki, kombajny). W 1995 r. obroty materiałami budowlanymi na obszarach wiejskich w porównaniu do 1994 r. były wyższe o ok. 50%. Wzrosła także liczba realizowanych inwestycji budowlanych⁽²⁾. Od 1995 r. rynek maszyn rolniczych odnotował także wzrost obrotów. Wywołany on został wspomnianą lepszą sytuacją ekonomiczną gospodarstw oraz koniecznością przeprowadzenia restrukturyzacji starzejącego się parku maszyn i ciągników. Dla zilustrowania tego zjawiska podamy za A.Szemberg⁽³⁾ strukturę wieku ciągników pracujących w rolnictwie.

Na ogół tych ciągników przypada:

– wyprodukowanych do 1970 r.	11,6%
– wyprodukowanych w latach 1971 - 1980	34,5%
– wyprodukowanych w latach 1981 - 1986	30,6%

(2) A.Zalewski: Rynek środków produkcji dla rolnictwa. Praca zbiorowa IERiGŻ, 1996.

(3) A.Szemberg: Gospodarstwa chłopskie w świetle spisu rolnego 1994. Praca zbiorowa IERiGŻ.

- wyprodukowanych w latach 1987 - 1992 22,0%
- wyprodukowanych po 1992 1,3%

W badaniach zależności pomiędzy wyposażeniem rolnictwa w trwałe i obrotowe środki produkcji, a popytem na kredyty z dopłatą Agencji w poszczególnych województwach, posłużono się takimi ich charakterystykami jak:

- wartość rolniczych środków trwałych brutto w poszczególnych województwach,
- zużycie nawozów sztucznych w kg na 1 ha użytków rolnych.

Otrzymane wyniki tej analizy przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3

Wartości współczynników korelacji pomiędzy wartością środków trwałych brutto, a poziomem kredytów preferencyjnych w latach 1994-1996

Kredyty	Wartość brutto środków trwałych w cenach bieżących (31. 12. 1995)	Liczba ciągników	Zużycie nawozów sztucznych w kg na 1 ha UR
Kredyty inwestycyjne			
– liczba	0,49	0,71	0,16
– kwota	0,67	0,53	0,50
Kredyty obrotowe			
– liczba	0,56	0,82	0,12
– kwota	0,55	0,29	0,62
Ogółem kredyty			
– liczba	0,56	0,82	0,12
– kwota	9,61	0,36	0,64
Kredyty na zakup gruntów rolnych			
– liczba	0,47	0,66	–
– kwota	0,55	0,60	–
Kredyty „Młody rolnik”			
– liczba	0,25	0,35	–
– kwota	0,38	0,39	–

Źródło: Materiały sprawozdawcze ARiMR za 1996 r.

Z danych tabeli 3 wynika, iż popyt na kredyty preferencyjne jest ściśle skorelowany - w sposób dodatni - z wartością brutto rolniczych środków trwałych, w tym ciągników i nawozów sztucznych. Tym samym stwierdzamy, że po kredyty z dopłatą Agencji częściej ubiegają się właściciele gospodarstw dobrze wyposażonych w maszyny i urządzenia do produkcji roślinnej oraz gospodarujący bardziej intensywnie.

d) Poziom produkcji rolniczej

Analizie poddano poziom rolniczej produkcji zwierzęcej oraz jego związek z branżowymi kredytami preferencyjnymi. Zawężenie tej analizy do produkcji zwierzęcej wynika z faktu, iż Agencja rozpoczęła realizację tzw. kredytów branżowych w odniesieniu do tej produkcji. Okres ich stosowania upoważnia do przeprowadzenia analizy korelacji. Dokonano badania związku pomiędzy liczbą i kwotą kredytów z dopłatami Agencji, a pogłowiem bydła w województwach, jego obsadą na 100 ha użytków rolnych i produkcją żywca rzeźnego. Wyniki zamieszczono w tabeli 4.

Tabela 4

Współczynniki korelacji pomiędzy poziomem produkcji zwierzęcej,
a liczbą i kwotą kredytów preferencyjnych

Kredyty	Obsada bydła na 100 ha UR (w szt.)	Stan pogłowia bydła ogółem (szt.)	Produkcja żywca rzeźnego (mięsa w tys. ton)
Branżowy na produkcję mleka			
– liczba	0,42	0,61	–
– kwota	0,18	0,36	–
Branżowy na hodowlę i chów bydła mięsnego			
– liczba	–	–	0,18
– kwota	–	–	0,23

Źródło: Materiały sprawozdawcze ARiMR za 1996 r.

Wysokie wartości współczynników korelacji pomiędzy badanymi zmiennymi dotyczącymi korzystania z kredytów, a obsadą bydła na 100 ha UR oraz jego stanem pogłowia świadczą, iż zachodzi między nimi ścisły związek. Ma on charakter dodatni. Tym samym upoważnia to do stwierdzenia, że z branżowych kredytów preferencyjnych dla rozwoju produkcji mleka korzystają przede wszystkim producenci posiadający liczne stada bydła. Natomiast zależność pomiędzy liczbą i kwotą kredytów, a produkcją żywca rzeźnego jest dodatnia, lecz mniej wyraźna. Świadczą o tym uzyskane współczynniki korelacji. Wynoszą one odpowiednio 0,18 i 0,23. Prawdopodobnie producenci żywca korzystają także z innych linii kredytowych.

e) Banki obsługujące rolnictwo

Kredyty z dopłatą Agencji do oprocentowania udzielane są przez 29 banków, z którymi zawarto stosowne umowy. Tak duża liczba banków umożliwiła kredytobiorcom swobodny ich wybór. Ma to także i inne znaczenie ponieważ banki rywalizując o rynek decydują się na obniżenie oprocentowania i prowizji. Spo-

śród wszystkich banków najwięcej kredytów, do dnia 30 czerwca 1996 r., udzielił Bank Gospodarki Żywnościowej. Udział tego Banku w strukturze wartościowej wynosił 58,2 %. Kolejne miejsca, jednak ze znacznie mniejszym udziałem, zajęły:

- Gospodarczy Bank Południowo-Zachodni SA - 6,7 %,
- Gospodarczy Bank Wielkopolski SA - 4,0 %,
- Bank Unii Gospodarczej SA - 3,9 %.

Ogółem wymienione banki udzieliły prawie 3/4 kwoty wszystkich kredytów preferencyjnych. Badania związku pomiędzy poziomem kredytów preferencyjnych, a liczbą banków wykazały zależność dodatnią. Korelacja ta jest szczególnie wysoka dla liczby zaciągniętych kredytów. Wynosiła ona 0,75. Jest znacznie słabsza dla kwot. Współczynnik korelacji w tym wypadku wynosił 0,25. Oznacza to, że stan infrastruktury bankowej sprzyja korzystaniu z tego rodzaju kredytów. W województwach, w których występuje gęsta sieć tego typu instytucji finansowej rolnicy częściej zaciągają kredyty z dopłatą Agencji.

Wnioski

Z przeprowadzonych badań wynikają następujące wnioski:

- 1) Popyt na rolnicze kredyty preferencyjne w danym województwie skorelowany jest dodatnio z:
 - liczbą gospodarstw,
 - powierzchnią użytków rolnych,
 - liczbą ludności rolniczej,
 - aktywnością zawodową ludności,
 - liczbą osób w wieku produkcyjnym,
 - liczbą banków obsługujących rolnictwo,
 - wyposażeniem gospodarstw w środki produkcji.

Wśród tych czynników na uwagę zasługuje związek pomiędzy poziomem wyposażenia gospodarstw w środki produkcji, a stopniem korzystania z kredytów preferencyjnych. O kredyty z dopłatą Agencji częściej ubiegają się właściciele gospodarstw dobrze wyposażonych w maszyny i urządzenia do produkcji rolniczej.

- 2) Popyt na kredyty z dopłatą ARiMR skorelowany jest ujemnie z:
 - liczbą bezrobotnych w danym województwie,
 - średnią powierzchnią gospodarstw.
- 3) Obserwując symptomy ożywienia gospodarczego. W następnych latach należy spodziewać się wzrostu zainteresowania preferencyjnymi kredytami dla rolnictwa.

LECH OSTROWSKI

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
w Warszawie**KORZYSTANIE Z KREDYTÓW BANKOWYCH PRZEZ RODZINY
CHŁOPSKIE W LATACH 1992-1996**

Sytuacja gospodarstw chłopskich w latach 1992-1996 wykazywała pewną zmienność dotyczącą poziomu i struktury zadłużenia bankowego. Wprawdzie w tym okresie, ogólnie biorąc, zamiany w poziomie zadłużenia były stosunkowo skromne i nie miały charakteru skokowego, ale pewne tendencje zarysowały się bardzo wyraźnie.

W latach 1992-1993 poziom zadłużenia gospodarstw chłopskich wzrósł w wartościach nominalnych tylko o 6,7%, tj. z 740,5 mln zł do 790,2 mln zł i był niższy od wskaźnika inflacji co oznaczało, że wartość realna zadłużenia tego sektora gospodarki zmniejszyła się (tabl. 1).

Tabela 1

Zadłużenie bankowe gospodarstw chłopskich w mln zł (PLN)
w latach 1992-1996

Rok	Razem kredyt	w tym zaciągnięty na okres			Odsetki zapadłe i nieściągalne
		do 1 roku	1 - 5 lat	5 i > lat	
	w mln zł				
1992	740,5	488,5	168,3	60,7	23,0
1993	790,2	420,8	241,6	63,9	63,7
1994	1403,2	745,9	353,6	196,4	106,2
1995	1940,5	878,5	588,6	338,6	134,6
1996	3926,9	1617,7	1171,5	981,7	156,0
w odsetkach					
1992	100,0	66,0	22,7	8,2	3,1
1993	100,0	53,3	30,6	8,1	8,0
1994	100,0	53,2	25,2	14,0	7,6
1995	100,0	45,3	30,3	17,5	6,9
1996	100,0	41,2	29,8	25,0	4,0

Źródło : Nie publikowane dane NBP, w tym zaczerpnięte z pracy J.Kulawik: Kredytowanie gospodarki żywnościowej w 1994 roku. IERiGŻ, Warszawa 1995. KOMUNIKATY, RAPORTY, EKSPERTYZY, z. 386, tabl. 2, s. 6.

Natomiast w latach 1994-1996 nominalna wartość zadłużenia wzrosła 2,8 raza, tj. z 1403,2 do 3926,9 mln zł. Był to wzrost przekraczający inflację. W tym okresie zmieniła się struktura zadłużenia, a coraz wyższy udział w zadłużeniu ogółem miały kredyty średnio i długoterminowe. Te tendencje zostały wywołane poprawą warunków ekonomiczno-produkcyjnych całej gospodarki w tym również chłopskiej.

To właśnie z tego powodu, w strukturze zadłużenia spłaty kredytów krótkoterminowych w latach 1992-1996 zmniejszyły się z 61,1 do 41,2%, tj. o 19,9 pkt. proc., natomiast zadłużenie pochodzące ze spłaty kredytów pięcioletnich i dłuższych, w tym samym czasie, wzrosło z 8,2 do 25,0%, tj. o 16,8 pkt. proc.

Wzrost zadłużenia gospodarki chłopskiej po 1993 roku - podobnie jak to miało miejsce wcześniej - wcale nie oznaczał, że było to obiektywnie biorąc zadłużenie wysokie. Otóż w Polsce w porównaniu z krajami rozwiniętymi gospodarczo, zadłużenie rolnictwa jest ogólnie biorąc 3-4 krotnie niższe i taka sytuacja, przy pewnych wahaniach, utrzymuje się od lat. Jest to cecha charakterystyczna dla zacofanego, biednego rolnictwa, w którym restrukturyzacja i modernizacja potencjału wytwórczego przebiega wolno. Ten pogląd m. in. dokumentują dane dotyczące np. poziomu zadłużenia gospodarki chłopskiej w latach 1992-1996, liczonego w odsetkach produkcji końcowej z 1 ha UR, które zmieniło się następująco: 1992 - 7,8%, 1993 - 5,8%, 1994 - 8,1%, 1995 - 8,0% i 1996 - 12,8%. Podobnie niskie było zadłużenie gospodarki chłopskiej liczone np. w 1994 roku w stosunku do produkcji końcowej ogółem, gdyż wynosiło - 16,1%, w stosunku do nominalnych dochodów brutto - 16,5% i w stosunku do wartości dodanej brutto produkcji rolniczej - 13,4%. Wszystkie te wskaźniki są niskie, a ich wartość w latach następnych (1995-1996) nie uległa istotnej zmianie.

Warto w tych porównaniach zwrócić uwagę na poziom zadłużenia, liczony w zł na 1 ha UR, który kształtował się dla gospodarstw chłopskich następująco: 1992 - 52 zł (PLN), 1993 - 54 zł, 1994 - 94 zł, 1995 - 128 zł i 1996 - 257 zł. Dodatkowo malał udział odsetek zapadłych i nieściągalnych kredytów w całkowitym zadłużeniu gospodarki chłopskiej i wynosił w 1992 roku - 3,1%, 1993 - 8,0% i był to najwyższy wskaźnik w latach objętych obserwacją, gdyż w 1996 roku zmniejszył się on do 4,0%. Wystawia to dobrą ocenę rolnikom jako dłużnikom banków.

Częstość zaciągania kredytu

W latach 1992-1996 średnio w Polsce nieco częściej niż co 3 gospodarstwo chłopskie (38,6%) korzystało co najmniej raz z kredytu bankowego, a ich struktura rodzajowa była następująca: inwestycje - 7,1%, zakup ziemi - 4,2%, ciągników i maszyn - 7,4%, inwentarz żywy - 2,1%, kredyty obrotowe na produkcje rolniczą - 74,4%, kredyty związane z biznesem nierolniczym - 2,0% i kredyty

konsumpcyjne - 2,8%. Jak wynika z badań IERiGŻ⁽¹⁾ najwięcej kredytów rolnicy pobrali na potrzeby gospodarstwa rolnego - 91,5%. Jeżeli ten odsetek powiększyć o kredyty biznesowe (2%) to łącznie cele produkcyjne obejmowały - 93,5% całkowitej liczby umów kredytowych zawartych w latach 1992-1996. W pozostałej grupie mieściły się kredyty na budowę domu mieszkalnego - 3,7% i kredyty konsumpcyjne - 2,0%. Ta struktura nasuwa kilka wniosków.

1. W gospodarstwach brakuje środków obrotowych i podobnie jak w innych latach rolnicy korzystali z krótkoterminowych kredytów na zakup środków produkcji - nasion, paszy, nawozów mineralnych, środków ochrony roślin i paliwa. Były to zwykle kredyty preferencyjne z grupy tzw. suszonych, powodziowych i innych. Ich udział w strukturze kredytów obrotowych ogółem systematycznie wzrastał, a np. w roku gospodarczym 1995/1996 stanowiły one aż - 81,4% ogólnej liczby kredytów jakie zgłosili do ankiety nasi respondenci w 1996 roku.
2. Kredyty związane z inwestowaniem w potencjał produkcyjny gospodarstw nadal miały skromny udział i w latach 1992-1996 stanowiły - 17,1%. Wśród tych kredytów przeważały kredyty na inwestycje w aktywny kapitał, tj. w zakup maszyn i ciągników (7,4%) i zakup inwentarza (2,1%), natomiast kredyty na zakup ziemi (4,2%) i na inwestycje w budynki gospodarcze (3,4%) były zaciągane wyraźnie rzadziej.
3. Skromną pozycję w strukturze kredytów ogółem zajmują środki pochodzące z banków, którymi finansowano budynki na cele biznesowe nie związane z produkcją rolniczą (0,7% ogólnej liczby kredytów). Dotyczyło to budowy oraz adaptacji i remontów pomieszczeń na lokale handlowe i usługowe, w tym związane z agroturystyką. Część rolników (0,9%) kredytem finansowało zakup samochodu dostawczego i tylko wyjątkowo osobowego, wykorzystywanego w usługach produkcyjnych nie związanych z gospodarstwem rolnym, a 0,4% stanowiły kredyty zaciągnięte na zakup towaru, narzędzi i wyposażenia lokali usługowo-handlowych. Z danych tych wynika, że aktywność w drobnym biznesie rodzin rolniczych jest w Polsce niska. W tej kwestii przeważały zachowania tradycyjne związane z powiększaniem obszaru gospodarstwa i skali produkcji rolniczej, co jak wiadomo nie zawsze wiąże się z efektywnością ekonomiczną i wzrostem dochodów.
4. Kredyty konsumpcyjne w rodzinach chłopskich są słabo spopularyzowane (2,5% udział w strukturze) i najczęściej korzystają z nich gospodarstwa do 5 ha o mieszanych źródłach dochodu (gospodarstw i zarobki). Kredy-

(1) Wyniki pochodzą z ankiety IERiGŻ przeprowadzonej w 1996 r. we wszystkich gospodarstwach rolnych, z terenu 73 wsi, różnych regionów kraju (4122 jednostki). Jest to próba reprezentatywna dla gospodarki chłopskiej, a wsie są badane systematycznie co 4 lata.

ty na zakup mebli, modernizację urządzeń technicznych w gospodarstwie domowym lub na ożenek syna lub córki zyskały na popularności w ostatnich latach (1995-1996), kiedy zmniejszono ich oprocentowanie, uproszczono procedury poręczenia i rozszerzono oferty takich kredytów w wielu bankach w tym również w bankach spółdzielczych. Jeżeli za 100 przyjąć liczbę rodzin chłopskich z kredytem konsumpcyjnym, w latach 1992-1996, to z tego blisko 78% stanowiły kredyty wzięte z banku w ostatnich dwóch latach.

Częstość korzystania z kredytów bankowych jest wyraźnie dodatnio skorelowana z wielkością obszaru gospodarstwa (tabl. 2). W grupie gospodarstw badanych przez IERiGŻ o obszarze do 5 ha z kredytem było -18,9%, 5-10 ha - 42,4%, 10-15 ha - 58,2%, 15-25 ha - 68,4%, 25-50 ha - 87,9%, a wśród gospodarstw 50 hektarowych i większych odsetek z kredytem stanowił aż - 94,7%.

Tabela 2

Rolnicy korzystający z kredytów w latach 1992-1996
według obszaru gospodarstwa

Grupy obszarowe w ha	% gospodarstw z kredytem	Kredyt na gospodarstwo i produkcję						Kredyty na biznes			Kredyt konsumpcyjny
		dom mieszkalny	budynków gospodarczych	ciągniki i maszyny	ziemia	inwentarz żywy	inny produkcyjny	budowa, remonty	samochód	towar, wyposażenie itp.	
w odsetkach (suma wiersza = 100)											
Ogółem	38,9	3,7	3,4	7,4	4,2	2,1	74,4	0,7	0,9	0,4	2,8
1-5	19,9	12,5	3,4	5,8	0,5	1,9	65,0	1,6	0,8	0,8	7,7
5-10	42,4	2,2	2,8	6,7	2,7	1,6	79,4	0,5	1,4	0,7	2,1
10-15	58,2	1,4	3,5	7,9	2,8	1,9	79,5	0,5	0,7	0,2	1,6
15-25	68,4	0,9	3,4	8,8	7,0	2,4	75,1	0,6	0,9	–	0,9
25-50	87,9	0,7	5,2	9,6	12,6	3,0	68,2	–	–	–	0,7
50 i >	94,7	–	6,1	9,1	27,3	9,1	48,4	–	–	–	–

W latach 1992-1996 zapotrzebowanie na kredyty obrotowe miało charakter po-wszechny i obejmowało wszystkie grupy obszarowe gospodarstw chłopskich. Najczęściej z tego kredytu korzystały gospodarstwa od 5 do 25 ha, wśród których tylko niespełna, co czwarte nie brało takiego kredytu. W gospodarstwach mniejszych - do 5 ha i dużych - powyżej 25 hektarów, częstość sięgania po krótkoterminowe kredyty bankowe przeznaczone na bieżące nakłady pod produkcję było rzadsze, ale różnice te między porównywanymi grupami gospodarstw sięgały

18 pkt. proc., co przy takim wysokim odsetku korzystających z tego kredytu należy uznać za wartość niską.

Natomiast z analizy kredytów na cele inwestycyjne wynika bardzo wyraźne zróżnicowanie zachowań rolników w zależności od wielkości posiadanego gospodarstwa. Na wstępie należy zaznaczyć, że odsetek korzystających w ogóle z tych kredytów był niski i co jest zrozumiałe były to innego rzędu wskaźniki niż to miało miejsce w analizie częstości korzystania z kredytów obrotowych. W grupie kredytów obejmujących takie cele jak: /1/ budowa i remont budynków gospodarczych, /2/ zakup maszyn i ciągników, /3/ zakup ziemi i /4/ zakup inwentarza żywego bardzo silnie zaznaczyła się tendencja wzrastającej częstości korzystania z tych kredytów w powiązaniu ze wzrostem obszaru gospodarstwa. Różnice pod tym względem w gospodarstwach małych (do 5 ha) i największych (50 i więcej ha) były zasadnicze i oznaczały podwojenie częstości korzystania z kredytów. Np. na budynki z kredytu korzystało - 3,4% gospodarstw małych, a w grupie największych - 6,1%, a w zakupie maszyn i ciągników odpowiednio: gospodarstwa małe - 5,8% i największe - 9,1% z takim kredytem. Najbardziej te skrajne grupy gospodarstw zróżnicowała częstość zaciąganych kredytów na zakup ziemi: w gospodarstwach małych tylko - 0,5% rolników brało kredyt na ten cel, a w największych częściej niż co czwarte (27,3% gospodarstw). Podobnie duże różnice dotyczyły częstości kredytów na zakup inwentarza żywego, w porównywanych grupach obszarowych gospodarstw chłopskich.

Z przedstawionych informacji wynika, że korzyści skali produkcji w zachowaniach kredytowych rolników w latach 1992-1996 były bardzo silne, tzn., że w tych gospodarstwach, które zdecydowały się na inwestowanie w potencjał produkcyjny wyraźnie przeważały jednostki większe obszarowo. Były one zwykle silnie powiązane z rynkiem, a ryzyko kredytu bankowego zaciągniętego na cele produkcyjne było starannie przemyślane. Analiza częstości korzystania z tej grupy kredytów wykazała jednak, że sytuacja w rolnictwie jest nadal trudna, gdyż po kapitał bankowy na rozwój aparatu wytwórczego sięgało, w gospodarstwach powyżej 10 ha, niespełna 10% rolników w skali czterech lat, a rocznie ok. 2,5%. Były to najczęściej kredyty na zakup ziemi, w dalszej kolejności na maszyny i ciągniki oraz zwierzęta gospodarskie, a wyraźnie rzadziej na budynki produkcyjne.

W ankiecie pytaliśmy respondentów również o kredyty z ostatniego roku gospodarczego i z porównania tych danych z danymi za czteroletnie wyniki, że rok gospodarczy 1995/1996 charakteryzował się wysoką dynamiką zaciągniętych kredytów, znacznie przewyższającą dynamikę liczoną dla okresu czteroletniego. Oznacza to, że dobra koniunktura w całej gospodarce i związany z tym wzrost zapotrzebowania na kredyty bankowe objął także gospodarkę chłopską, a rolnicy mimo znacznej ostrożności w sięganiu po kredyt wykazali także większą aktywność, co ilustrują następujące dane:

% gospodarstw z kredytem w latach	Cel kredytowania			
	budynki gospodarcze	maszyny i ciągniki	zakup ziemi	inwentarz żywy
1992 - 1996	3,4	7,4	4,2	2,1
1995/1996	2,2	5,9	2,4	1,6

Częstość korzystania z kredytów na rozwój potencjału wytwórczego w roku gospodarczym 1995/1996 - podobnie jak w całym badanym czteroleciu - była wyższa w gospodarstwach 15 hektarowych i większych. W ostatnich latach uruchomiono wiele linii kredytów preferencyjnych dla rolnictwa. Są w nich wykorzystywane środki budżetowe oraz pomocowe krajowe i z zagranicy i ten mechanizm dopływu kapitałów do rolnictwa będzie coraz efektywniej wykorzystywany przez producentów rolnych. Jest to tendencja bardzo korzystna w polityce gospodarczej państwa, która po latach stagnacji i znacznego ograniczenia przez wieś zakresu korzystania z kredytów bankowych, stopniowo przywraca walory tego instrumentu ekonomicznego restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa. To co pozytywnego dokonało się w tym zakresie w ostatnich 2-3 latach jest jednak stale poddawane silnym naciskom politycznym np. fałszywie rozumianej ochronie gospodarstw rodzinnych i w praktyce oznacza dodatkowe utrudnienia w unowocześnianiu rolnictwa. Wprawdzie nadal jest zachowywana względna równość w kredytowaniu gospodarstw małych i dużych, ale decyzje inwestycyjne nie są podejmowane w izolacji od innych, szerszych uwarunkowań gospodarczych i dlatego tak ważna jest spójność polityki rolnej państwa z globalną strategią gospodarczą.

Pozostałe grupy wyodrębnionych kredytów, tzn. kredyt na budowę domu mieszkalnego, kredyt na przedsiębiorczość handlową, usługową i produkcyjną oraz kredyt konsumpcyjny mają inną częstość zaciągania kredytów produkcyjnych - obrotowych i inwestycyjnych. Z ankiety wynika, że im mniejszy obszar gospodarstwa tym częściej rolnicy korzystali z kredytów konsumpcyjnych, biznesowych i związanych z budową domu (tabl. 2) i była to sprawa zrozumiała. Większość rodzin chłopskich z gospodarstw do 15 ha ma niskie dochody, część z nich łączy pracę na gospodarstwie z zarabkowaniem i w tych warunkach częściej niż rolnicy z większych gospodarstw korzysta z kredytów bankowych w finansowaniu potrzeb gospodarstwa domowego, biznesu i na budowę domu mieszkalnego.

Częstość zaciągania kredytów przez rolników w latach 1992-1996 była silnie zróżnicowana przestrzennie. Jest to zjawisko zrozumiałe z wielu powodów, ale struktura obszarowa rolnictwa w poszczególnych makroregionach była tym czynnikiem, który najsilniej dodatnio korelował się z aktywnością badanych na rynku kredytów bankowych (tabl. 3).

Tabela 3

Badani rolnicy według częstości korzystania z kredytów bankowych

Makroregiony	Liczba badanych gospodarstw ogółem	Średni obszar UR i gospodarstwa w ha	% gospodarstw z kredytem	Cel kredytowania w %			
				budynek mieszkalny	gospodarstwo rolne i produkcja	biznes	konsumpcja
Ogółem	4122	8,2	38,6	3,7	91,5	2,0	2,8
środkowozachodni	521	11,3	55,5	1,7	91,6	2,2	4,5
środkowy	413	7,6	47,2	2,5	92,6	0,8	3,8
stołeczny	534	7,7	36,0	3,3	94,8	1,9	–
środkowowschodni	428	7,6	46,3	2,8	91,1	0,8	5,3
południowo-wschodni	1022	4,3	20,4	11,4	85,7	0,8	2,1
południowy	409	5,4	20,5	7,7	80,2	5,5	6,6
południowo-zachodni	275	11,9	50,9	3,1	91,8	5,1	–
północny	200	14,9	45,0	0,9	97,3	0,9	0,9
północno-wschodni	320	14,1	60,6	1,4	95,8	1,9	0,9

Jak wynika z tabl. 3 **najczęściej** z kredytów bankowych korzystają rolnicy z makroregionów północno-wschodniego (60,6%), środkowozachodniego (55,5%) i północno-zachodniego (50,9%), w grupie **średniej** pod tym względem plasują się makroregiony : środkowy (47,2%), środkowowschodni (46,3%) i północny (45,0%), a **najrzadziej** korzystali z kredytów rolnicy z makroregionów: stołecznego (36%), południowego (20,5% i południowo-wschodniego (20,4%). Z przedstawionego podziału wynika, że w makroregionach o wysokim średnim obszarze UR gospodarstwa potrzeby kredytowe występują najczęściej, a ich źródło wynika z konieczności restrukturyzacji i unowocześniania warsztatu pracy. Sytuacja ta wiąże się z niedostatkami kapitału w rolnictwie, którego nie można uzupełnić np. dochodami z zarobków skoro gospodarstwa większe obszarowo (15 i więcej ha) najczęściej należą do tzw. czysto rolniczych i nie mają znaczących przychodów z pracy zarobkowej.

Częstość zaciągania kredytów według celu ich przeznaczenia w podziale na makroregiony była wyraźnie powiązana nie tylko ze strukturą obszarową, ale również ze źródłami utrzymania rodzin chłopskich. Otóż te makroregiony, w których przeważały małe obszarowo gospodarstwa i rodziny o mieszanym źródłach dochodu (gospodarstwo + praca zarobkowa i dochody socjalne) miały niższe odsetki kredytów rolniczych i relatywnie wyższe kredytów inwestycyj-

nych na budynki mieszkalne, działalność o charakterze biznesowym i na kredyty konsumpcyjne. Taka sytuacja częściej dotyczyła np. badanych z makroregionów: południowo-wschodniego, stołecznego i środkowowschodniego.

Wysokość kredytów zaciągniętych przez rolników w latach 1992-1996

W latach 1992-1996 wzrósł odsetek gospodarstw z kredytem w porównaniu z okresem lat 1988-1992, ale nadal przeważały kredyty niskiej wartości. Taka struktura wysokości zaciągniętych kredytów wynikała przede wszystkim z tego, że w opiniach przeważającej części wsi kredyt był nadal drogi i przy niskiej opłacalności produkcji rolniczej trudno było obsłużyć takie zobowiązania finansowe, a zarabianie na kredycie (zwiększony zysk) było jeszcze trudniejsze. Tylko nieliczni rolnicy (11% ogółu badanych z kredytem) zdecydowało się na wzięcie kredytu komercyjnego i były to najczęściej kredyty krótkoterminowe obrotowe lub inwestycyjne, np. związane z zakupem materiałów budowlanych, ziemi lub inwentarza, który trzeba było zaciągnąć na podjęte terminowe zobowiązania. Ten kredyt po 2-3 miesiącach był zwykle spłacany innym tańszym preferencyjnym kredytem lub z dochodów własnych uzyskanych za sprzedane produkty lub zaległych rozliczeń gotówkowych, za wcześniejsze dostawy surowców. W grupie kredytów komercyjnych aktywność rolników była nadal wymuszona przejściowymi trudnościami płatniczymi i tylko incydentalnie kupujący drogi kredyt z góry zakładali, że muszą go spłacić w umówionym, dłuższym okresie czasu (1-2 lata), gdyż ich gospodarstwo gwarantuje obsługę takich zobowiązań.

Swoista ucieczka od kredytów komercyjnych wiązała się także z sukcesywnym rozszerzaniem, w latach 1992-1996, możliwości uzyskania kredytów preferencyjnych. Takie zachowania rolników były racjonalne, a w ogólnej strukturze gospodarstw z kredytem aż - 89% stanowiły kredyty preferencyjne.

Najwyższy odsetek kredytów preferencyjnych miały gospodarstwa 10-15 ha (96%), a więc te którym jest najtrudniej efektywnie gospodarować ze względu na liczne ograniczenia takie, jak skala produkcji, niskie dochody z trudem pozwalające na utrzymanie rodziny i ograniczające inwestowanie w produkcję. Ponadto były to gospodarstwa o wyraźnie mniejszych dochodach z pracy zarobkowej niż to ma miejsce w gospodarstwach 10 hektarowych i mniejszych, w których prace produkcyjne stanowią mniejsze obciążenie dla rodziny i tworzą szansę zarobkowania 1 lub 2 osób poza własnym gospodarstwem rolnym. Kredyty komercyjne najniższy udział miały w gospodarstwach 1-5 ha, co wiązało się co najmniej z trzema kwestiami. Pierwsza - to relatywnie wysoki odsetek w tej grupie rolników - przedsiębiorców, tzn. osób prowadzących zakłady produkcyjne, handlowe i usługowe. Ci rolnicy-przedsiębiorcy zaciągają kredyty na potrzeby biznesu, a udział kredytów komercyjnych w strukturze ogółem kredytów

tych rodzin stanowił aż - 40%. Po drugie - kredyty komercyjne, to zwykle kredyty konsumpcyjne, których nie można uzyskać z niskim oprocentowaniem, a zapotrzebowanie na takie środki wyraźnie częściej występuje w rodzinach z gospodarstw drobnymi niż w rodzinach z gospodarstw dużych. Po trzecie - kredyty preferencyjne - szczególnie obrotowe - są ściśle limitowane, co zmniejsza wysokość kredytu ogółem, gdyż kredyty obrotowe dominowały wśród kredytów zaciągniętych przez rolników.

Tak więc w strukturze kredytów rolniczych dominowały kredyty krótkoterminowe, głównie preferencyjne, a dodatkowo ich wysokość była niska i wynosiła średnio dla kredytów ogółem - 7,0, a dla kredytów preferencyjnych - 5,8 tys. zł (tabl. 4).

Tabela 4

Kredyty ogółem i kredyty preferencyjne zaciągnięte przez rolników w latach 1992-1996 w powiązaniu z obszarem gospodarstwa

Wyszczególnienie	Kredyty ogółem					Kredyty preferencyjne				
	w tys. zł na 1 gospodarstwo	w tym w % według wysokości w tys. zł				w tys. zł na 1 gospodarstwo	w tym w % według wysokości w tys. zł			
		do 5	5 - 10	15 - 30	31 i więcej		do 5	5 - 10	15 - 30	31 i więcej
Ogółem	7,0	72	20	5	3	5,8	78	17	3	2
1 - 5	4,2	87	7	4	2	1,9	97	2	0,5	0,5
5 - 10	4,3	83	15	3	1	3,0	92	8	—	—
10 - 15	5,2	76	18	5	1	4,4	79	16	4	1
15 - 25	8,4	52	36	10	2	7,0	58	34	6	2
25 - 50	17,8	20	56	14	10	17,1	24	55	14	7
50 i więcej	85,8	—	11	—	89	84,7	6	12	6	76

Wysokość kredytu bez względu na jego cel i cenę (kredyty komercyjne i preferencyjne) była dodatnio skorelowana z obszarem gospodarstw naszych respondentów. W gospodarstwach najmniejszych (do 5 ha) kredyty do 5 tys. zł stanowiły aż - 87%, natomiast rolnicy z gospodarstw największych (50 i więcej ha) w podobnym odsetku (89%) zaciągali kredyty najwyższe, tj. 31 i więcej tys. zł. Skala produkcji, potencjał wytwórczy oraz cel na jaki brano kredyt w porównywanych grupach gospodarstw, decydowały o ich wysokości. Porównanie dotyczy w istocie zasadniczo różnych podmiotów gospodarczych, w małych gospodarstwach kredyt nie stanowi czynnika kreującego głębsze zmiany w potencjale produkcyjnym i unowocześnianiu gospodarstwa, natomiast pełni funkcję doraźnej pomocy na zakup nakładów pod produkcję bieżącą (nawozy, usługi,

środki ochrony roślin itp.). W gospodarstwach dużych (15-20 ha) i największych (25 i więcej ha) wyraźnie zmieniała się struktura celów kredytowania, z przesunięciem na inwestycje dotyczące zakupu: maszyn., ciągników, inwentarza żywego i ziemi, a wyraźnie rzadziej z przeznaczeniem na budowę i remonty budynków gospodarczych.

Najwyższe kredyty w latach 1992-1996 zaciągały rodziny rolników - przedsiębiorców (30% kredytów ogółem powyżej 15 tys. zł) oraz rodziny łączące przychody pochodzące z 3 źródeł, tj. z: /1/ własnego gospodarstwa rolnego, z /2/ niezarobkowych źródeł utrzymania nie będących rentą lub emeryturą oraz z /3/ zarobkowania i pracy dorywczej lub sezonowej. W tej ostatniej z wymienionych grup rodzin zaciągano kredyty relatywnie wysokie (średnio 15 i więcej tys. zł) i stanowiły one - 14%. Był to wprawdzie odsetek niższy blisko o połowę od kredytów tej samej wysokości zaciągniętych przez rolników-przedsiębiorców, ale nawet tym wskaźnikiem, ta grupa rodzin wyraźnie dystansowała się od pozostałych rolników uczestniczących w badaniu, w tym również od rodzin chłopskich mających głównie przychody z własnej produkcji rolniczej. Ta ostatnia z wymienionych grup rodzin jest w pewnym sensie skazana na unowocześnianie produkcji i gospodarstwa rolnego w celu uzyskania np. paryteowych warunków bytu w stosunku do przeciętnej rodziny pracowniczej, a jednak z kredytów jako źródła zasilania kapitałowego swoich gospodarstw, w latach 1992-1996, te rodziny korzystały w stopniu bardzo skromnym.

Najsłabiej - co jest zrozumiałe - pod względem wysokości kredytów wypadły rodziny rolnicze z emerytem lub (i) rencistą (91% kredytów do 5 tys. zł). Jest to zrozumiałe, gdyż są to gospodarstwa małe obszarowo (średnio 3,8 ha UR) i rodziny bez większych ambicji rozwijania produkcji rynkowej, która zwykle jest prowadzona pod kątem samozaopatrzenia w żywność własnej rodziny. W tych gospodarstwach kredyt brany jest na zasadzie ratowania budżetu zaspakajania najpilniejszych potrzeb bieżących, a w części tych rodzin sięga się po ten niewielki, preferencyjny i limitowany kredyt - po prostu dlatego, że można go uzyskać i jest on traktowany jako forma finansowej pomocy państwa, z której nie wypada nie skorzystać.

Rozkład przestrzenny badanych gospodarstw wskazuje, że do makroregionów o relatywnie wysokim średnim kredycie (powyżej 8 tys. zł na gospodarstwo) należą: północny, środkowozachodni i południowo-zachodni, ze średnim (8-5 tys. zł): środkowy, południowo-wschodni i północno-wschodni, a z niskim (poniżej 5 tys. zł): stołeczny, środkowowschodni i południowo-wschodni. Jeżeli porównany trzystopniowy podział częstości zaciągania kredytów z analogicznym trzystopniowym podziałem badanych gospodarstw według wysokości pobranych środków to się okaże, że te dwie cechy nie zawsze występują na tym samym obszarze. Zbieżne oceny w tej samej klasie, tzn. dotyczące wysokiej częstości i wysokiego średniego kredytu miały miejsce w makroregionach: środkowoza-

chodnim i południowo-zachodnim. Makroregion środkowy miał średni poziom częstości i średnią wysokość kredytu, a makroregiony: stołeczny i południowy należały do najmniej aktywnych w korzystaniu z kredytów i dotyczyło to zarówno częstości jak i średniej wysokości pobranej kwoty.

W układzie makroregionów - podobnie jak i innych cechach grupowania wyników ankiety (obszar, przychody) - analiza potwierdziła silną dodatnią korelację częstości zaciągania kredytów i ich rosnącej wysokości ogółem w powiązaniu z kredytem preferencyjnym. Oznacza to, że jeżeli w latach 1992-1996 niektóre wcześniej wymienione makroregiony charakteryzowały się wyższym niż przeciętnie w kraju poziomem korzystania z kredytów, to zawsze takie zachowania były związane z sięganiem po kredyt preferencyjny. Na przykład w makroregionach: środkowozachodnim kredyty preferencyjne stanowiły w strukturze kredytów ogółem - 94%, w północnym - 98% i w południowo-zachodnim - 94%. Natomiast w makroregionach z niskim poziomem korzystania z kredytów ogółem, również udział kredytów preferencyjnych był niski i wynosił np. w makroregionie południowym tylko - 46%. Oznacza to, że w politykę kredytów preferencyjnych jest wmontowany dość skuteczny mechanizm selekcjonowania gospodarstw, które z nich korzystają, a wyraźną przewagę w tym przypadku mają gospodarstwa większe obszarowo, silnie powiązane z rynkiem i unowocześniające swój potencjał wytwórczy. Masowe sięganie po kredyty preferencyjne przez wieś w tym również gospodarstwa drobne, które to źródło przychodów pieniężnych traktują jako pomoc finansową państwa - nie zmienia ogólnej tendencji polegającej na tym, że najefektywniej kredyt wykorzystują gospodarstwa ekspansywne, nastawione rynkowo i do nich trafia większość tych środków.

Ta sytuacja jest prawidłowa z punktu widzenia efektywnościowego, ale równocześnie oznacza pogłębianie różnic ekonomicznych, produkcyjnych i dochodowych między określonymi grupami gospodarstw i między makroregionami społeczno-gospodarczymi. Skutki tego mechanizmu wciąż są jednak słabe dla procesów transformacji ustrojowej, co budzi niepokój liberalnie nastawionych środowisk opiniotwórczych tym bardziej, że zmiany w rolnictwie stanowią zasadniczy problem dostosowawczy w procesie wchodzenia Polski do struktur Unii Europejskiej. Ogólnie biorąc aktywność polityki kredytowej w rolnictwie jest w Polsce niska. Czy w związku z tym, nadal kredyt osłonowy, spełniający głównie funkcje ratowania słabnących gospodarstw powinien być dominującą koncepcją polityki państwa w tej dziedzinie, czy powinien w większym stopniu niż to ma miejsce obecnie sprzyjać nowoczesności i przekształcaniu aparatu wytwórczego w tym dziale gospodarki narodowej? Wyniki ankiety wykazały, że na tym rynku pieniądza (wysoka cena kredytu w porównaniu z opłacalnością produkcji) silniejsze gospodarstwa częściej niż słabe korzystają z kredytu, nie ma też problemu niedostatku kredytu jeżeli rolnik chce z niego skorzystać. W tym, wypadku istnieje jednak problem nie tyle ograniczania kredytów preferencyjnych

w swoich założeniach adresowanych do słabych ekonomicznie rolników i nie zmieniających strukturalnie gospodarki chłopskiej, ale rozszerzania możliwości udzielania kredytów modernizacyjnych, większych kwotowo, służących realizacji poważnych programów dostosowawczych w gospodarstwach, które mają ku temu możliwości i to nie tylko ze względu na obszar UR, ale przede wszystkim ze względu na kapitał ludzki.

W n i o s k i

1. Zachowania rolników na rynku kredytowym w latach 1992-1996 były nacechowane dużą ostrożnością, a w strukturze kredytów przeważały krótkoterminowe zobowiązania wobec banków. W grupie korzystających z tej formy zasilania finansowego (1590 gospodarstw) zadłużenie w okresie przeprowadzania badań (wrzesień 1996) miało - 1228 gospodarstwa, tj. 77,2%. Średnie zadłużenie na 1 gospodarstwo z niespłaconym kredytem wynosiło - 5,3 tys. zł, a zadłużenie na 1 ha UR - 0,4 tys. zł. Zróżnicowanie zadłużenia według obszaru gospodarstwa było wysokie. Krańcowe rozpiętości zadłużenia na gospodarstwo kształtowały się jak (2,7 tys. zł) 1 : 22 (59,7 tys. zł) i dotyczyły gospodarstw 2-5 ha i 50 i więcej ha. Łączna kwota zadłużenia na 1 gospodarstwo była - co jest zrozumiałe - odwrotnie proporcjonalna do zadłużenia na 1 ha UR, które było najwyższe w gospodarstwach 1-5 ha (0,9 tys. zł) i najmniejsze w gospodarstwach 15-25 ha (0,3 tys. zł na 1 ha).
2. Tylko nieliczni rolnicy (11% ogółu badanych z kredytem) zdecydowało się na wzięcie kredytu komercyjnego. W strukturze kredytów rolniczych dominowały kredyty krótkoterminowe, głównie preferencyjne, a dodatkowo ich wysokość była niska i wynosiła średnio dla kredytów ogółem - 7,0, a dla kredytów preferencyjnych - 5,8 tys. zł. W gospodarstwach najmniejszych (do 5 ha) kredyty do 5 tys. zł stanowiły aż - 87%, natomiast rolnicy z gospodarstw największych (50 i więcej ha) w podobnym odsetku (89%) zaciągali kredyty najwyższe, w wydzielonej przez nas klasie, tj. 31 i więcej tys. zł.
3. W latach 1992-1996 średnio w Polsce nieco częściej niż co 3 gospodarstwo chłopskie (38,6%) korzystało co najmniej raz z kredytu bankowego. Kredyty te miały różne przeznaczenie, a ich struktura rodzajowa była następująca: inwestycje - 7,1%, zakup ziemi - 4,2%, ciągników i maszyn - 7,4%, inwentarz żywy - 2,1%, kredyty obrotowe na produkcję rolniczą - 74,4%, kredyty związane z biznesem nierolniczym - 2,0% i kredyty konsumpcyjne - 2,8%. Jak wynika z badań IERiGŻ najwięcej kredytów rolnicy pobrali na potrzeby gospodarstwa rolnego - 91,5%. Jeżeli ten odsetek powiększyć o kredyty biznesowe (2%) to łącznie cele produkcyjne obejmowały - 93,5% całkowitej

liczby umów kredytowych otrzymanych w latach 1992-1996. W pozostałej grupie mieściły się kredyty na budowę domu mieszkalnego - 3,7% i kredyty konsumpcyjne - 2,0%.

4. **Najczęściej** z kredytów bankowych korzystali rolnicy z makroregionów: północno-wschodniego (60,6%), środkowozachodniego (55,5%) i północno-zachodniego (50,9%), w grupie **średniej** pod tym względem plasowały się makroregiony: środkowy (47,2%), środkowowschodni (46,3%) i północny (45,0%), a **najrzadziej** korzystali z kredytów rolnicy z makroregionów: stołecznego (36%), południowego (20,5%) i południowo-wschodniego (20,4%).
5. W gospodarstwach chłopskich zadłużenie, liczone w zł na 1 ha UR kształtowało się następująco: 1992 - 52 zł, 1993 - 54 zł, 1994 - 94 zł, 1995 - 128 zł i 1996 - 257 zł. Dodatkowo, w tym okresie malał udział odsetek zapadłych i nieściągalnych w całkowitym zadłużeniu gospodarki chłopskiej i wynosił w 1992 roku - 3,1%, 1993 - 8,0% i był to najwyższy wskaźnik w latach objętych obserwacją, gdyż w 1996 roku zmniejszył się on do 4,0%. Wystawia to dobrą ocenę rolnikom jako dłużnikom banków.

STANISŁAW GRYKIEN
Uniwersytet Wrocławski

KONSUMENCI PRODUKTÓW EKOLOGICZNYCH

Obecna cywilizacja przemysłowo-konsumpcyjna krajów wysoko rozwiniętych znajduje się na rozdrożu. Współczesny stereotyp cywilizacyjno-kulturowy oraz związany z nim model rozwoju osiąga swój kres, a w jego obrębie rodzi się nowy⁽¹⁾. Istotne znaczenie odgrywa w nim świadomość ekologiczna. Ostateczny kształt tego nowego modelu nie został jeszcze wypracowany. W tworzącym się nowym paradygmacie rozwoju społeczno-gospodarczego dużą wagę odgrywa środowisko przyrodnicze. Jest to wynik coraz częściej pojawiającego się u ludzi zrozumienia, iż wszystkie elementy składowe przyrody tworzą złożony, wzajemnie połączony i współzależny system. Dlatego często proponowanym modelem jest „rozwój zrównoważony”, w którym realizowane cele gospodarcze są integrowane ze środowiskiem przyrodniczym, z dążeniem do zachowania jego wartości. Przejawem tego trendu jest włączanie zasad ekopolityki do polityki rządów krajów wysoko rozwiniętych. Konsekwencją tych działań jest między innymi wzrastający poziom świadomości ekologicznej mieszkańców. Możemy mówić o jej wyrazie zewnętrznym (egzogenicznym), polegającym na prawidłowym kształtowaniu relacji z otaczającym środowiskiem przyrodniczym oraz wewnętrznym (endogenicznym). Ten drugi, ukierunkowany na potrzeby każdego człowieka indywidualnie, wiąże się często ze zmianą modelu i stylu życia.

Jedną z postaw proekologicznych jest konsumpcja żywności produkowanej metodami ekologicznymi, której wytwarzanie nie zanieczyszcza przyrody. Jest to możliwe dzięki temu, że odbywa się ona zgodnie ze ściśle określonymi wymogami ekologicznymi: od momentu produkcji surowca, poprzez przetwórstwo, opakowanie, magazynowanie, aż do uzyskania wyrobu finalnego. Przestrzeganie norm właściwych rolnictwu ekologicznemu nie tylko nie zanieczyszcza środowiska, ale często je wręcz wzbogaca - np. poprzez zwiększanie żyzności gleby, wzrost bogactwa gatunkowego roślin i zwierząt (bioróżnorodność), czy w nie-

(1) J.Stacewicz: *Pomiędzy społeczeństwem ekonomicznym i ekologicznym*. PAN IRWiR, Warszawa. 1993.

których przypadkach przywracanie występującej w przeszłości flory i fauny. Przejawem dużego zapotrzebowania na biożywność w krajach wysoko rozwiniętych jest wzrost powierzchni upraw ekologicznych. W okresie czterech lat 1989-1993 zwiększyła się ona dla całej Unii Europejskiej z 212 tys. ha do 405 tys. ha, czyli aż o 91% (tabl. 1). Podobne tendencje mają miejsce również w Ameryce Północnej. Przykładowo w Kanadzie w roku 1992 ponad tysiąc gospodarstw uzyskało status „gospodarstwa organicznego”, a ok. 3500 było w trakcie przechodzenia na rolnictwo alternatywne⁽²⁾.

Tabela 1

Przyrost powierzchni upraw ekologicznych w wybranych krajach Europy

Kraj	Pow. upraw ekologicznych w 1000 ha, 1989/1990	Pow. upraw ekologicznych 1993	Przyrost w %
Niemcy	53	193	274
Francja	100	100	0
Holandia	5	10	100
Unia Europejska	212	405	91
Szwecja	28	57	104
Austria	8	70	775
Szwajcaria	8	14	75
Węgry	5	5	0
Rep. Czeska	0	7	
Słowacja	0	13	

Źródło: P. Brul: Potencjalny rynek w Krajach Unii Europejskiej dla żywności ekologicznej z Polski, Biul.Infor., EKOLAND, Warszawa 1995 nr 15.

Przed koniecznością wyboru modelu rozwoju gospodarki stanie niedługo również społeczeństwo polskie. Tym istotniejsze więc wydaje się zbadanie jego aktualnego poziomu świadomości ekologicznej, wyrażanego w przypadku prezentowanych badań modelem konsumpcji. Polska znajduje się na etapie rozwoju rynku biożywności, a zatem w obecnym momencie ważne jest wychowywanie oraz kształtowanie potencjalnych konsumentów. Popyt na żywność produkowaną metodami ekologicznymi może być jednym ze wskaźników popularności postaw proekologicznych. Jest on zatem pomocny w próbie oceny poziomu świadomości ekologicznej.

(2) M.Jarochowska: Rolnictwo alternatywne w Quebecu (problemy opłacalności rolnictwa ekologicznego), „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 1995 nr 2-3, s. 83-96.

Punkty sprzedaży żywności wytwarzanej metodami ekologicznymi wykazują tendencję do koncentracji (ryc. 1). Mapa została wykonana w oparciu o materiały uzyskane w EKOLAND-zie Stowarzyszeniu Producentów Żywności Metodami Ekologicznymi, w kwietniu 1995 r. Zaznacza się na niej kilka centrów, a są nimi duże miasta: Warszawa, Poznań, Kraków, Łódź, Toruń, Bydgoszcz i Trójmiasto. Obecnie główni konsumenci to mieszkańcy aglomeracji, co wskazywałoby na hierarchiczny model tworzenia się sieci. Jest to specyficzna grupa konsumentów, dla których ochrona zdrowia i środowiska odgrywa duże znaczenie. W krajach zachodnich nazywa się ich często „nowymi konsumentami”. Należą do nich przeważnie ludzie młodzi, dobrze wykształceni, o średnich i wyższych dochodach oraz małej rodzinie⁽³⁾. Duże miasta są miejscami wykształcania się tzw. klasy średniej, z której głównie wywodzą się również polscy konsumenci biożywności.

Ryc. 1.

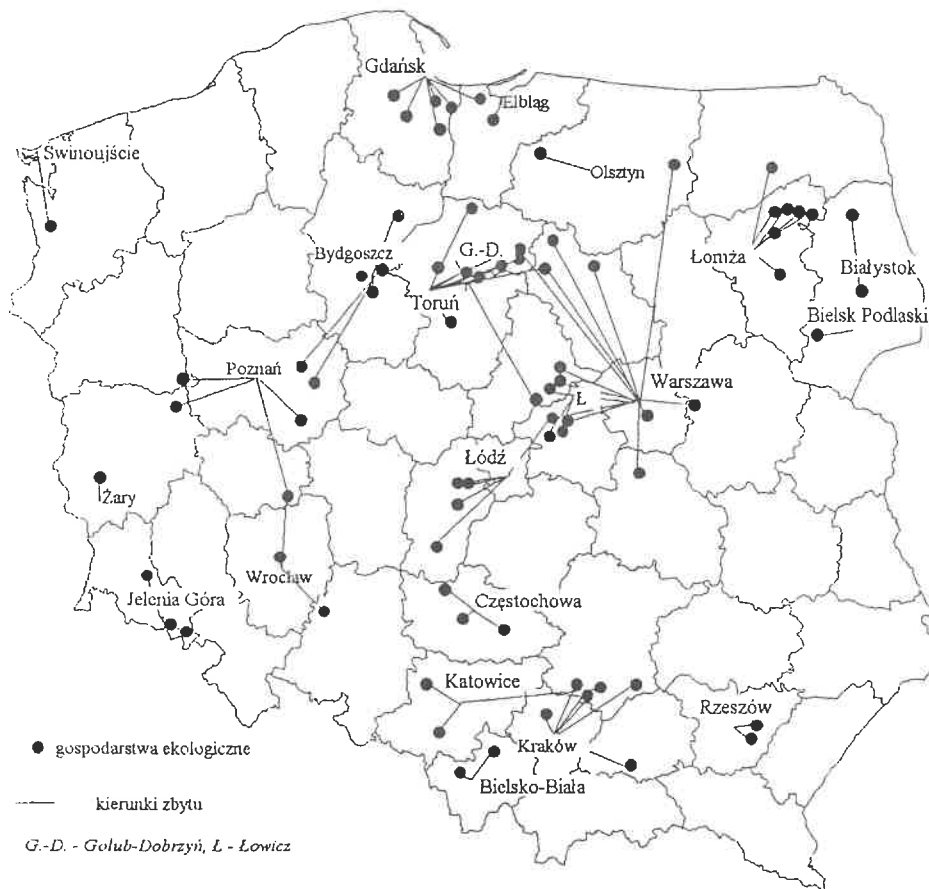
Punkty sprzedaży żywności metodami ekologicznymi

(3) W. Łuczka-Bakuła: Uwarunkowania produkcji i konsumpcji żywności ekologicznej, Zesz. Nauk. Akad. Ekon., Poznań 1995, seria II Prace Habilitacyjne.

Ryc. 2.

Rynek zbytu produktów ekologicznych

Powierzchnia upraw ekologicznych na terenie naszego kraju wynosiła w 1995 r. 3540 ha, a składał się na nią areal 225 gospodarstw rolnych⁽⁴⁾. Nie wyglądało to zbyt korzystnie w porównaniu z krajami Unii Europejskiej, jak i byłymi państwami socjalistycznymi. Jak wynika z tabeli 1 wyprzedziły nas (i to bardzo) Węgry, Republika Czeska i Słowacja, które swoimi produktami weszły na rynki zamożnych krajów zachodnioeuropejskich, wykorzystując sprzyjającą i ciągle wzrastającą koniunkturę na te towary oraz lukę w podaży.

Rynek zbytu produktów z gospodarstw ekologicznych prezentuje rycina 2. Przedstawia ona te przepływy towarów, które stanowiły znaczną część lub całość

(4) U. Sołtysiak: Atestacja'94, EKOLAND. Biul. Informacyjny, 1994 nr 13, s. 15-20.

produkcji danego gospodarstwa. Rozmieszczenie tych rynków jest w dużym stopniu zbieżne z wcześniej zaprezentowanymi punktami sprzedaży⁽⁵⁾.

Wpływ na konsumpcję żywności produkowanej metodami ekologicznymi mają jej wyższe ceny. Jednak w związku z wysokim poziomem bezrobocia na polskiej wsi, którego konsekwencją jest zmniejszenie kosztów siły roboczej w cenie produktów, biożywność nie musi być dużo droższa od żywności konwencjonalnej. Zakupy żywności ekologicznej zmniejsza również zbyt ubogi asortyment oraz mała ilość punktów sprzedaży. W krajach wysoko rozwiniętych istotne znaczenie dla rynku żywności ekologicznej mają supermarkety. Kilka lat temu można ją było kupić w Holandii tylko w sklepach z tzw. „zdrową żywnością” (było ich w całym kraju „tylko” 250). Obecnie wiele produktów, jak ziemniaki, chleb, marchew, cebula, ser i inne, dostępnych jest w sieci supermarketów. Tam też kupuje je najwięcej klientów. Przykładowo ziemniaki ekologiczne są w 60% sprzedawane w dużych domach towarowych, a tylko w 30% w sklepach z ekożywnością⁽⁶⁾.

W celu dokonania charakterystyki polskich konsumentów żywności produkowanej metodami ekologicznymi, zostały przeprowadzone przez autora badania ankietowe. Miały one miejsce 15 grudnia 1994 oraz 29 sierpnia 1995 r. Badania dotyczyły konsumentów baru „Vega”, zlokalizowanego na wrocławskim rynku, w którym posiłki przygotowywane są w oparciu o produkty z gospodarstwa ekologicznego z Ozorowic k/Wiszni Małej (woj. wrocławskie). Dni wybrane na badania miały na celu prezentację pełnego spektrum klientów baru, zarówno w trakcie roku szkolnego, jak i w okresie wakacyjnym. Wiązało się to z przewidywaniem, że będą oni w większości uczniami lub studentami - dlatego przebadano konsumentów w okresie przerwy w nauce, kiedy to duża część młodzieży opuszcza Wrocław.

Tabela 2

Konsumentów baru „Vega” we Wrocławiu w/g płci i wieku

Wiek	Kobiety	Mężczyźni	Razem	%
do 18 lat	31	19	50	134
18 - 25	91	45	136	36,5
26 - 35	42	44	86	23,0
36 - 50	35	25	60	16,1
pow. 50 lat	16	25	41	11,0
Razem	215	158	373	100

Źródło: Badania własne

- (5) S.Grykień: Rolnictwo ekologiczne a kształtowanie się nowych postaw konsumenckich, [w:] Zadania badawcze geografii społecznej i ekonomicznej w obliczu transformacji ustrojowej i restrukturyzacji gospodarczej (materiały z konferencji), ZGSiE Inst. Geogr. UW, Wrocław-Szklarska Poręba 1995.
- (6) P.Bruł: Potencjalny rynek w krajach Unii Europejskiej dla żywności ekologicznej z Polski, Biul. Infor., EKOLAND, Warszawa 1995.

Ogółem w ankiecie wzięły udział 373 osoby: 215 kobiet i 158 mężczyzn (tabl. 2). Posiłki spożywały również dzieci, które przyszły na obiad z rodzicami, ale nie zostały one uwzględnione w prezentowanych wskaźnikach. Wynika to z faktu, że nie miały one wpływu na decyzję o wyborze miejsca, w którym jadły posiłek - nie są jeszcze świadomymi konsumentami. Jednak korzystanie z usług tego typu placówek może wyrobić w nich na przyszłość prawidłowe zachowania i postawy proekologiczne. Szczególnie w przypadku dzieci, których rodzice wykazują wysoki poziom świadomości ekologicznej. Wywiadem objęto wszystkich konsumentów, z wyjątkiem tych, którzy odmówili udziału w badaniach.

Generalnie większy był udział kobiet-konsumentek (57,6%) niż mężczyzn (42,4%). Najlichnieszą grupę w całej badanej populacji stanowiły młode panie w wieku 18-25 lat. Było ich 91, co stanowi 24,4% ogółu. Dominowały one również w strukturze samych kobiet - stanowiąc 42,3%. Były to przeważnie studentki i uczennice. W niewielkim stopniu osoby pracujące, z wykształceniem zawodowym lub średnim. Drugą pod względem liczebności grupę wśród kobiet stanowiły osoby w wieku 26-35 lat (ok. 19,5%). Dominowały tutaj panie z wyższym wykształceniem, spory był jeszcze udział studentek (ok. 31%) oraz osób z wykształceniem średnim (23,1%). Ogółem kobiety w wieku do 35 lat stanowiły ponad 3/4 konsumentek. W następnych dwóch przedziałach wiekowych (36-50 lat i powyżej 50 lat) ich udział spadał i najniższy był w najstarszej grupie wiekowej.

Zbliżony przebieg miała struktura konsumentów wśród mężczyzn. Najlichnieszą grupę stanowiły osoby w wieku 18-25 lat, których było 45 (28,5%); jednak udział ten był znacznie niższy niż kobiet. Drugą, prawie jednakową pod względem liczebności grupę (44 osoby), stanowili (podobnie jak w przypadku pań) konsumenci w wieku 26-35 lat (ok. 27,9%). Istotna różnica w przypadku mężczyzn dotyczy dwóch skrajnych przedziałów wieku (czyli osób najmłodszych i najstarszych). Zdecydowanie niski jest udział mężczyzn do 18 lat. Wynosi ok. 12% i jest niższy niż w analogicznej grupie dziewcząt. Natomiast relatywnie wysoki jest udział panów w wieku powyżej 50 lat, którzy stanowią 15,8% (analogiczny wskaźnik dla kobiet wynosi 7,4%). Ci ostatni są w przewadze konsumentami deklarującymi regularne, lub w miarę możliwości regularne, przychodzenie do baru „Vega” na obiady. Mężczyźni w najstarszym przedziale wieku są głównie osobami samotnymi. Jak wskazują badania, panowie ci jadają częściej posiłki poza domem, gdy kobiety przygotowują je samodzielnie. Tym faktem można tłumaczyć nadreprezentację mężczyzn w najstarszej grupie wieku. Wybór właśnie tego baru na miejsce obiadów podyktowany był głównie: zdrowym i smacznym jedzeniem, przystępnymi cenami, w kilku przypadkach dietą zdrowotną, jak również jego bardzo korzystną lokalizacją.

Przy analizie wykształcenia jako osobne grupy wydzielono uczniów i studentów. Stanowili oni większość ankietowanych osób, a rygorystyczne przyjęcie

wykształcenia ukończonego zniekształciłoby strukturę badanych konsumentów, prezentując zbyt duży udział osób z wykształceniem podstawowym i średnim. Młodzież ta jest dopiero w trakcie zdobywania pożądanego wykształcenia, a zatem wydzielenie jej w osobnej grupie należy uznać za zasadne.

Wśród kobiet, które ukończyły już swoją edukację, obserwujemy wzrost liczebności razem ze wzrostem wykształcenia. Tylko jedna osoba deklarowała niepełne wykształcenie podstawowe. Była to młoda Rumunka, zaproszona na obiad przez dwie polskie studentki. Wykształcenie zawodowe deklarowało 5,6% respondentek. Szkołę średnią ukończyło 14,4% kobiet, natomiast dyplomem wyższej uczelni legitymowała się co czwarta z nich (25,1%). Wyraźnie zaznacza się bardzo duży udział uczennic i studentek, które stanowiły razem prawie połowę ankietowanych kobiet (54,4%). Natomiast same studentki stanowiły ponad jedną trzecią (34,9%) populacji pań (tabl. 3).

Tabela 3

Konsumenci baru „Vega” we Wrocławiu w/g płci i wykształcenia

Wiek	Kobiety	Mężczyźni	Razem	%
Podstawowe	1	4	5	1,3
Zawodowe	12	18	30	8,1
Średnie	31	18	49	13,1
Wyższe	54	62	116	31,1
Uczniowie	42	22	64	17,2
Studenci	75	34	109	29,2
Razem	215	158	373	100,0

Źródło: Badania własne

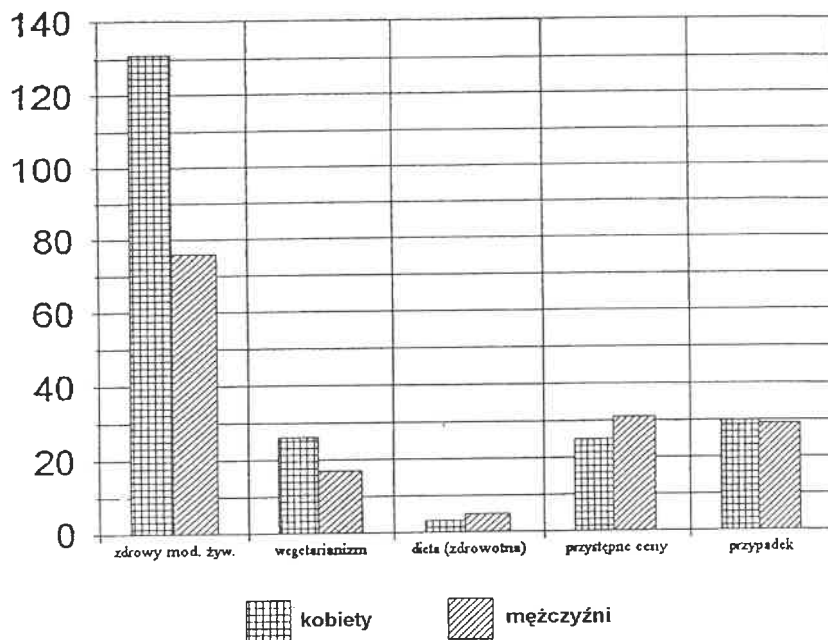
W przypadku mężczyzn udział osób z wykształceniem podstawowym wynosił 2,5%. Zastanawiające jest, że był on jednakowy dla konsumentów z wykształceniem zawodowym i średnim. Fakt ten tłumaczą w pewnym stopniu deklarowane przez nich motywy przyjscia do baru. W kilku ankietach był to przypadek, a w kilku innych odpowiedziach przystępne ceny i korzystna lokalizacja. Rzadko respondentami o wykształceniu zawodowym kierował wzgląd na jakość oferowanych posiłków i pochodzenie produktów z gospodarstwa ekologicznego. Jednak byli zadowoleni, że przy okazji rzeczywistych motywów, które nimi powodowały, spożywane przez nich jedzenie ma korzystne walory smakowe i zdrowotne. Zdecydowanie największy w analizowanej populacji mężczyzn był udział osób z wykształceniem wyższym (39,2%). O wiele niższy w porównaniu z kobietami był udział uczniów (13,9%) i studentów (21,5%). Stanowili oni zaledwie

jedną trzecią (35,4%) prezentowanej grupy. Wskazuje to, że zdrowy model żywienia i kwestie związane z właściwą dietą są bliższe i bardziej popularne wśród młodych kobiet. Problemy te są częściej podejmowane w czytanych przez nie czasopismach, a ponadto panie już w młodszym wieku przywiązują większą wagę do dbałości o swoje zdrowie oraz do właściwego odżywiania się.

Analizując motywację żywienia się badanych osób w barze „Vega” najczęściej pojawiającą się przyczyną był zdrowy model żywienia (55,5%). Jest on ważny dla większości kobiet (60,9%) i prawie połowy mężczyzn (48,1%). Bardzo często wskazywano na przystępne ceny, niższe w porównaniu z innymi, okolicznymi placówkami gastronomicznymi (15%). W 11,5% odpowiedzi motywem był wegetarianizm, który to model żywienia jest często stosowany przez badane osoby od kilku już lat. W tym przypadku również udział pań (12,1%) był wyższy niż panów (10,8%), ale w minimalnym stopniu. Tylko 16,1% osób znalazła się w barze przypadkowo, nie wiedząc nic o jego charakterze, ale w większości osoby te były zadowolone z dokonanego - przypadkowo - wyboru. W kilku odpowiedziach wskazano na dietę zdrowotną, jako powód jedzenia posiłków w badanym barze. Bardzo często podkreślano jego korzystną lokalizację w centrum miasta, czystość oraz miłą obsługę i atmosferę (ryc. 3).

Ryc. 3.

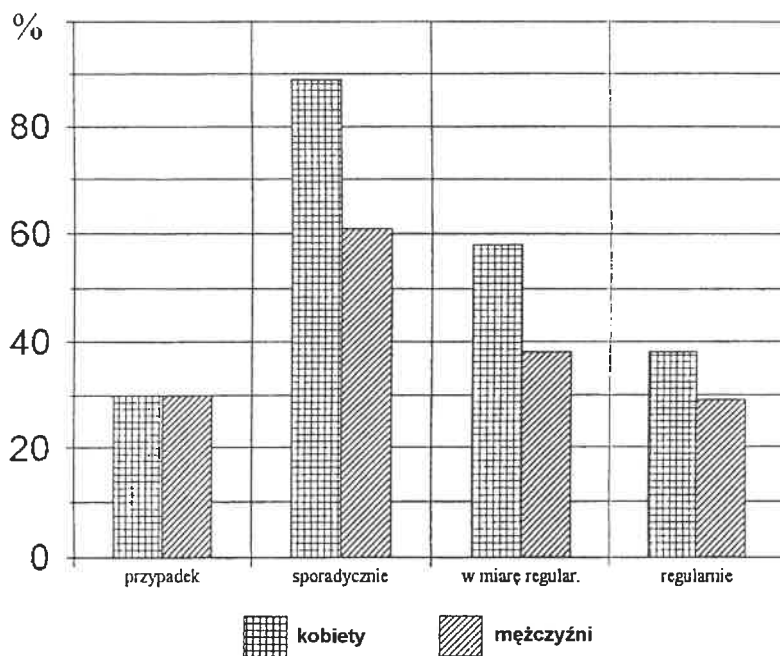
Motywy konsumpcji produktów ekologicznych w barze „Vega”

Zadano również pytanie dotyczące częstotliwości korzystania przez respondentów z usług baru „Vega”. Przypadkowo znalazło się w nim, jak wyżej podano, 16,1% konsumentów. Najliczniej reprezentowaną grupę stanowią osoby przychodzące sporadycznie (40,2%). W miarę możliwości regularnie z usług baru korzysta co czwarty ankietowany. Osoby, które przychodzą regularnie (4 razy w tygodniu i częściej), to prawie jedna piąta konsumentów. Są to głównie wegetarianie, starsze, samotne osoby oraz ludzie preferujący zdrowy model żywienia, a uczący się lub pracujący w pobliżu (ryc. 4).

Ryc. 4.

Częstotliwość korzystania przez konsumentów z usług baru „Vega”

Pod względem pochodzenia dominowali mieszkańcy Wrocławia, którzy stanowili prawie 81,5% badanej populacji. W badaniach przeprowadzonych w sierpniu udział ten był znacznie mniejszy i wynosił 65,6%. Nieduży był udział turystów spoza Wrocławia (13,7%), którzy stanowili znaczny udział w badaniach sierpniowych (29%). Należała do nich szczególnie młodzież, która przyjechała tutaj na wakacje. Niewielką grupę stanowili natomiast turyści zagraniczni (4,8%).

Przeprowadzone badania ze względu na swój ograniczony charakter oraz selektywny dobór respondentów nie pozwalają na wyciągnięcie daleko idących wniosków. W świetle zaprezentowanych wyników można jednak stwierdzić, że wyższy stopień świadomości ekologicznej uzależniony jest szczególnie od dwóch cech - wieku i wykształcenia. Postawy proekologiczne są popularne wśród osób z wykształceniem wyższym oraz młodych respondentów.

Na terenie Polski zaznacza się obecnie kilka centrów, będących głównymi rynkami zbytu towarów produkowanych metodami ekologicznymi. Są nimi duże miasta: Warszawa, Poznań, Kraków, Łódź, Toruń, Bydgoszcz i Trójmiasto, co wskazuje na hierarchiczny model tworzenia się sieci. Rynek ten jest obecnie na etapie wykształcania się, co sprawia, że około jedna trzecia gospodarstw ekologicznych wskazuje na problemy ze zbytem swoich produktów. Wysoki udział młodych ludzi w badanej populacji oraz jej rozbudzona świadomość ekologiczna może napawać pewną dozą optymizmu.

ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA,
KATARZYNA KUCZYŃSKA
Akademia Rolnicza w Poznaniu

STOSUNKI DOMOWE I SPOŁECZNE JAKO WZAJEMNE ZWIERCIADŁA W GOSPODARSTWIE DOMOWYM

Artykuł ma na celu przybliżenie polskiemu czytelnikowi aktualnych poglądów na problemy gospodarstwa domowego i pracy w domu we współczesnym świecie. Od kilku lat odbywają się światowe kongresy poświęcone gospodarstwom domowym i roli kobiety. Rok 1994 był rokiem obchodów Międzynarodowego Roku Rodziny, w 1995 odbyła się Światowa Konferencja Kobiet w Pekinie, a w 1996 Światowy Kongres Gospodarstw Domowych w Tajlandii.

Przy opracowywaniu artykułu wykorzystano także materiały z międzynarodowej sesji „Młodzież, rodzina i gospodarstwo domowe” zorganizowanej w 1997 w Niemczech, jak też inne źródłowe opracowania.

W artykule poruszono trzy podstawowe problemy:

- I. Młodzież - kształcenie - gospodarstwo domowe;**
- II. Życie kobiet i jego uwarunkowania społeczne;**
- III. Teoretyczna dyskusja o podziale pracy ukierunkowanym płciowo;**

I. Młodzież - kształcenie - gospodarstwo domowe

Na sesji: „Młodzież, rodzina i gospodarstwo domowe”, w części poświęconej edukacyjnemu przygotowaniu do prowadzenia gospodarstwa domowego, poruszono między innymi zagadnienia: koedukacyjnej nauki prowadzenia gospodarstwa domowego, w związku z problemem równouprawnienia płci (Japonia); równowagi szans obu płci na obszarze technologii (Wielka Brytania); kierunków rozwoju, nastawionego na gospodarstwo domowe, wykształcenia ogólnego w Niemczech, wspólnego planowania przyszłości oraz planowania życia rodzinnego i domowego w procesie wychowania chłopców i dziewcząt (Niemcy); a także między innymi, konfliktu między pracą domową a zarobkową (USA);

biotechnologii, wiedzy o gospodarstwie domowym oraz płciowej równowadze szans (Wielka Brytania); o patriarchacie i polityce dobrobytu (Australia). Trzecia grupa zagadnień to feministyczna teoria życia domowego pod znakiem Hestii (USA, Japonia); marginalizacja oraz syndrom getta w wiedzy o gospodarstwie domowym (ze szczególnym uwzględnieniem syndromu getta w świecie akademickim) (Kanada); niewidoczna reprodukcja codzienności i odnoszenia przydziału pracy domowej do „kobiecej natury” (Kolumbia) oraz o badaniach kobiet niemieckich nt. wiedzy o gospodarstwie domowym (Niemcy).

Na sesji dyskutowano o odwrotności stosunków w gospodarstwie domowym i społeczeństwie oraz zadaniach Międzynarodowego Związku Gospodarstw Domowych.

W centrum zainteresowania usytuowały się problemy społecznego miejsca gospodarstwa domowego, wkładu tegoż gospodarstwa do ogólnego rozwoju społeczeństwa oraz sensownego i sprawiedliwego podziału pracy domowej między obie płcie, pokolenia oraz warstwy społeczne. Szczególnie podkreślono brak faktycznej równości płci zarówno w krajach zindustrializowanych jak i rozwijających się, a przede wszystkim dublowania pracy domowej i zawodowej przez kobiety.

Powszechnie dyskryminuje się wychowanie, opiekę i troskę o gospodarstwo domowe jako zajęcia „typowo kobiece właśnie”. Co paradoksalne - zaniżanie wartości pracy domowej w życiu publicznym, wychowaniu i kształceniu jest w jawnej sprzeczności z jej rzeczywistym znaczeniem dla społecznego bytowania i dobrobytu. W krajach rozwijających się przeciw emancypacji roli kobiety i gospodarstwa domowego sprzysięgły się tradycyjne patriarchalne struktury społeczne oraz zorientowane rynkowo, tworzące się, społeczeństwa przemysłowe.

Wykształceniu młodzieży ukierunkowanemu na gospodarstwo domowe, przeważają poglądy iż koedukacyjne przygotowanie do wspólnego prowadzenia domu (a nie to, które zakładało, iż tylko dziewczęta mają wyrosnąć na przyszłe gospodynie domowe) jest obszarem stosunkowo nowym, choć w latach 80 i 90, wiedza o gospodarstwie domowym została podniesiona do rangi dyscypliny uniwersyteckiej. Koedukacyjne lekcje gospodarstwa domowego wyrównują szanse życiowe dziewcząt i chłopców oraz uczą wzajemnego szacunku, a także umiejętności dzielenia się pracą w domu.

Margaret Jepson, zajmująca się równowagą szans i stosunków płci na obszarze technologii, zauważa specyficzną tendencję. W ciągu ostatnich 20 lat chłopcy i dziewczęta w Wielkiej Brytanii w wieku od 11 do 14 lat brali obowiązkowo udział w zajęciach gospodarstwa domowego. Od 14 roku życia mogli ten przedmiot wybierać. Fakultatywność powodowała, iż chłopcy wybierali zajęcia rzemieślniczo - rysunkowo - technologiczne, dziewczęta pozostawały przy gospodarstwie domowym. W 1990 roku wprowadzono plan narodowy, zmieniający system kształcenia. Od tego roku wiedza o gospodarstwie domowym została

przyporządkowana przedmiotowi: technologia, który jest obowiązkowy (od 5-16 lat). Ocenia się na nim właściwości następujących zachowań:

1. Stwierdzenie zapotrzebowania,
2. Projektowanie percepcji (odpowiedzi na zapotrzebowanie),
3. Planowanie i przeprowadzenie czynności,
4. Wartościowanie (wycenianie).

Jepson przestrzega, że trzeba wielkiej delikatności nauczyciela, by dziewczęta nie czuły się dyskryminowane przez męsko brzmiące miano technologii. Bo przecież już w wieku szkolnym ma się do czynienia z stereotypowym postrzeganiem ról płci. Kobiety raczej powinny być fryzjerkami czy nauczycielkami (młodszych dzieci) oraz opiekować się chorymi, a mężczyźni raczej strażakami i naukowcami, górnikami i mechanikami samochodowymi. Dzieci wynoszą te stereotypy już z domu rodzinnego. Otwartym pozostaje pytanie, czy kształcenie w wieku od 5 do 16 lat na lekcjach technologii, zmieni te nastawienia?

Badania wykazują, iż nadal - kiedy mogą wybierać, dziewczyny rezygnują z fizyki i majsterkowania, a chłopcy z nowoczesnych języków i wiedzy o gospodarstwie domowym. Z nauk przyrodniczych (w wieku 14 lat) chłopcy wybierają fizykę, dziewczęta - biologię.

Należy mieć nadzieję, iż koedukacyjne zajęcia z technologii wykażą, że możliwe jest poznanie wzajemnych kompetencji (przy czym nie wolno unikać pracy z materiałami budowlanymi, konstrukcji oraz wyjaśniania mechanicznych procesów). Powodzenie tego przedmiotu zależy od wykorzystania odpowiednich środków dydaktycznych i metodyki, między innymi pracy w grupach jednopłciowych, by zmniejszyć niebezpieczeństwo dominacji, np. chłopców przy klawiaturze komputera; zwiększenia niezależności, samodzielnego myślenia dziewcząt, nakłaniania ich do ryzyka, wykorzystywania ich skłonności do współpracy, współodczuwania, umiejętności słuchania, pracy w grupach mieszanych.

Do innej grupy metod należy stawianie wobec zadań; tu dziewczęta wykazują lepszą zdolność identyfikacji, badania i oceniania pomysłów, podczas gdy chłopcy nastawiają się na działanie. Można więc międzypłciowo koordynować refleksję i aktywność.

Powodzeniu koedukacyjnego kształcenia w ramach przedmiotu o nazwie „technologia” przeciwstawia się przede wszystkim, apodyktyczne nastawienie nauczycieli, którzy chcieliby być raczej ekspertami niż pomocnikami. Szczególnie zaciekłymi przeciwnikami zmian są - i to notorycznie - nauczyciele przedmiotów przemysłowych.

To, co już osiągnięte, oraz to, do czego się dąży (dezyderaty), kierunki rozwoju nastawionego na gospodarstwo domowe wykształcenia ogólnego - są przedmiotem zainteresowania Irmintranel Richarz z Niemiec.

Zjednoczenie Niemiec wykazało znaczną dysproporcję rozwoju wiedzy i edukacji dotyczącej gospodarstwa domowego między Wschodem a Zachodem.

Była NRD znajduje się - jak twierdzą znawcy - w punkcie zerowym. By dogoniła swą byłą zachodnią sąsiadkę, potrzebuje cierpliwości, inicjatywy i optymizmu.

W latach 80-tych spójrzano na problem gospodarstwa domowego z punktu widzenia krytyki feministycznej (Hiltraud Schmidt-Waldherr, Irmhidd Ketttschau i Barbara Methfessel). Dwie ostatnie badaczki w pracy: „Praca domowa - społeczna czy prywatna?” uwydatniają fakt, iż w kontekście społecznego podziału pracy codzienna organizacja życia stanowi uzupełnienie pracy zawodowej. Społeczne wartościowanie pracy domowej i specyficznie płciowy podział pracy stają się hamulcami urzeczywistnienia pełnego równouprawnienia kobiet.

Trzeba odkryć uczenie z „głową i ręką”, które uczyni nas świadomymi, jakie możliwości oferuje lekcja gospodarstwa domowego dysponująca skarbem metod nauczania - uczenia się.

Barbara Methfessel uważa, iż po jedenastym roku życia w swoich marzeniach dziewczęta wykazują zastraszający brak złudzeń co do swego przyszłego życia oraz silne poczucie ograniczenia. Dzisiejsi chłopcy i dziewczęta są jutrzejszymi ojcami i matkami. Jeśli chcemy wiedzieć, jak możemy pomóc młodym ludziom ukształtować ich przyszłe życie i współżycie, musimy najpierw wiedzieć, gdzie się znajdują i do czego chcieliby dojść. Na ile ich myślenie przekracza stereotypy myślenia płciowego. Stereotypy oferują bowiem zarówno uprzedzenia, jak i ramy wartościowania tego, co uważa się za normalne. Stereotypizację charakteryzuje abstrakcja, standaryzacja, depersonalizacja oraz brak poczucia rzeczywistości.

Podstawą do rozważań Barbary Mathfessel jest reprezentatywne studium „Młodzież '92”, dotyczące położenia życiowego, orientacji oraz perspektyw rozwoju zjednoczonych Niemiec z punktu widzenia młodzieży. Zbadano nastawienia 5000 młodych ludzi, w wieku od 13 do 29 lat, a wyniki uzupełniono wartościowymi studiami oraz szeroko zakrojoną dyskusją. Okazało się, iż stereotypy są silnie zakorzenione, ale nie - niezmiennie. Przemianę rozpoznaje się po rysach na dotychczasowym stereotypie. Na pierwszy rzut oka wydaje się, że wszystko jest po staremu: tradycyjne koncepcje, nieprzezwykłalne, określają świadomość dnia powszedniego i socjalną konstrukcję tego, co uważa się za normalne.

Co dla dzisiejszych dziewcząt i chłopców jest normalne?

Przebadane dzieci w wieku 3 do 12 lat, niezależnie od płci, wykazują zainteresowanie słuchaniem muzyki, czytaniem, malowaniem i oglądaniem reklam, choć już tu działa reguła, iż im więcej techniki, przygody oraz nastawienia na przemoc w tych zabawach, tym bardziej akceptują je chłopcy, a im bardziej fantazyjne, wolne od przemocy, zorientowane na interakcję i komunikację, tym chętniej wybierają je dziewczynki. Chłopcy ćwiczą się w zabawach - walkach, dziewczynki bawią się w ojca - matkę - dziecko, sklep, teatr, szczególnie chętnie - z lalkami. Chłopcy chcą być bohaterami, dziewczynki - nie. Heroizm, wielkie

czynny z trudem mieszczą się w codzienności. Ojciec, wolny jedynie wieczorem, nie jest kimś, kto mógłby stać się wzorem rozwiązywania codziennych kłopotów oraz pomocą w ich zwalczaniu. Poczucie niepewności chłopców w kwestiach życia codziennego prowadzi do reakcji odwrotnej - przeakcentowania męskości. Najmniej miejsca w zabawach chłopców zajmuje gospodarstwo domowe i rodzina. Ukryty, kobiecy heroizm jest traktowany jako rzecz oczywista - najpierw się troszczy matki o chłopców, później kobiety (żony) o mężczyzn.

Dziewczynki - na pierwszy rzut oka ograniczone do typowo dziewczęcych aktywności rozwijają szersze ich spektrum, choć w węższym zakresie. Na przykład w kwestii zainteresowania techniką „męski” profil obejmuje samochody, wideo, technikę kosmiczną, a „kobiecy” technikę w gospodarstwie domowym, biurze, usługach, a także ekologicznie świadomą kulturę techniczną.

Co ciekawe, we wczesnym dzieciństwie stereotypy męskości i kobiecości są silniejsze niż u starszej młodzieży.

Chłopcy i dziewczęta, zapytani o obraz swojej oraz przeciwnej płci, kierowali się w odpowiedziach klasycznymi kryteriami. Dziewczynki uznały urodę i atrakcyjność za swoje największe zalety, doceniły także rolę przyjaźni oraz rozmowy. Moc, intelekt, siła przebicia to z kolei cechy wymieniane przez chłopców jako pożądane dla ich własnej płci.

Dziewczynki także domagają się u chłopców siły i wysportowania, ale tylko dlatego, iż widzą w niej przesłankę przyszłej męskiej opieki i ochrony. Wyraźnie widać tu starą kliszę - dziewczynki jako istoty potrzebującej opieki oraz chłopca - bohatera. Tam, gdzie dziewczynki wykazują aktywność, są przez chłopców oceniane negatywnie. Obrona autonomii je dyskwalifikuje. Dziewczynki są - w związku z powyższym - mniej pewne swych osiągnięć, mają do siebie mniej zaufania. W stosunku do chłopców wykazują mniejsze poczucie własnej wartości i są w samowartościowaniu silniej zależne od innych. Chłopcy - przeciwnie - charakteryzują się silniej rozwiniętą samoświadomością.

Dla obu płci bardzo ważna jest przyszła rodzina. Przeważająca większość chciałaby założyć w przyszłości rodzinę, wg. klasycznego wzoru - małżeństwo z (najczęściej) dwojgiem dzieci.

Dziewczynki poddają w wątpliwość społecznie oczekiwaną szczególną odpowiedzialność kobiet za dzieci. Jednak, gdy dzieci będą małe, przyszłe matki chciałyby całkowicie lub przynajmniej częściowo opiekować się nimi w domu. Ta decyzja jest obciążona licznymi przemyśleniami: kobiety chcą „być dla swoich dzieci”, aby one potem „były dla nich”. Dziewczynki wykazują się dużym poczuciem rzeczywistości i prawie nie mają wyboru, w związku z nikłymi możliwościami dodatkowej, zapewnianej przez instytucje społeczne, opieki nad dziećmi.

Chłopcy prawie nie myślą o przyszłej konieczności łączenia zawodu i rodziny, a jeśli to tylko, czy zarobią wystarczająco dużo, by „wyżywić” rodzinę.

Kobieta ich marzeń i oczekiwań jest „ładna, czuła, niema i delikatna”. „Oczywiście” troszczy się o wspólne dzieci, ewentualnie wnosi swój wkład do rodzinnych dochodów. Żywy obraz przyszłości, w której mężczyzna spokojnie wychodzi z domu wieczorem z przyjaciółmi, bo żona położy dzieci spać i umyje naczynia.

Zmiany, rysy, załomy w stereotypach płciowych u chłopców i dziewcząt pozostają we wzajemnym związku, przebiegają jednak niekoniecznie paralelnie. Dziewczynki poszukują nowych przestrzeni i możliwości życiowych.

Pod koniec lat 70, w badaniach ankietowych przeprowadzonych w Niemczech pytano kobiety, co by zrobiły, gdyby mogły częściowo zmienić swoje życie. Odpowiedziały, że najpierw zdobyłyby dobry zawód, zakosztowały życia, urodziłyby dzieci później (i mniej) oraz zapewniłyby sobie więcej swobody. Ich córki wzięły sobie te rady do serca. Uczą się zawodu, mają dzieci później i mniej, myślą o „kawałku własnego życia”. Rodzina i zawód nie są już zasadniczo rozdzielane, zawód należy do planowania życia. Tylko 5 z 72 zachodnioniemieckich dziewcząt może sobie wyobrazić, że na stałe zrezygnują z zawodu na rzecz rodziny. Wschodnioniemieckie widzą status gospodyni domowej jako jeszcze mniej pociągający. Można zatem mówić o nowej świadomości i samorozumieniu przede wszystkim - dziewcząt.

Chłopcy i mężczyźni czują się zagrożeni w swej męskości przez dziewczęta (kobiety) sukcesu. Bo też współczesne dziewczęta są nie tylko bardziej samodzielne niż ich matki, ale także niż bracia. Według wyników badań studium „Młodość'92” dziewczęta są bardziej dalekowzroczne i bardziej biorą pod uwagę społeczne skutki przemian: nowe ruchy społeczne, ekologiczne nastawienie do środowiska itp.

To, że dziewczęta szukają nowych przestrzeni, powinno być dostrzegane i podtrzymywane, szczególnie, iż chłopcy zaciekle bronią swojej męskości. 15-letnia dziewczynka tak ocenia zachowanie chłopców w stosunku do dziewcząt: „Upředzenia trzymają się ich, jak guma do żucia - dywanu”.

To, że chłopcy częściej podtrzymują stereotypy płciowe powoduje, iż agresywniej i ciasniej bronią swej męskości. Chłopcy częściej generalizują swe wartościowanie dziewcząt i drwią z ich zachowań w bezpardonowy sposób. Przemiana współczesnych dziewcząt jest przez chłopców ignorowana. Lekarstwem na samodzielność staje się przemoc, świadcząca o emocjonalnej pustce, jaką powoduje w chłopcach panujący wszechobecny wzorzec męskości. Chłopcy wykazują brak świadomości problemu - ograniczenia możliwości zachowania przez „męską rolę życiową” i aspołecznego i brutalnego postępowania wobec innych.

Chłopcy silniej uzależniają się od pierwotnej rodziny: synowie dostają od rodziców więcej pieniędzy niż córki i dłużej mieszkają z rodzicami. W gospodarstwie domowym wykazują przy tym deprymującą bezradność. I tu rodzi się

paradoks: im silniej są oni przywiązani do stereotypu męskości, tym bardziej uzależniają się uczuciowo i w kwestii zapotrzebowań życiowych od kobiet.

Czy można mówić o zawiedzionych nadziejach?

Rodzina i gospodarstwo domowe są, zwłaszcza u chłopców, często idealnymi wyobrażeniami nie obciążonymi konkretnymi planami życiowymi. I odwrotnie; wymarzony przez dziewczęta mężczyzna jest inny niż chłopcy z ich klasy, zarówno w swym zachowaniu, jak i w nastawieniu do partnerstwa. Chłopcy zgadzają się na partnerstwo połowicznie, dziewczęta domagają się go całkowicie. To dziewczęta podkreślają wartość rozmowy w rozwiązywaniu wspólnych konfliktów, chłopcy - nie, a to przecież podstawa partnerskiego stosunku.

Wniosek: prowadzenie koedukacyjnych zajęć - przede wszystkim na obarczonych silnymi stereotypami przedmiotach - jak wiedza o gospodarstwie domowym czy technika - jest ważnym krokiem w walce przeciw tradycjonalizmowi jednostronnego przyporządkowania pracy i szans życiowych chłopców i dziewcząt.

II. Życie kobiet i jego uwarunkowania społeczne

Jane Kolodinsky (Stany Zjednoczone) zajmuje się, znanym wszystkim chyba czynnym zawodowo kobietom, konfliktem między pracą domową a zarobkową. Do tego konfliktu wiecie wiele przyczyn: rozwój gospodarczy i demograficzny, zmiana w wartościowaniu, polityka państwa, to tylko niektóre z nich.

Obraz rodziny w powojennej Ameryce Północnej podlega ciągłej ewolucji. Radykalne zmiany miały miejsce w latach 60-tych i 70-tych. Od roku 1950 - 1989 prawie podwoiła się liczba czynnych zawodowo kobiet (z 31% do 57%).

Niestety, wraz z tym wzrostem, pojawił się termin: „normalizacja dwu-zawodowego dnia”, opisujący fakt, iż kobiety są zarówno czynne zawodowo, jak i - dodatkowo - pracują w domu. Są przy tym w pracy zawodowej jawnie dyskryminowane: zarabiają średnio 66% dochodów mężczyzn. Wykonują też uznane za „typowo kobiece” zawody - pracują w handlu, biurze, sektorze usługowym (55%).

W domu kobiety muszą często opiekować się dziećmi, ale i osobami starszymi. Siedem na dziesięć osób opiekujących się starszymi to kobiety.

Kobiety pracujące zawodowo poświęcają 14 - 16,5 godziny na pracę domową w tygodniu; kobiety pracujące tylko w domu - 30 do 33 godzin. Mimo to życiowi partnerzy kobiet zawodowo czynnych pomagają im w domu jedynie na wyrażne ich żądanie.

Mimo tych niekorzystnych uwarunkowań, kobiety poświęcają więcej zainteresowania pracy zawodowej i czują się w niej bardziej odpowiedzialne.

Obciążenie podwójną pracą jest znacząco większe u kobiet zamężnych niż niezamężnych. Np. ich opieka nad osobami starszymi - często wynikająca z konieczności i nie podparta wewnętrzną potrzebą - daje poczucie utraty cennego czasu u 48% kobiet, które - jak twierdzą - nie rozumieją swych chorych rodziców.

Co ciekawe, kobiety skarżą się na konflikty międzypłciowe niezależnie od ich sytuacji życiowej, podczas gdy mężczyźni informują o większych konfliktach, kiedy oboje małżonkowie są zawodowo czynni.

Z drugiej strony - jak wynika z badań - aktywność zawodowa ma pozytywne oddziaływanie na psychiczne zdrowie i samopoczucie kobiet. Ponadto zbadano, iż dzieci matek zawodowo czynnych wcześniej wykazują pozytywne samozrozumienie.

Zonglowanie między pracą zawodową, a domową określa samopoczucie małżonków. Współmałżonkowie kobiet pracujących częściej czują się nieszcześliwi i życiowo poszkodowani, gdy są w domu dzieci w wieku przedszkolnym, gdyż wtedy także mężczyźni ponoszą większą odpowiedzialność za gospodarstwo domowe. Z drugiej strony, im silniej zamężne kobiety odczuwają pomoc współmałżonków, tym szczęśliwsze jest małżeństwo.

Mimo że, jak zbadano, procent zamężnych kobiet czynnych zawodowo z powodu troski o podstawowe potrzeby gospodarstwa domowego, spadł od 1960 do 1980 z 67% do 37%, konflikty spowodowane koniecznością opieki nad dziećmi i osobami starszymi, mogą wywierać niekorzystny wpływ na sytuację finansową gospodarstw domowych. Uczestnictwo bowiem mężczyzn w pracach domowych ogranicza się do „niezbędnej konieczności”.

By wyrównać szanse opieki nad dziećmi urlopy macierzyńskie i ojcowskie powinny być równomiernie honorowane. Możliwość ich planowania jeszcze przed narodzeniem dziecka powinna zaś zależeć nie tylko od wysokości zarobków. Powinno się także stwarzać alternatywnie możliwości pracy zawodowej kobietom pozostającym w domu (czasowa praca o niepełnym wymiarze godzin, praca na zamówienie itd.).

Patriarchalizm jest przeżytkiem, a temat „dobrego żywiciela rodziny” uległ przedawnieniu. Jego wykorzenianie powinno się zacząć już w szkołach, od np. negowania wczesnodziecięcych stereotypów płciowych. Np. gdy chłopiec chce tańczyć, nie powinno się oceniać jego zachowania jako typowo dziewczęcego. Dla wielu dzieci i bez tego jest trudny do zaakceptowania fakt, iż role kobiety i mężczyzny w dorosłym życiu są wymienne.

Co jeszcze niepokoi, to fakt, iż co prawda nastawienie mężczyzn do kobiet w ciągu ostatnich 30 lat bardzo się zmieniło, ale nie dotyczy to ich zachowania w gospodarstwie domowym.

Istnieją jednak miliardy czynników, które warunkują podział ról w gospodarstwie domowym. Bardzo trudno je wszystkie jednocześnie uchwycić.

Szczególnie ciekawy i zaskakujący w stosunku do naszych wyobrażeń, wydają się poglądy Lyn Peacock nt. patriarchy i polityki dobrobytu w Australii.

Polityka dobrobytu, w przekonaniu Lyn Peacock, i w przeszłości, i obecnie służy wspomaganie patriarchalnych zasad istnienia społeczeństwa i zwiększaniu zależności kobiety albo od jej męskiego partnera życiowego, albo od państwa

(jako przedstawiciela mężczyzn). Polityka dobrobytu dotyczy trzech obszarów: polityki podatkowej, socjalnej oraz życia prywatnego i rodzinnego. Pośredniczy ona, pośrednio lub bezpośrednio, między państwem, pojedynczymi obywatelami i rodzinami - jest linią graniczną między życiem prywatnym a publicznym.

Sektor życia publicznego opanowali mężczyźni. Świat prywatności, „bycia w domu”, niepłatnej pracy to „domena” kobiet.

Poziom zatrudnienia kobiet w Australii jest ekstremalnie niski, obejmuje przy tym zatrudnienie poniżej pełnego etatu. Kobiety są dyskryminowane we wszystkich trzech wymienionych obszarach przez politykę dobrobytu: na rynku pracy kapitalistycznego społeczeństwa oraz w rodzinie doświadczają innego traktowania niż mężczyźni. Od początku XX wieku do lat 70-tych mężczyźni to „żywiciel rodziny” (żony i trojga dzieci !). To jemu przysługują ulgi podatkowe w związku z żoną i dziećmi.

Radykalnie feministyczna definicja patriarchatu mówi, iż władza, którą posiadają mężczyźni członkowie społeczeństwa, jest wykorzystywana, by kontrolować szanse życiowe kobiet. Patriarchat i kapitalizm są ściśle powiązane oraz mają swą zarówno publiczną, jak i prywatną stronę. Publiczna służy izolacji kobiet jako grupy, a prywatna - oddaleni kobiet od wszelkich dziedzin poza gospodarstwem domowym.

W społeczeństwie australijskim istnieje pewna matryca pogładowa, stygmat. Zależność kobiet od państwa i mężczyzny jest powszechnie akceptowana. W związku z tym rzadko zwraca się uwagę na „feminizację nędzy” jako wielki problem socjalny (większość kobiet i dzieci potrzebuje pomocy socjalnej w następstwie rozvodu). Jednocześnie od 1989 roku wprowadzono konieczność wypełniania formularzy z wiadomością o miejscu zamieszkania kobiet samotnych, rozwiedzionych, pobierających zasiłek, gdyż wiele z nich - by nadal go otrzymywać - żyje w związkach nie zarejestrowanych (podobnych do małżeńskiego).

Kobiety australijskie są dyskryminowane także przez system emerytalny. Wdowie renty nie dotyczą kobiet, gdy one same kończą 50 lat, a ich najstarsze dziecko - 16. Takim kobietom brakuje wszelkich kwalifikacji zawodowych i zdane są na łaskę państwa.

III. Teoretyczna dyskusja o podziale pracy ukierunkowanym płciowo

Margaret Korke z Wielkiej Brytanii w biotechnologii widzi drogę do wyrównania zawodowych szans mężczyzn i kobiet. Lata 90-te zostały ogłoszone dziesięcioleciem kobiet.

Niewiele kobiet decyduje się na karierę naukową, gdyż postrzegają kobiety - naukowców jako szczególnie mało atrakcyjne reprezentantki swojej płci. Poczucie owej dyskryminacji wytwarzane jest już w latach szkolnych.

Dziewczynki rzadziej interesują się naukami przyrodniczymi i dopiero ostatnio odwrócono pytanie o przyczynę takiego stanu rzeczy z „Co jest nie tak z dziewczynkami, że mają kłopoty z naukami przyrodniczymi?” na „Co trzeba zmienić w sposobie prowadzenia zajęć przyrodniczych, aby wzbudziły u dziewcząt większe zainteresowanie?”

Rozwiązanie narzucało się więc samo: w latach 80-tych wprowadzono obowiązkowe nauki ścisłe i przyrodnicze dla dziewcząt, a humanistyczne dla chłopców, w szkołach średnich. I chłopcy i dziewczęta muszą ponadto brać - obowiązkowo - udział w kursie technologii.

Przez wieki odbierano kobietom możliwość bycia naukowcami, gdyż twierdzono, że brakuje im zdolności logicznego myślenia i naukowej syntetyczności. Do dziś wielu naukowców podejmuje próbę udowodnienia, iż kobiecy mózg z natury „genetycznie” jest niezdolny do aktywności myślowej w nauce. Tego typu „założoną” dyskryminację stosuje się także np. w fabrykach. Gdy pojawiają się tam bardziej skomplikowane maszyny, kontrolę nad nimi przejmują mężczyźni, twierdząc iż to oni są - z natury - przeznaczeni do takich zadań.

Na początku lat 80-tych pojawiła się koncepcja, według której istnieją biologiczne, naukowo stwierdzone czynniki, wpływające na stopień osiągnięć kobiecych i męskich w poszczególnych dziedzinach naukowych. Istnieją ponoć zasadnicze różnice na obszarze werbalnym, wizualno - przestrzennym, matematycznym, ruchowym i zdolności ogólnych, w związku z odmiennym rozwojem obu półkul mózgowych u kobiet i mężczyzn. Zakłada się bowiem, iż lewa i prawa półkula - każda z nich - odpowiada za inne czynności umysłowe.

Inne - nowe - wyniki badań polemizują jednak z tymi koncepcjami: każda półkula mózgowa u każdej z płci może przejąć, jeśli to konieczne, zadania drugiej. Wątpi się, czy w ogóle istnieje biologiczne podłoże różnicy w myśleniu i zachowaniu ze względu na płeć.

W praktyce szkolnej zaczęto brać pod uwagę, że jeśli są jakieś różnice między chłopięcymi a dziewczęcymi predyspozycjami naukowymi, to należy dążyć do wyrównania szans. Kiedy chłopcy wolniej czytają, organizuje się dla nich zajęcia wyrównawcze. Podobne można by stwarzać szanse dla dziewcząt, gdy mają problemy z przyswajaniem wiedzy przyrodniczej i ścisłej.

Trzeba także zmienić stereotyp naukowca. W 1983 roku w Wielkiej Brytanii przeprowadzono badanie 4807 dzieci, jak wyobrażają sobie naukowca. Tylko w 28 (!) przypadkach naukowcem (na rysunku) była kobieta, a we wszystkich spośród tych przypadków autorkami rysunków, bez wyjątku, były dziewczynki!

Istnieją też badania, w których dowodzi się, że nauka odstręcza dziewczęta jako dyscyplina zorientowana „rzeczowo”, podczas gdy dziewczęta i kobiety charakteryzują się silniejszym zainteresowaniem osobą, człowiekiem (np. fizyka może - w związku z jej bezosobowym i mechanistycznym sposobem widzenia - zniechęcać).

Stąd liczne zalecenia, by w praktyce szkolnej wiedzę i naukę prezentować bardziej „ludzko”, humanistycznie, czyniąc przez to atrakcyjniejszą dla płci pięknej.

Jednym z najciekawszych powstałych w ostatnich latach, jest plan Motywacji Dziewcząt do Nauki i Techniki (GIST - Girls into Science and Technology), którego autorką jest Judith Whyte z Politechniki w Manchesterze. Wykorzystała ona obserwacje udziału chłopców i dziewcząt w zajęciach z przedmiotów ścisłych (przyrodniczych i technicznych), by wyostrzyć uwagę nauczycieli pod względem tej różnicy. W niektórych szkołach średnich chłopcy i dziewczęta biorą udział w tego typu zajęciach oddzielnie. Dało to pozytywne rezultaty w postaci wyboru, wśród większej niż dotychczas liczby dziewcząt, kierunków typu chemia, biologia, technologia żywności.

Jedynym z ważnych zagadnień, było pytanie, czy kompetencje nabyte podczas prowadzenia gospodarstwa domowego, mogą być przeniesione, np. do laboratorium? Odpowiedź brzmi pozytywnie. Wyniesione z praktyki gospodarstwa domowego umiejętności, takie jak zdolność osądu sytuacji, kreatywność, giętkość, zdolności organizacyjne, świetnie sprawdzają się w pracy laboratoryjnej. Mierzenie, czy obserwacja, to zajęcia łączące pracę domową i laboratoryjną. Należy jedynie stworzyć system „ośmielający” wieloletnie gospodynie domowe w początkowo alienującej je przestrzeni laboratorium (np. można polecić im wykonanie czynności znanej z domu w nowym miejscu; to redukuje stres).

Czas na podsumowania.

Patrycja J. Thompson z USA zajmująca się feministyczną teorią życia codziennego pod znakiem Hestii stawia zasadnicze pytanie, czy znawczynie gospodarstwa domowego może być feministką i odwrotnie? W odpowiedzi podaje najpierw swoją wersję feminizmu. Być feministką - twierdzi, znaczy: być przekonanym o tym, iż w ludzkim myśleniu poglądy, zainteresowania, działania i wyobrażenia kobiet mają takie samo prawo istnienia, jak mężczyzn. Tym właśnie różni się patriarchy od społeczeństwa partnerskiego: w patriarchy mężczyźni cieszą się autorytetem nie ze względu na swoją indywidualność, lecz dlatego, że są przedstawicielami - członkami pewnej socjalnej kategorii, która zwie się „mężczyzna”. W tego typu społeczeństwie władza, konkurencja, kontrola, chęć zysku i dominacja myślenia racjonalnego nad innymi jego rodzajami przedkładane są nad wszelkie inne wartości.

Feministki domagają się społeczeństwa niepatriarchalnego. I tu rodzi się paradoks feminizmu: konieczność pracy na podstawie kategorii, na których powstanie kobiety nie miały żadnego wpływu.

W nowoczesnej nauce feministycznej doszło zatem do rozróżnienia między „dyskursem panowania” a „dyskursem domowości”, ściśle związanym z wiedzą o gospodarstwie domowym, gdzie „obszar domowy” określa się jako ekosystem rodziny. Oba dyskursy dotyczą dwóch obszarów ludzkiego istnienia i działania.

Przegląd badań na temat roli gospodarstwa domowego w życiu człowieka bardzo trafnie ujmuje w swoich opracowaniach Hiltraud Schmidt-Waldherr⁽¹⁾. Wypowiadając się o krytyce feministycznej, wiedzy o gospodarstwie domowym powraca do tradycyjnej niemieckiej wyliczanki obowiązków kobiety, streszczonej w symbolu 3 x K (Kinder, Küche, Kirche - dzieci, kuchnia, kościół) jako dawnej podstawy kierunku kształcenia dziewcząt. Stąd pseudominimalizowanie pracy domowej jako wolności i intymności rodzinnej. Rodzina to tabu, które nie pozwala nazywać rzeczy po imieniu. Prowadzi to oczywiście do „nowego konserwatyzmu”, pod znanym hasłem „naturalnego powołania” kobiety.

W społeczeństwie, w którym panuje ideologia sukcesu „liczy się tylko to, co przynosi pieniądze”. A zatem nie praca w domu, na którą skazane są kobiety, najczęściej w związku z „problemem macierzyństwa”.

Mieszczaństwo - patriarchalna forma organizacji społecznej stosunku płci, specyficznie płciowy podział pracy, który zabezpiecza domowy obowiązek niepłatnej „służby” kobiety wobec współmałżonka, „upośledza” niejako samodzielne zabezpieczenie bytowe kobiety (tak było w Niemczech do 1977 roku).

Na początku XX wieku ustawodawstwo rodzinne chroniło małżeńskie prawo mężczyzny do jego naturalnego stanowiska jako autorytetu rodziny: mógł on korzystać z majątku żony, jej niepłatnej pracy domowej, a w przypadku jej zranienia lub śmierci, on otrzymywał odszkodowanie. Do ustawy z 1977 roku mężczyźni nie byli prawnie zobowiązani troszczyć się o pracę domową - nie mieli w tej kwestii żadnych obowiązków. Od czasu wprowadzenia tej ustawy prowadzenie gospodarstwa domowego, praca zarobkowa, jak też opieka i wychowanie - są obszarem wspólnej odpowiedzialności małżonków. Rzeczywistość przekroczyła jednak ustawę. Co trzecie małżeństwo w Niemczech jest rozwiedzione, następuje w związku z tym feminizacja biedy i nie ma mowy o podziale ról w rodzinie.

Istnieją dwa przeciwne stanowiska w kwestii rozwiązania podwójnego obciążenia kobiet pracą. Obydwa mają na celu ekonomiczną samodzielność i wyzwolenie od podwójnego obciążenia. Jedno widzi szansę w pracy zawodowej kobiet oraz racjonalizacji pracy domowej; drugie to żądanie wynagrodzenia za pracę domową. Pierwsza propozycja ma korzenie socjalistyczne - widzi kobietę jako niezależną od męża, oddziela ekonomię i miłość. Jej wcielenia w życie często rozczarowują - okazuje się, że praca zawodowa nie czyni wolnym! Druga propozycja domaga się adekwatności pieniężnej wobec codziennego wysiłku, niezbędnego by funkcjonowało społeczeństwo.

W praktyce wielu kobietom udaje się łączyć dwie role - gospodyń domowych i kobiet pracujących - do czasu, gdy pojawia się trzecia rola - matek. Otóż dla dzisiejszego młodego pokolenia kobiet, dobrze wykształconego, aktywność zawo-

(1) Patrz także artykuł A.Swulińska-Katulska: „Kobieta-mężczyźni-pieniądze w partnerskich stosunkach rodzinnych”. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego 1997, nr 3. Taki tytuł nosił wykład pani prof. dr Hiltraud Schmidt-Waldherr wygłoszony 16.V.1997 r. w AR w Poznaniu.

dowa jest sama przez się zrozumiała. Większość dziewcząt oczekuje, że praca domowa i opieka nad dziećmi będzie równo rozdzielona między mężczyznę i kobietę. Większość męskiej młodzieży stawia swój zawód i wolny czas na pierwszym planie. Konflikt rysuje się sam.

Kobiety pracujące lub studiujące skarżą się na nikły stopień partnerstwa u mężczyzn, jeśli chodzi o troskę o wspólne dziecko. 76% mężczyzn uważa, iż kobiety powinny pracować zawodowo; jednocześnie 50% mężczyzn twierdzi, że „kiedy pojawi się dziecko kobieta musi koniecznie pozostać w domu”. Nie widzą żadnej sprzeczności.

Istnieje jednak szansa przemiany tej sytuacji: w ewolucji od „pozbawionego ojca” społeczeństwa do „nowego ojcostwa”, partnerskiego, dzielącego obowiązki opieki nad dzieckiem z żoną. „Nowi ojcowie” to zachodni Niemiec mniej, jakościowo nowy typ mężczyzny.

Współopiekują się oni dziećmi (przynajmniej we wczesnej fazie życia dziecka), biorą urlopy „ojcowskie”, uczestniczą w wychowaniu, redukują swój czas pracy zawodowej. Jak wynika z badań, w większości są zadowoleni ze swej sytuacji życiowej. Zmienia się także ich nastawienie do partnerki życiowej - bardziej doceniają jej pracę zawodową. Niestety na taką „reformę życia” mogą sobie pozwolić tylko pary o wysokich dochodach.

Częściej z pomocą pracującym kobietom spieszą kobiety, które nie pracują. To one opiekują się dziećmi i w ten sposób zarabiają.

We wszystkich znanych społeczeństwach płeć, obok wieku, wpływa na status socjalny swych członków. Odpowiednia polityka socjalna powinna więc regulować stosunki między kobietami a mężczyznami, ale mądrze chroniąc przed dyskryminacją i uprzywilejowaniem.

Zakończenie

Podsumowując, należy stwierdzić słowami Marie Thiele-Wittig, iż jesteśmy świadkami epokowych zmian na mikro - i makropoziomie społecznym oraz w relacjach między nimi.

W trosce o „nową pracę domową”, o nowe oblicze tej aktywności, Międzynarodowy Związek Gospodarstw Domowych stawia sobie za cel dyskusję i działanie w następujących zakresach:

- warunki życia,
- nowe kompetencje,
- funkcja rozjemcza,
- stosunek do systemu Wspólnoty Europejskiej,
- partnerstwo i wymiana.

Szczególny nacisk kładzie się na lustrzaną odwrotność stosunków w społeczeństwie i w gospodarstwie domowym.

LITERATURA

1. Irmhild Kettschau, Barbara Methfessel, Hiltraud Schmidt - Waldherr: „Jugend, Familie und Haushalt”, Internationale Beitrage zu Entwicklung und Lebensgestaltung, Schneider Verlag Hohengehren GmbH 1993.
2. Irmhild Kettschau, Barbara Methfessel: „Hausarbeit gesellschaftlich oder privat?”, Schneider Verlag Hohengehren GmbH 1991.
3. Barbara Methfessel: „Hausarbeit zwischen individueller Lebensgestaltung, Norm und Notwendigkeit”, Schneider Verlag Hohengehren GmbH 1992.

KATARZYNA WESOŁA
*Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Poznaniu*

PRZEPISY PRAWNE REGULUJĄCE DZIAŁALNOŚĆ REKLAMOWĄ*

1. Wstęp

Wraz z wprowadzeniem gospodarki wolnorynkowej nastąpił w Polsce gwałtowny rozwój reklamy. Trzeba podkreślić, że Społeczeństwo, ani ustawodawca, a często również przedsiębiorcy nie byli przygotowani do spotkania, z nowoczesnym, zmasowanym oddziaływaniem marketingowym. Ludzie nie przyzwyczajeni przez lata Polski Ludowej do obcowania z reklamami, ich powszechne pojawienie traktowali z jednej strony nieufnie, z drugiej łatwowiernie. Zwłaszcza tą drugą cechą w początkowym okresie starali się wykorzystać niektórzy przedsiębiorcy, wprowadzając na rynek różne niesprawdzone towary. Doświadczenia pierwszych ogólnopolskich kampanii reklamowych zachwalających różne towary skłoniły ludzi do baczniejszego przyglądania się reklamom i nie ulegania tworzonemu przez nie mirażom.

Powszechnie prowadzone badania ankietowe wskazują jednocześnie, iż właściwa promocja, której najważniejszym elementem jest reklama w środkach przekazu, ma ogromne znaczenie dla odniesienia sukcesu na rynku.

Z badań wynika, że ponad połowa kupujących uwzględnia przy wyborze towarów wpływ reklam. Wraz ze wzrostem ich znaczenia przy decyzjach zakupu rośnie globalna wartość pieniędzy przeznaczanych przez firmy na reklamę. Przyrostowi ekonomicznemu towarzyszy poprawa jakości różnych form reklamowych oraz normalizacja prawna tej strefy. W gospodarkach kapitalistycznych, doceniających znaczenie reklamy, a jednocześnie dostrzegających jej wpływ na świadomość społeczną oraz możliwość nadużywania swobody dla propagowania szkodliwych społecznych treści, jest ona poddawana ograniczeniom i jednocześnie określonym zasadom. Warto zauważyć, że obok norm określonych przez władze państwowe istnieje tam wiele dobrowolnych porozumień i kodeksów

(*) Następny artykuł poświęcony będzie innym zagadnieniom dotyczącym reklamy.

reklamy przyjętych przez producentów danych branż. W krajach zachodnich istnieje kilka tysięcy takich szczegółowych kodeksów dobrej reklamy, tylko w Stanach Zjednoczonych obowiązuje ich ponad 700. Reklamodawcy, którzy dobrowolnie przyjęli wynikające z nich zobowiązania na ogół przestrzegają ich, gdyż ochrona uczciwej konkurencji leży w ich dobrze rozumianym interesie. Ukształtowane przez lata zbiory zasad działań reklamowych i marketingowych są wyrazem poważnego traktowania klientów, bo to oni są najważniejsi i ich zaufania nie można tracić. Do końca lat 80 - tych zagadnienia związane z aspektami prawnymi prowadzenia działalności reklamowej, były w Polsce problemami czysto akademickimi. Ciągłe brakuje jednolitych i precyzyjnych przepisów dotyczących reklamy. Mimo częściowego istnienia zakazów i nakazów prawnych w odniesieniu do reklamy, są one bardzo często ignorowane (świadomie lub nie).

2. Akty prawne regulujące działalność reklamową

Podstawowe akty prawne poruszające problemy, z którymi może zetknąć się agencja reklamowa, można podzielić następująco:

1. *Zewnętrzne* - ogólnie obowiązujące akty prawne:

- Prawo autorskie (4. 02. 1994);
- Prawo prasowe;
- Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (26.10.1994);
- Ustawa o radiofonii i telewizji (29.12.1992);
- Ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (16.04.1994);
- niektóre przepisy kodeksu karnego i cywilnego.

2. *Wewnętrzne* - obowiązujące jedynie w danym nośniku reklamowym:

- Regulaminy i zasady reklam w TVP i radiostacjach;
- Regulaminy i zasady reklam w tytułach prasowych.

3. *Międzyagencyjne i wewnątrzagencyjne* - na podstawie podpisanych porozumień, kodeksów, umów:

- Kodeks reklamy;
- Zasady etyki zawodowej.⁽¹⁾

3. Prawne aspekty podstawowych elementów oddziaływania reklamowego

Zagadnienie prawnych aspektów reklamy najprościej jest omówić na bazie podstawowych elementów wchodzących w zakres każdego oddziaływania reklamowego, tj.:

(1) Roderick White: „Reklama - czyli co to jest i jak się to robi”, McGraw - Hill 1993, s. 265.

- przedmiotu reklamy - co jest reklamowane,
- podmiotu reklamy - przy pomocy jakich środków,
- sposobu reklamy - za pomocą jakich nośników reklamowych i jakiej formy.

W związku z **przedmiotem reklamy**, w świetle obowiązujących w Polsce przepisów prawnych zabroniona jest reklama dotycząca następujących produktów:

- napojów alkoholowych o stężeniu powyżej określonego w ustawie (praktycznie obejmuje piwa, wina, wódki itp.). Reguluje to Ustawa o wychowaniu w trzeźwości.

W praktyce ustawa ta jest obchodzona lub naruszana na dwa sposoby: pierwszy zakłada reklamę browaru, opakowania, producenta, a nie samego napoju (reklama „Czteropaku EB” lub „Browarów Wielkopolskich”). Drugi zakłada świadome jego naruszanie ze zgodą na ewentualne sankcje prawne (reklama piwa „Żywiec”);

- artykułów o charakterze pornograficznym i usług dotyczących nierząd. Reklamy agencji towarzyskich powszechne w wielu dziennikach, stanowią również naruszenie tego przepisu. Niektóre czasopisma i gazety (np: „Gazeta Wyborcza”), nie dopuszczają do druku tego typu ogłoszeń na podstawie wewnętrznych regulaminów;
- leków wydawanych wyłącznie z przepisu lekarza. Reklama tego rodzaju leków jest dozwolona wyłącznie w specjalistycznych pismach medycznych, jest zabroniona w mediach.

Od 1.01.1995 roku obowiązuje zakaz reklamy wyrobów tytoniowych w telewizji, radiu oraz prasie przeznaczonych dla dzieci i młodzieży. Dodatkową regułą jest wymóg umieszczania na reklamie wyrobów tytoniowych informacji o szkodliwości palenia tytoniu.

Podmiot reklamy

Do niedawna regulamin TVP nie dopuszczał do emisji reklam, w których były użyte zagraniczne słowa, hasła lub slogany. Obecnie zasada ta jest coraz bardziej liberalizowana. Reklamy nie mogą ponad to zawierać twierdzeń, ilustracji i określeń obrażających dobry smak i poczucie przyzwoitości. W reklamie nie wolno posługiwać się wulgarnościami, niemoralnymi wyrazami i ilustracjami.

Sposób na reklamy - wykroczenia przeciw prawu

Zgodnie z art. 16 ustawy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji zabronione są takie formy reklamy jak:

- reklama sprzeczna z przepisami prawa, dobrymi obyczajami lub uchybiająca godności;
- reklama wprowadzająca klienta w błąd i mogąca przez to wpłynąć na jego decyzję co do nabycia towaru lub usługi;
- reklama odwołująca się do odczuć klientów przez wywoływanie lęku, wykorzystanie przesądów lub łatwowierności dzieci;⁽²⁾
- wypowiedź, która zachęca do nabywania towarów lub usług, sprawia wrażenie neutralnej informacji;
- reklama, która stanowi ingerencję w sferę prywatności w szczególności przez uciążliwe dla klientów nagabywanie w miejscach publicznych, przesyłanie na koszt klienta nie zamówionych towarów lub nadużywanie technicznych środków przekazu informacji;
- reklama porównawcza, chyba, że zawiera informacje prawdziwe i użyteczne dla klientów.

Punkt pierwszy nie wymaga większego komentarza, ponieważ oczywiste jest, że reklama powinna być zgodna z przepisami prawa, dobrymi obyczajami.

Przy ocenie *reklamy wprowadzającej w błąd*, należy uwzględnić wszystkie jej elementy, zwłaszcza dotyczące ilości, jakości, składników, sposobu wykonania, przydatności, możliwości zastosowania, naprawy lub konserwacji reklamowanych towarów lub usług, a także zachowania klienta. Zakazane jest np. wprowadzające adresata w błąd oznaczanie przedsiębiorstwa, fałszywe lub oszukawcze oznaczanie towarów lub usług (w tym i oznaczenie geograficzne). Również art. 14 tej ustawy zakazuje rozpowszechniania wprowadzających w błąd wiadomości o swoim lub innym przedsiębiorcy albo przedsiębiorstwie. Nie można obiecywać na „wyrost”. Stąd bierze się ostrożność nadawców w stosowaniu słów takich jak : „leczy”, „zwalcza”, „zapobiega” i zastępowanie ich mniej kategorięnymi formułami typu: „pomaga w zapobieganiu próchnicy” itp.

Taki sposób wyrażania jest mniej wyrazisty, ale za to bardziej prawdziwy i nie można mieć pretensji, że np. dany preparat nie zwalczył całkowicie choroby, czy nie uśmierzył do końca bólu.

Kodeksy reklamy zakazują także *nieuczciwego i manipulacyjnego wpływu* na dzieci, np. w postaci apeli typu: „kup”, „spróbuj”, a zwłaszcza „poproś rodziców...”. Reklama nie powinna wykorzystywać dzieci w taki sposób, że wzbudza w nich poczucie zazdrości, niskiej wartości, które to uczucie może być usunięte poprzez nabycie reklamowanego towaru. Reklama kierowana do dzieci

(2) Krzysztof Biegowski: „Pojęcie nieuczciwej reklamy”, Rynek Reklamy nr 4 - 5 grudzień, styczeń 1995/96, s. 22.

nie powinna stwarzać konfliktów powodowanych stanem zamożności rodziców, ich przynależnością do określonych klas i grup społecznych, a także nie może naruszać pozytywnych zachowań wynikających z uczciwości, przyjaźni i poszanowania. Reklamujący powinien również zdawać sobie sprawę z poziomu wiedzy, zdolności rozumienia i stopnia niedojrzałości dzieci jako odbiorców reklamy. Małe dzieci mają ograniczoną zdolność oceniania wiarygodności tego, co oglądają; stwarza to szczególną odpowiedzialność pracowników reklamy za chronienie dzieci przed ich podatnością na niewłaściwe rozumienie przekazu reklamy. Należy brać pod uwagę, że wyobrażenia odgrywa znaczącą rolę w przyswajaniu sobie przez dzieci oglądanych sytuacji i zdarzeń, co wymaga chronienia ich przed stymulowaniem szkodliwych wyobrażeń i oczekiwań w przekazywanych reklamach. Reklama ma znaczący wpływ na edukację dzieci, a więc informacje muszą być prawdziwe, nie mogą propagować wadliwych nawyków, używania produktów szkodliwych dla ich zdrowia i samopoczucia.

Nieuczciwa jest reklama naruszająca normy społeczne i etyczne, odwołująca się do stereotypów, lęku i uprzedzeń związanych z rasą, płcią, poglądami i religią.

Kolejną grupą deliktów reklamowych są *porównania*, chętnie i często stosowane w praktyce. Najłatwiej bowiem zalety własnego produktu wykazać przez umieszczenie go na negatywnym tle oferty konkurencyjnej. Prawnicy wielu krajów europejskich od lat bacznie się takiej reklamie przyglądają, w szczególności od momentu, kiedy pod wpływem nacisku ruchów konsumenckich, dostrzegających jej zalety, przestała być bezwzględnie przestrzegana (początek lat siedemdziesiątych). Z europejską tendencją w tym zakresie zgodne są postanowienia nowej ustawy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji. Generalny zakaz porównania reklamowego zostaje uchylony w przypadku, gdy zawarta jest w nim informacja prawdziwa i użyteczna dla klienta.

Podkreślić należy, iż z zarzutem zastosowania niedozwolonego porównania spotkać się może każdy, kto powołuje się na konkurenta, jego towary czy usługi.

American Association of Advertising sformułowało ***dziesięć reguł stosowania reklamy porównawczej***:⁽³⁾

1. Zamiary i określenia reklamy powinny informować, lecz nigdy nie dyskredytować lub nierzetelnie zwalczać konkurentów oraz konkurencyjnych produktów i usług.
2. Jeśli wymienia się w reklamie nazwę konkurencyjnego produktu, to powinna być ona użyta w taki sam sposób, w jaki występuje na rynku jako produkt znaczącego konkurenta.
3. Konkurenci powinni być rzetelnie i odpowiednio przedstawieni, nigdy w sposób poniżający czy degradujący konkurencyjny produkt lub usługę.

(3) T.Sztucki: „Promocja”, Agencja Wydawnicza 1995, s. 186/187.

4. Reklama powinna przedstawiać porównywalne cechy, składniki i zastosowania konkurencyjnego produktu.
5. Identyfikacja produktów powinna być dokonywana z uczciwych powodów, a nie dla obniżenia wartości porównywanego produktu.
6. Jeśli w reklamie prezentowany jest test produktu, to powinien być on wykonany przez obiektywną organizację badawczą.
7. We wszystkich przypadkach posługiwania się wspierającymi wynikami testu produktów, wszystkie twierdzenia użyte w reklamie powinny opierać się na jego wynikach.
8. W reklamie nie wolno posługiwać się częściowymi wynikami porównania produktów lub podkreślać nieistotne różnice, aby wywołać u nabywców niewłaściwe oceny i decyzje.
9. Dokonywane porównania powinny rzetelnie przedstawiać wartości produktów oraz ich użyteczność dla nabywców.
10. Porównania produktów dokonywane na podstawie referencji osób uczestniczących w reklamie nie mogą sugerować, że znaczą one więcej niż osobiste poglądy i opinie konsumentów, jeśli przedstawiający te referencje nieposiada od nich szerszego spojrzenia.

Zgodnie z art. 16 ustawy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji niedozwolona jest również wypowiedź, która zachęcając do nabycia towarów lub usług sprawia *wrażenie neutralnej informacji*. Jest to jeden z przypadków tzw. reklamy ukrytej (kryptoreklamy), stąd prawo prasowe w art. 12 ust. 2 zawiera odrębną regulację zakazującą takiej praktyki.

Kryptoreklama to ukryta działalność reklamowa wiążąca się z uzyskaniem przez dziennikarza bądź redakcję korzyści majątkowej bądź osobistej od osoby lub jednostki organizacyjnej zainteresowanej reklamą. Przejawia się ona w służącym tym celom reklamowym lub promocyjnym przedstawianiu w słowach lub obrazach towaru, działalności producentów lub dostawców usług, prezentowanych w sposób wprowadzający publiczność w błąd co do charakteru programu, a więc np. w formie informacji, publicystyki czy programu oświatowego, a także pod pozorem rozmowy ze sponsorem, „konkursu na najlepszą reklamę”.

W programach Polskiego Radia i TV zakazuje się wszelkich form kryptoreklamy. Już teraz można sobie wyobrazić trudność w praktycznym stosowaniu tego przepisu. Jeśli bowiem w prawie prasowym zawarta została wskazówka, iż z tytułu kryptoreklamy dziennikarz winien odnieść określone korzyści „osobiste lub majątkowe” i to właśnie ich istnienie decyduje o negatywnej ocenie materiału prasowego, omawiany przepis ustawy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji podobnego przybliżenia nie zawiera.⁽⁴⁾

(4) Ewa Nowińska: „Prawne ramy rynku konkurencyjnego a działalność reklamowa”, Zeszyty Prasoznawcze nr 3 - 4/93, Uniwersytet Jagielloński Kraków, s. 109.

Niezbędną nowością jest *zakaz istotnej ingerencji w sferę prywatności*, w szczególności przez uciążliwe dla klientów nagabywanie w miejscach publicznych, przesyłanie niezamówionych towarów lub nadużywanie technicznych środków przekazu informacji. Celem tego przepisu jest ochrona klientów przed agresywnymi formami, wkraczającymi w sferę dóbr osobistych (w postaci „prawa do prywatności”) każdego z nas. Na podkreślenie i uwagę zasługuje delikt w postaci nadużywania technicznych środków przekazu, który jest szczególnie ważny dla posiadaczy telefaxów nękanych informacjami reklamowymi ich kosztem (papier, czas druku itp.).

Na zakończenie wspomnieć jeszcze należy o zasadach *odpowiedzialności z tytułu zasad konkurencji* w zakresie reklamy. Otóż zgodnie z art. 17 czynu nieuczciwej konkurencji, w rozumieniu art. 16, dopuszcza się przedsiębiorca reklamujący się, agencja reklamowa i wreszcie przedsiębiorca, który reklamę opracował.

W polskim środowisku reklamowym brakuje jednolitego kodeksu etycznego, regulującego zasady tworzenia reklam, zdobywania klientów oraz ich obsługi. Były i są podejmowane próby stworzenia takiego kodeksu, ale jak do tej pory brakuje porozumienia między agencjami. Brakuje również jakiegokolwiek polskiego stowarzyszenia czy organizacji, skupiającej większość agencji reklamowych w Polsce. Organizacje tego typu powinny powstać w ich własnym interesie, jak i w interesie konsumentów reklamy.

EUGENIUSZ KAROL CHYLEK
KAZIMIERZ ŻMUDA
*Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
w Warszawie*

FUNDUSZE STRUKTURALNE JAKO INSTRUMENT ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH I ROLNICTWA W HISZPANII *

Hiszpania jest państwem, którego organizacje wewnętrzne również w zakresie polityki rolnej określić można jako zdecentralizowaną. Występujące poziomy administracyjne (państwowy, autonomiczny regionu i lokalny), zgodnie ze swoimi kompetencjami, mają wpływ na realizowaną politykę w rolnictwie przetwórstwie rolno-spożywczym oraz rybołówstwie. Jednak decydujące znaczenie na politykę w tym również w sferze rolnictwa i gospodarki żywnościowej, mają cele wspólnotowej polityki Unii Europejskiej, gdzie aspekt narodowościowy czy państwowy, w aktualnej polityce krajów członkowskich, zdecydowanie podporządkowany jest polityce i inicjatywom wspólnotowym. Te reguły i formy działania mają istotne znaczenie dla sposobów realizacji programu rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej w Hiszpanii.

Poznanie kierunków i sposobów rozwoju regionalnego i lokalnego oraz zasadach przygotowywania programów i projektów obejmujących zagadnienia rolnictwa, jego otoczenia, a także całego kompleksu żywnościowego, wskazało na sposoby organizacji działań jakie musiały być podjęte, by środki finansowe Unii Europejskiej stały się stymulatorem rozwoju.. Realizacja projektów, pod warunkiem, że są one zgodne z polityką wspólnotową, wspierana jest środkami funduszy strukturalnych. Wsparcie to, w zależności od ujęcia jego zakresu odpowiednim celem, waha się do 75% (np w programach związanych z rolnictwem realizowanych w ramach celu 1, czy celu 5).

Rozwój rolnictwa i gospodarki żywnościowej poszczególnych regionów realizowany jest poprzez wykorzystywanie wszystkich dostępnych funduszy takich

(*) Opracowano na podstawie materiałów i obserwacji z wyjazdu służbowego do Hiszpanii, w ramach Zespołu Zadaniowego ds. Polityki Strukturalnej w Polsce.

jak FEDER w ramach celu 1, FSE (Europejski Fundusz Socjalny) w ramach celu 3 czy FEOGA (Fundusz Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich) w ramach celu 1 i 5 (5a oraz 5b), który najprecyzyjniej, a tym samym najefektywniej wspiera inicjatywy na rzecz rozwoju rolnictwa jego otoczenia i gospodarki żywnościowej.

Przyjęte zasady realizacji programów i projektów uwzględniają komplementarność ich oddziaływania w poszczególnych sektorach gospodarki prowincji, regionu czy państwa. Sposób finansowania projektów zakłada, że projekt w każdej swojej części może być finansowany z różnych Funduszy, ale nie może występować zjawisko podwójnego finansowania poszczególnych zadań.

Realizacja programów i projektów w ramach rozwoju stref wiejskich, rolnictwa i gospodarki żywnościowej na terytorium Hiszpanii wykonywana jest pod kierunkiem **wydzielonego departamentu** (FEOGA-Orientation) w **Ministerstwie Rolnictwa, Rybołówstwa i Gospodarki Żywnościowej**. Aktualnie realizowany program obejmuje lata 1994-1999 i następujące zadania :

- przyspieszenie adaptacji struktur rolnych w obrębie Wspólnotowej Polityki Rolnej (PAK),
- ułatwienie rozwoju i dostosowanie obszarów wiejskich do standardów europejskich,
- przeciwdziałanie wyludnianiu się obszarów wiejskich,
- racjonalizacja gospodarki wodą (program nawadniania),
- walka z suszą (program ochrony przeciwpożarowej) i pustynnieniem terenów (program zalesiania).

Programy realizowane na szczeblu autonomicznego regionu (w Hiszpanii jest ich 17) obejmują swoim zakresem merytorycznym i finansowym te działania, które dla danego regionu są najważniejsze. Priorytety te (przy uwzględnieniu strategii państwa) w porozumieniu z władzami regionu ustala Departament Rolnictwa Regionu. I tak np w autonomicznym regionie Toledo Castilla La Mancha operatywny program w dziedzinie rolnictwa realizowany jest z wydzielonych części budżetu w następujących problemowych gospodarczych i środowiskowych:

- **część I (25% budżetu)** - budowa infrastruktury wiejskiej związanej z rolnictwem,
 - komasacja obszarów rolniczych (zmiana struktury agrarnej),
 - modernizacja i rozbudowa systemów nawadniania .
- **część II (25% budżetu)** - ochrona środowiska
 - w tym - walka z erozją,
 - ochrona przeciwpożarowa,
 - zalesianie,
 - ochrona zasobów naturalnych.
- **część III (50% budżetu)** - odzyskanie upraw winorośli.

Dzięki realizacji i współfinansowaniu programów i projektów z środków Unii Europejskiej (aktualnie Fundusz „FEOGA” obejmuje 32% ogólnych funduszy wspólnoty U.E.) od 1986 roku nastąpiły znaczne przemiany w rolnictwie i organizacji życia na terenach obszarów wiejskich. Nastąpiło obniżenie udziału ludności pracującej w rolnictwie o 50%, przy jednoczesnym zwiększeniu powierzchni jednego gospodarstwa (przedsiębiorstwa) rolnego z 12-13 ha do 18-20 ha. Podjęto skuteczne działania edukacyjne, organizacyjne i finansowe na rzecz rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw przetwórstwa rolno-spożywczego i przedsiębiorstw pracujących w otoczeniu rolnictwa (dostęp do alternatywnych źródeł dochodu). W tym celu uruchomiono 129 programów lokalnych na poziomie NUTS - 3 finansowanych w kwotach 3-4 mln ECU oraz programy o specjalnym zakresie działania (indywidualne do Hiszpanii) włączone do programu rządowego PRODER II (program rozwoju i dywersyfikacji terenów wiejskich), LIDER II (program rozwoju działalności zespołowej na poziomie lokalnym) oraz INTERREG II (program dotyczący walki z suszą), REGIS II (program dla Wypł Kanaryjskich).

Zakres, sposób realizacji oraz dobór kryteriów dla każdego programu ustalane są przy opracowywaniu założeń. Akceptacja tych założeń przez odpowiednie instytucje Unii Europejskiej umożliwia rozpoczęcie realizacji programu, a tym samym uruchamianie zostają fundusze zarówno własne jak i pomocowe. Wszystkie elementy realizacyjne programu czy projektu mogą być w ramach kompetencji odpowiednich komisji ewaluacyjnych weryfikowane. **Znamienne jest to, że Hiszpania przez pierwsze dwa lata członkostwa nie będąc przygotowana kadrowo do wymagań Unii Europejskiej, nie była w stanie korzystać z istniejących w Unii środków finansowych. Unia Europejska wymaga by państwo członek przygotowało swój projekt zgodnie z aktualnie obowiązującymi regułami i by na bieżąco dokonywało kontroli wydatkowania i wykorzystywania Funduszy Strukturalnych. W tym celu powoływane są specjalne zespoły i komisje w skład których wchodzi przedstawiciele wszystkich poziomów realizacyjnych dany projekt.**

Na przykładzie doświadczeń Hiszpanii państwa, które od 1986 roku funkcjonuje w strukturach Wspólnot Europejskich i które miało podobne, jak Polska dzisiaj problemy z właściwym ukierunkowaniem rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa, nasuwają się wnioski. Sądzę, że działania administracji rządowej i samorządowej, a także innych instytucji pracujących na rzecz rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa, powinny uwzględnić między innymi niżej sformułowane sugestie.

- 1. Korzystanie z funduszy Unii wymaga odpowiedniego przygotowania instytucjonalnego i kadrowego (istnieje konieczność permanentnego szkolenia i doszkalania kadr oraz zorganizowania instytucji lub wydziało-**

nych komórek organizacyjnych w już istniejących instytucjach do obsługi współpracy z UE).

2. **Fundusze Strukturalne nie decydują i nie warunkują jednoznacznie podejmowania określonych działań w państwie, ale je w istotny sposób wspierają** (należy o tym pamiętać w pracach przy przygotowywaniu założeń do programów i projektów podejmowanych już teraz jak i w przyszłości realizowanych w Polsce, a finansowanych z środków pomocowych).
3. **W polityce rolnej państwa należy uwzględnić założenia istniejącej wspólnotowej polityki rolnej** (powinny być rozstrzygnięte i konsekwentnie realizowane priorytety naszej polityki rolnej i przetwórstwa rolno-spożywczego, by w momencie przystąpienia do negocjacji członkowskich mieć jasno i precyzyjnie wyznaczone kierunki rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej).
4. **Przy opracowywaniu strategii rozwoju polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich należy uwzględnić również przewidywaną korektę planu działania UE w zakresie realizowanej polityki po roku 2000, ze szczególnym uwzględnieniem kierunkowego wspierania rozwoju regionów** (w Hiszpanii już dzisiaj w planach perspektywicznych uwzględniane są przewidywane kierunki zmian polityki Unii).
5. **Należy podjąć bardzo intensywne działania na rzecz rozwoju zespołowych form działalności gospodarczej w rolnictwie** (ta działalność od wielu lat w Hiszpanii wspierana jest zarówno funduszami własnymi (finansowanie działalności doradczej i wspieranie działań aktywizujących związki producenckie) jak i funduszami Unii - FEOGA i FSE/).
6. **Konieczne są działania edukacyjne na rzecz poprawy warunków organizacji produkcji rolniczej i ulepszania jakości płodów rolnych, a także jakości produkcji przetworzonej** (Hiszpania w ramach celu 5 a podjęła bardzo intensywne działania prowadzące do obniżenia kosztów jednostkowych w produkcji rolniczej i przetwórstwie rolno-spożywczym przy jednoczesnej poprawie jakości).
7. **Konieczne jest zdecydowane podporządkowanie polityki naukowo-badawczej w obszarze rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego oczekiwaniom odbiorców** (ze środków Funduszy Strukturalnych finansowane są tylko te badania których wyniki przekładają się na efekty realizowanego programu czy projektu).

Z PRACY DORADCZEJ

PRZEMYSŁAW LECYK

GRZEGORZ CETNER

*Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Poznaniu*

TWORZENIE KONCEPCJI DORADZTWA SOCJALNO-EKONOMICZNEGO W POLSCE Z WYKORZYSTANIEM DOŚWIADCZEŃ NIEMIECKICH CZ. II.

W dniach 19 - 20 listopada br. odbyło się w Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie w Poznaniu trzecie spotkanie grupy roboczej przygotowującej koncepcję doradztwa socjalno-ekonomicznego w Polsce. Celem spotkania było ostateczne uporządkowanie materiałów mających tworzyć zawartość polskich materiałów pomocowych do doradztwa socjalno-ekonomicznego. Podczas dwudniowej konsultacji:

- ustalono formę i zawartość tzw. „list doradczych”, będących zbiorem rozwiązań prostych sytuacji problemowych dotyczących dość często rodziny rolnicze;
- wprowadzono poprawki do formularzy danych, służących do zbierania informacji o gospodarstwie;
- określono zakres informacji o instytucjach lokalnych na poziomie gminy i województwa, mającej mieścić się w odrębnym rozdziale materiałów pomocowych.

Poniżej przedstawiona została przykładowa „lista doradcza”, będąca zbiorem informacji na temat narodzin dziecka. Istotnymi elementami „list doradczych” są określone niezbędne czynności, które należy wykonać w przypadku danego problemu, terminy ich wykonania oraz instytucje, do których należy się w tym celu zwrócić. Ponadto „listy doradcze” zawierają dodatkową informację na temat niezbędnych w danej sytuacji dokumentów.

Lista doradcza nr 1: Narodziny dziecka

	Sposób postępowania	Odnosniki / uwagi*
I. PO STWIERDZENIU CIĄŻY		
co: gdzie: kiedy dokumenty	1. Ubiegać się o zaświadczenie lekarskie o stwierdzeniu ciąży Przychodnia rejonowa/ lekarz prowadzący; Po stwierdzeniu ciąży; Ważna legitymacja ubezpieczeniowa / szkolna lub studencka książeczka zdrowia.	
co: gdzie: kiedy dokumenty	2. Założenie karty przebiegu ciąży; Lekarz prowadzący; Pierwsza wizyta; Należy zabrać wszelkie posiadane dokumenty świadczące o stanie zdrowia, np. aktualne badania lekarskie, dokumenty alergika, cukrzyka itp., dokumenty o przebytych chorobach i zażywanych lekach (np. karta z przychodni rejonowej).	
co: gdzie: kiedy dokumenty	3. Poinformowanie pracodawcy o stwierdzeniu ciąży; Zakład pracy; Niezwłocznie po stwierdzeniu ciąży; Zaświadczenie lekarskie o stwierdzeniu ciąży;	
co: gdzie: kiedy	4. Możliwość skorzystania z urlopu macierzyńskiego; Zakład pracy; Od momentu stwierdzenia ciąży.	
co: gdzie: kiedy dokumenty	5. Pomoc finansowa dla kobiet w ciąży i wychowujących dziecko; Ośrodek Opieki Społecznej; Najpóźniej w 8 miesiącu ciąży; Zaświadczenie lekarskie o przewidywanym terminie porodu.	Świadczenie obejmuje dwa ostatnie miesiące ciąży. W przypadku zgłoszenia się w dziewiątym miesiącu przysługuje tylko świadczenie za ostatni miesiąc ciąży. O przyznaniu świadczenia decydują dochody.
co: gdzie: kiedy dokumenty	6. Zgłoszenie zapotrzebowania na pomoc położnej; Przychodnia rejonowa; Gdy wskazuje na to stan zdrowia kobiety; Zaświadczenie od lekarza prowadzącego o zapotrzebowaniu na opiekę przed porodem.	

co: gdzie:	7. Wybór szpitala / kliniki położniczej; Dowolnie (np. wg przynależności do rejonu; pod kątem prowadzącego lekarza; w przypadkach nagłych - najbliższa klinika).	
co: gdzie:	8. Na okres porodu zabrać do szpitala: Dowód osobisty, karta przebiegu ciąży, legitymacja ubezpieczeniowa lub szkolna (studencka) książeczka zdrowia.	Można skonsultować się z położną lub lekarzem prowadzącym na temat rzeczy osobistych, które należy zabrać ze sobą.
co: gdzie: kiedy	9. Opłaty; Szpital, klinika położnicza; Opłata za obecność męża podczas porodu (wysokość opłaty ustalona indywidualnie przez szpital); Opłata za jednorazowe okrycie ochronne podczas wizyt (nie we wszystkich szpitalach; wysokość opłaty ustalona indywidualnie przez szpital).	
II. PO URODZENIU		
co: gdzie: kiedy dokumenty	10. Rejestracja dziecka w USC; W Urzędzie Stanu Cywilnego (lub przez dochodzącego pracownika USC w szpitalu); Po urodzeniu; Dowody osobiste rodziców lub dane osobowe rodziców podane urzędnikowi USC przez matkę w szpitalu.	Należy podać imię (lub imiona) dziecka.
co: gdzie: kiedy dokumenty	11. Odbiór aktu urodzenia; Urząd Stanu Cywilnego; Termin określony zostaje przez pracownika USC podczas rejestracji dziecka; Dowody osobiste obojga rodziców i skrócony odpis aktu małżeństwa. Obecność obojga rodziców nie jest konieczna.	USC wystawia trzy egzemplarze skró- conego aktu urodzenia - jeden w celu otrzymania zasiłku porodowego (ZUS) lub porodowo-macierzyńskiego (KRUS) oraz 2 egzemplarze do własnego użytku (m.in. do odbioru świadczenia w PZU).
co: gdzie: kiedy dokumenty	12. Odbiór świadczenia z tytułu narodzin w PZU; Właściwy Inspektorat PZU; **) Dowód osobisty, polisa ubezpieczeniowa (lub deklaracja zgody w przypadku ubezpieczenia przez zakład pracy) oraz akt urodzenia dziecka.	Świadczenie z tytułu urodzin wynosi 10% sumy ubezpieczenia;
co: gdzie: kiedy dokumenty	13. Zasiłek porodowo-macierzyński; KRUS; Najpóźniej w okresie 6 miesięcy od dnia urodzenia dziecka.	Świadczenie dla osób ubezpieczonych w KRUS. Świadczenie wypłacane jest także w przypadku dziecka martwego.
co: gdzie: kiedy dokumenty	14. Zasiłek porodowy; Zakład pracy; Razem z wynagrodzeniem; Akt urodzenia dziecka.	Dla osób ubezpieczonych w ZUS. Jeżeli matka nie pracuje wypłacany ojcu w jego zakładzie pracy.

co: gdzie: kiedy dokumenty	15. Zasiłek macierzyński; Zakład pracy; Razem z wynagrodzeniem; Akt urodzenia dziecka.	Dla osób ubezpieczonych w ZUS. Wypłacany tylko pracującym matkom w ich zakładzie pracy, w wysokości 100% wynagrodzenia.
co: gdzie: kiedy dokumenty	16. Zasiłek rodzinny; Zakład pracy (rolnicy - w KRUS); Razem z wynagrodzeniem; Akt urodzenia dziecka, oświadczenie o dochodach.	Świadczenie przyznawane w zależności od dochodów na głowę rodziny.
co: gdzie: kiedy dokumenty	17. Zameldowanie dziecka; Urząd Miejski, Wydz. Meldunkowy.	Urząd Stanu Cywilnego może zapewniać także zameldowanie dziecka.
co: gdzie: kiedy dokumenty	18. Zgłoszenie o urodzeniu dziecka; Spółdzielnia Mieszkaniowa; Po zameldowaniu dziecka; Akt urodzenia dziecka.	Powinno dokonać się także zgłoszenia narodzin dziecka w Sołectwie.
co: gdzie: kiedy dokumenty	19. Zasiłek pielęgnacyjny; Zakład pracy (rolnicy - w KRUS); Wraz z wynagrodzeniem; Zaświadczenie lekarskie stwierdzające schorzenie i okres wypłacania zasiłku.	W przypadku dzieci chorych. O wypłaceniu zasiłku decyduje lekarz, wystawiając odpowiednie zaświadczenie.
co: gdzie: kiedy dokumenty	20. Zasiłek wychowawczy; Zakład pracy (rolnikom nie przysługuje); Wraz z wynagrodzeniem; Zaświadczenie o dochodach za zeszły rok.	
co: gdzie: kiedy dokumenty	21. Pomoc finansowa dla kobiet w ciąży i wychowujących dziecko; Ośrodek Pomocy Społecznej; Jak najszybciej po porodzie, nie później niż do końca drugiego miesiąca życia dziecka; Akt urodzenia dziecka.	Świadczenie w postaci jednorazowego zasiłku na dziecko oraz dwa świadczenia miesięczne, tak jak w przypadku świadczeń pod koniec okresu ciąży; W przypadku zgłoszenia się w drugim miesiącu życia dziecka przysługuje tylko świadczenie za jeden miesiąc. O przyznaniu świadczenia decydują dochody.
co: gdzie: kiedy dokumenty	22. Talon na wyprawkę; Ośrodek Pomocy Społecznej; Do drugiego miesiąca życia dziecka; Akt urodzenia dziecka.	Przysługuje osobom, które nie są ubezpieczone i nie dostają z nikąd zasiłku porodowego.
co: gdzie: kiedy dokumenty	23. Zwrot kosztów pobytu w szpitalu / kosztów leczenia. Ośrodek Pomocy Społecznej. Do drugiego miesiąca życia dziecka; Akt urodzenia dziecka.	Przysługuje osobom, które nie są ubezpieczone i nie dostają z nikąd zasiłku porodowego.

co: gdzie: kiedy dokumenty	24. Urlop macierzyński; Zakład Pracy; Po urodzeniu; Akt urodzenia dziecka.	Na pierwsze dziecko przysługuje trzy miesiące urlopu macierzyńskiego.
co: gdzie: kiedy dokumenty	25. Urlop wychowawczy; Zakład pracy; Po urodzeniu, do ukończenia przez dziecko 3 lat; Akt urodzenia dziecka.	Najczęściej bezpłatny, gdyż w przypadku małżeństw decyduje kryterium dochodów.
co: gdzie: kiedy dokumenty	26. Świadczenie w przypadku wychowywania dzieci niepełnosprawnych; Ośrodek Pomocy Społecznej; po orzeczeniu lekarskim, do ukończenia przez dziecko 18 lat; Orzeczenie lekarza ze Specjalistycznej Poradni Lekarskiej.	
co: gdzie:	27. Ubezpieczenie dziecka; Firma ubezpieczeniowa;	
co: gdzie:	28. Sporządzenie / zmiana testamentu Notariat	Uregulowanie sprawy następców i osób reprezentujących interesy dziecka.

*) W kolumnie „Odnośniki / Uwagi” oprócz zamieszczonych informacji dodatkowych znajdują się odnośniki do dalszych rozdziałów, w których można będzie znaleźć szczegółowe informacje na dany temat.

**) Niektóre informacje zawarte w „listach doradczych” zostaną jeszcze uzupełnione.

W powyżej przedstawiony sposób - w postaci „list doradczych” - zostaną ujęte także następujące sytuacje problemowe: rozpoczęcie kształcenia dziecka i wybór zawodu; powołanie do służby wojskowej; małżeństwo następcy gospodarstwa; przekazanie gospodarstwa; niefachowość pracy prowadzącego gospodarstwo (przekwalifikowanie, doksztalcenie); śmierć jednego z członków rodziny; bariery fizyczne lub psychiczne członków rodziny (poradnie); zapotrzebowanie na opiekę nad członkiem rodziny (pomoc sąsiedzka, opiekunki dochodzące); kłęski żywiołowe; możliwości ubezpieczeń emerytalnych.

Podczas spotkania członkowie grupy roboczej zatwierdzili ostateczną postać formularzy służących do zbierania danych o gospodarstwie do celów prowadzenia doradztwa socjalno-ekonomicznego. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami dane o gospodarstwie zawarte będą na trzynastu formularzach wchodzących w skład pięciu kroków Planu Doradczego⁽¹⁾:

- Krok 1: Opis sytuacji gospodarczej i rodzinnej.

(1) Patrz: Część I artykułu - Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 3/97, CDiEwR Poznań.

- Krok 2: Analiza gospodarstwa rolnego i domowego:
 - a) dane liczbowe o przedsiębiorstwie rolniczym i gospodarstwie domowym,
 - b) analiza bezpieczeństwa socjalnego członka rodziny rolniczej,
 - c) zestawienie słabych stron i możliwości rozwoju,
- Krok 3: Decyzja (dotycząca przyszłego rozwoju gospodarstwa).
- Krok 4: Zalecenia doradcze dotyczące zabezpieczenia dochodu i majątku.
- Krok 5: Koncepcja działania.

W artykule przedstawiono wybrane formularze Planu Doradczego:

- formularz nr 1 (strona tytułowa Planu Doradczego);
- formularze nr 3 i 4 (Krok 1, cz. A: Opis sytuacji w gospodarstwie - pierwsze dwa formularze);
- formularz nr 6 (Krok 1, cz. B: Opis sytuacji rodzinnej);
- formularz nr 7 (Krok 1, cz. C: Wyobrażenia członków rodziny dotyczące dalszego rozwoju gospodarstwa);
- formularz nr 9 (Krok 2, cz. B: Analiza bezpieczeństwa socjalnego członka rodziny rolniczej);
- formularz nr 11 (Krok 3: Decyzja; Krok 4: Zalecenia doradcze dotyczące zabezpieczenia dochodu i majątku);
- formularz nr 13 (Krok 5: Koncepcja działania).

PLAN GOSPODARCZY

Gospodarstwo _____

Gospodarstwo:

ODR _____

(Nazwisko)

(Ulica)

Doradca ODR

(Kod/Miejscowość)

Doradca

terenowy

(Telefon)

Przyczyna /Powód doradztwa :

Doradztwo zakończone :

(Data)

(Podpis)

Gospodarstwo _____

Krok 1: Opis sytuacji w gospodarstwie i sytuacji rodzinnej**A) Sytuacja gospodarstwa**

Główne źródło zarobkowania ☐ Prowadzenie księgowości: nie ☐ tak ☐ od: _____

Uboczne źródło zarobkowania ☐

Członkostwo w instytucjach (np. kółka maszynowe, produkcyjne) nie ☐ tak ☐ w: _____

Sila robocza (rbh), stan/pojemność budynków, maszyn, umowy kontraktowe

Sila robocza	w obrębie rodziny	spoza rodziny
stała		
okresowa		

Stan/pojemność budynków/maszyn	Stan			Zdolność produkcyjna	
	dobry	średni	zły	całkowicie wykorzystana	niewykorzystana
Budynki					
Maszyny					

Umowy kontraktowe*	Zakres	Czas trwania umowy	Uwagi**
Kontraktacja mleka	kg		
Kontyngent buraków cukrowych	dt		
Umowy dotyczące dostawy			
Inne umowy			

* np. z mleczarnią, rzeźnią, kontraktacja buraków cukrowych itp.

** np. umowy ustne

Gospodarstwo _____

Powierzchnia gospodarstwa, Użytkowanie ziemi, Hodowla zwierząt (stan bieżący)

Powierzchnia gospodarstwa	Własność ha	Obszar dzierżawiony (od kogoś) ha	Dzierżawa (komuś) ha	Obszar zagospodarowany ha	Uwagi
Grunty orne					
Grunty orne odłogowane					
Użytki zielone					
Użytki zielone odłogowane					
Sady i plantacje trwałe					
Inne*					
Pow. użyt. rol. i ogrod.					
Pow. użyt. leśnych					
Pow. pod: drogi i budynki gosp. (siedlisko)					
Razem pow. gospodarstwa					

* sady, plantacje trwałe

Użytkowanie ziemi	Powierzchnia ha	Plon dt/ha	Uwagi*)
Pszemica (ozima/jara)	/	/	
Jęczmień (ozimy/jary)	/	/	
Zyto			
Owies			
Rzepak ozimy			
Bób/groch pastewny			
Ziemniaki			
Buraki (cukrowe/pastewne)			
Kukurydza na kiszonkę		j.o. /ha	
Rośliny pastewne		j.o. /ha	
Sady i plantacje trwałe			
Warzywa			
Inne			

Gospodarstwo

[illegible]

* np. gospodarz, współmałżonek, następca, dziadek, babcia, syn, córka

**** odpowiednie zakreślić**

Gospodarstwo _____

C) Wyobrażenia członków rodziny dotyczące dalszego rozwoju gospodarstwa

Gospodarz _____

Współmałżonek: _____

Następca: _____

Współmałżonek
następcy: _____

Emeryci: _____

Gospodarstwo _____

B) Analiza bezpieczeństwa socjalnego członka rodziny rolniczej

Zakres zagadnień	Uzasadnienie	Rozdział podręcznika	Ośrodki realizacji
Czy istnieje odpowiednie do zapotrzebowania zabezpieczenie w przypadku ?			
- choroby ☐ tak ☐ nie			KRUS
- trwałych uszkodzeń ciała ☐ tak ☐ nie			Instytucja ubezpieczająca
- na starość ☐ tak ☐ nie			KRUS / inna instytucja ubezpieczająca
- przedwczesnej śmierci ☐ tak ☐ nie			KRUS / inna instytucja ubezpieczająca
Czy można domagać się państwowych świadczeń pieniężnych ?			
- w formie dopłaty mieszkaniowej ☐ tak ☐ nie			Środki finansowe z gminy Wydział lokalowy
- zasiłek rodzinny ☐ tak ☐ nie			KRUS
- w formie pomocy socjalnej			Ośrodek Pomocy Społecznej (Gmina)
a) pomoc w utrzymaniu życia ☐ tak ☐ nie			
b) pomoc w szczególnych sytuacjach życiowych ☐ tak ☐ nie			Ośrodek Pomocy Społecznej
- ☐ tak ☐ nie			
- pomoc w dokształcaniu ☐ tak ☐ nie			Urząd pracy
- koszty utrzymania podczas przekwalifikowywania ☐ tak ☐ nie			Urząd pracy
- inne ☐ tak ☐ nie			

Gospodarstwo _____

Krok 3: Decyzja

- ☐ Dalsze prowadzenie gospodarstwa
- ☐ Uruchomienie dodatkowego źródła dochodu
- ☐ Zaprzestanie działalności rolniczej

Krótkie uzasadnienie

Krok 4: Zalecenia doradcze dotyczące zabezpieczenia dochodu i majątku**I. Dystrybucja**

1. _____
2. _____
3. _____

II. Dystrybucja

1. _____
2. _____
3. _____

III. Organizacja gospodarstwa domowego

1. _____
2. _____
3. _____

* np. siła robocza, budynki, maszyny, umowy, powierzchnie

Gospodarstwo _____

Krok 5: Koncepcja działania

Należy zrealizować następujące przedsięwzięcia:

- w ciągu następujących miesięcy -

Przedsięwzięcia	Kto	Wynik	Data

- w przeciągu kolejnych 3 miesięcy -

Przedsięwzięcia	Kto	Wynik	Data

- w przeciągu następnych 6 miesięcy -

Przedsięwzięcia	Kto	Wynik	Data

Oprócz prezentowanych formularzy w skład Planu Doradczego wchodzi:

- formularz nr 2 (zawierający tzw. krok zerowy - miejsce na opis sytuacji otoczenia, wsi, gminy itp.);
- formularz nr 5 (Ostatnia tabela Kroku 1, części A, charakteryzująca hodowlę zwierząt);
- formularz nr 8 (Krok 2, część A: Dane liczbowe o przedsiębiorstwie rolniczym i gospodarstwie domowym);
- formularz nr 10 (Krok 2, część C: Zestawienie słabych stron i możliwości rozwoju gospodarstwa w zakresie: produkcji; dystrybucji; organizacji gospodarstwa domowego; struktury finansowej i majątkowej; sfery prywatnej i zabezpieczenia socjalnego); oraz:
- formularz nr 12, będący kontynuacją formularza nr 11 (Krok 4).

Tak jak ustalono na poprzednich spotkaniach grupy roboczej, do końca bieżącego roku polska wersja materiałów pomocowych do doradztwa socjo-ekonomicznego zawierać będzie: część wstępną; polskie formularze danych o gospodarstwie; listy doradcze wybranych sytuacji doradczych; rozdział dotyczący opieki społecznej; rozdział dotyczący preferencyjnych kredytów dla rolnictwa; rozdział dotyczący możliwości doksztalcenia i przekwalifikowania.

W pierwszym kwartale przyszłego roku grupa robocza spotka się z ekspertem niemieckim w celu dyskusji nad opracowanymi materiałami i ustalenia zakresu dalszych prac związanych z wypracowaniem koncepcji doradztwa socjalno-ekonomicznego w Polsce⁽²⁾.

(2) Jeżeli posiadają Państwo pytania lub uwagi związane z treścią powstających materiałów pomocowych (np. co do rozszerzenia tematyki w nich zawartej), prosimy o kontakt: Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Grzegorz Cetner lub Przemysław Lecyk, ul. Winogrody 63, 61-659 Poznań.

ELŻBIETA KMITA

*Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Krakowie*

SYSTEM KATEGORYZACJI WIEJSKIEJ BAZY NOCLEGOWEJ W POLSCE

W grudniu br. dobiega końca realizacja programu TOURIN II: „Rozwój turystyki na terenach wiejskich i zalesionych”, prowadzonego na zlecenie Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki (UKFiT), a finansowanego ze środków Unii Europejskiej PHARE.

Program składał się z trzech, prowadzonych równolegle przez różne zespoły eksperckie projektów, pn.: „Plan Główny Turystyki Wiejskiej”, „Rozwój Wiejskiej Bazy Noclegowej” oraz „Turystyka Aktywna i Specjalnego Zainteresowania”.

Wykonawcą drugiego z wymienionych projektów „Rozwój Wiejskiej Bazy Noclegowej” było międzynarodowe Konsorcjum DG Agroprogres International GmbH, Niemcy i Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Oddział w Krakowie.⁽¹⁾ Główne zadania projektu koncentrowały się wokół wypracowania strategii rozwoju wiejskiej bazy noclegowej, strategii marketingowej, strategii interpretacji dziedzictwa kulturowego, systemu szkoleń kwaterodawców wiejskich, systemu doradztwa ekonomicznego i wsparcia finansowego wraz z niezbędnymi do ich realizacji instrumentami. Celem projektu było wsparcie instytucjonalnej struktury turystyki wiejskiej w Polsce, czyli lokalnych stowarzyszeń agroturystycznych i Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”.

System kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej jest jednym z wypracowanych w projekcie instrumentów przekazanych Federacji Turystyki Wiejskiej

- (1) Obie instytucje od kilku lat współpracują ze sobą w zakresie rozwoju turystyki wiejskiej. Między innymi w latach 1992-1993 wspólnie organizowały pionierskie szkolenia dla kadry doradczej ODR nt.: „Agroturyzm jako dodatkowe źródło dochodu na wsi”, w ramach bilateralnej współpracy Ministerstw Rolnictwa Polski i Niemiec. Szkolenie teoretyczne w kraju w połączeniu z wyjazdem studyjnym do Niemiec, stanowiły punkt zwrotny w podejściu doradztwa rolniczego do agroturystyki, wpływając istotnie na stopień zaangażowania doradców w rozwój turystyki wiejskiej. Doświadczenia, zdobyte na szkoleniach w Polsce i w Niemczech, wzbudziły entuzjazm doradców i zaowocowały konkretnymi działaniami w poszczególnych województwach.

„Gospodarstwa Gościnne” jako narzędzie kontroli jakości, promocji i marketingu. Moment ten poprzedzony został wielomiesięcznym procesem tworzenia systemu, w którym najistotniejsze elementy stanowiły:

- analiza doświadczeń polskich,
- analiza najlepszych doświadczeń europejskich,
- analiza poziomu wiejskiej bazy noclegowej w Polsce,
- udział europejskich ekspertów w procesie opracowywania kryteriów,
- udział polskich ekspertów w procesie opracowywania kryteriów,
- udział polskich kwaterodawców w procesie opracowywania kryteriów,
- konsultacje z UKFiT,
- pilotażowa kategoryzacja.

Doświadczenia europejskie

Zaangażowanie w projekcie ekspertów z wielu krajów europejskich (m.in. Niemiec, Austrii, Wielka Brytania, Finlandia, Islandia, Szwajcaria, Hiszpania), umożliwiło dostęp do materiałów źródłowych i pozwoliło na wszechstronną analizę funkcjonujących w Europie systemów oceny jakości wiejskiej bazy noclegowej.

Europejskie systemy oceny jakości można podzielić na:

- ujednolicone dla wszystkich obiektów turystycznych w mieście i na wsi (np. Wielka Brytania, Irlandia, Islandia);
- ustalone przez organizacje kwaterodawców wiejskich i obowiązujące członków tych organizacji (np. Francja, Niemcy, Austria);

oraz

- wyznaczające minimalny standard dla obiektów firmowanych znakiem jakości (Niemcy);
- wprowadzające gradację jakości (np. Francja, Austria, Hiszpania).

W Niemczech toczy się aktualnie ożywiona dyskusja nad wprowadzeniem systemu kategoryzacji w miejsce dotychczasowych znaków jakości dla form wypoczynku: „Urlop w zagrodzie chłopskiej” i „Urlop na wsi”. Wspólny dla wszystkich landów niemieckich system kategoryzacji wdrażany będzie od 1998 roku.

Europejska Federacja EROGITES⁽²⁾ powołała w swej strukturze Komisję ds. marketingu i jakości, której zadaniem jest opracowanie ujednoliconych kryteriów oceny jakości obiektów turystyki wiejskiej dla, w celu zapewnienia jednoznacznego wizerunku turystyki wiejskiej, przejrzystości ofert i współpracy w zakresie marketingu. Prace zmierzają do stworzenia zunifikowanego systemu kategoryzacyjnego dla europejskich organizacji członkowskich EUROGITES.

(2) Federacja Stowarzyszeń ds. Urlopu w Wiejskiej Zagrodzie i Turystyki na Terenach Wiejskich.

Europejskie systemy oceny jakości poza kontrolą standardu wyposażenia technicznego obiektów kładą nacisk na elementy oferty decydujące o wiejskim charakterze (np. położenie i architektura obiektu, obecność zwierząt gospodarskich, zagospodarowanie otoczenia, czynne rolnictwo, itp.). Tendencją ostatnich lat jest uwzględnianie zakresu i jakości usług prowadzonych w obiekcie jako czynnika wpływającego na ocenę.

Warunki polskie

Analizę warunków polskich zapewnili eksperci krajowi, w tym kilkunastoposobowa grupa pracowników Ośrodków Doradztwa Rolniczego. Przeprowadzono także bieżące konsultacje z praktykami-liderami stowarzyszeń agroturystycznych oraz badania przewidziane w ramach projektu. Utrzymywany był także stały kontakt z ekspertami pracującymi nad tworzeniem nowego prawa turystycznego, aby zapewnić zgodność założeń systemu kategoryzacji z Ustawą o Usługach Turystycznych.⁽³⁾

Identyfikacja rzeczywistego poziomu usług w zakresie zakwaterowania w Polsce stanowiła istotny fragment pracy, ze względu na konieczność znalezienia rozwiązania, które z jednej strony odpowiadałoby krajowym realiom, z drugiej zaś zapewniałoby włączenie się Polski perspektywicznie do systemu europejskiego. Dodatkowo ze względu na brak doświadczenia w prowadzeniu kategoryzacji ze strony polskich kwaterodawców i inspektorów proponowany system kategoryzacyjny musiał być oparty przede wszystkim na kryteriach obiektywnych. Do podstawowych kryteriów obiektywnych należą: powierzchnia pomieszczeń, wymiary łóżek, liczba osób korzystających z jednego węzła sanitarnego w obiekcie, itp.

Badaniami o zasadniczym znaczeniu dla wyznaczenia kryteriów kategoryzacyjnych objęte zostały gminy reprezentujące trzy regiony o odmiennych walorach turystycznych: Bieszczady, Mazury i Zamojszczyzna. Łącznie w badaniach udział wzięło 18 gmin. Inspekcji poddanych zostało 136 obiektów turystyki wiejskiej, o łącznej pojemności 941 miejsc noclegowych. Wśród obiektów turystyki wiejskiej, w których przeprowadzono szczegółową inspekcję dominującą grupę stanowiły obiekty prowadzone przez rolników. Podstawowym typem oferowanego zakwaterowania były pokoje gościnne, którymi niezależnie od regionu dysponowało ponad 3/4 obiektów. Znacznie mniej popularne były jednostki mieszkalne z samodzielnym wyżywieniem. Poszczególni kwaterodawcy oferowali najczęściej do 5 pokoi gościnnych.

Analiza powierzchni pokoi gościnnych, które poddano inspekcji wskazała na przewagę we wszystkich regionach pokoi o stosunkowo dużej powierzchni.

(3) Ustawa o Usługach Turystycznych została uchwalona przez Sejm RP 29 sierpnia 1997 r. (Dz. U. 133 z 29.X.97).

W przypadku pokoi jednoosobowych blisko 90% stanowiły pokoje o powierzchni większej niż 7 m², zaś ponad połowa pokoi dwuosobowych przekraczała 12 m² powierzchni.

Podobna sytuacja dotyczyła mieszkań i domów wakacyjnych. Przestrzeń mierzona tu w powierzchni przypadającej na 1 osobę kształtowała się w przeważającej liczbie badanych jednostek na poziomie powyżej 12 m²/osobę (47%).

Najczęściej w badanych obiektach wbn goście otrzymywali do dyspozycji łazienkę wspólną dla mieszkańców kilku pokoi gościnnych - 80% badanych obiektów.

15% obiektów, w których prowadzono inspekcję oferowało gościom łazienkę wspólną z gospodarzami. Średnio w regionach na jedną wannę lub prysznic w obiekcie przypadało 6 turystów.

W 40-60% przypadków łóżka oferowane przez wiejskie kwatery nie osiągały wymiarów oczekiwanych przez gości. Powszechnie wykorzystywano jako podstawowy sprzęt do spania dla gości wersalki lub inne rozkładane kanapy z wieloczołkowymi materacami, nie odpowiadające pożądanym standardom.⁽⁴⁾

Proces tworzenia systemu

Opracowywanie kryteriów kategoryzacyjnych oraz kwestionariuszy inspekcji kategoryzacyjnych odbywało się w czasie stałej dyskusji pomiędzy ekspertami pracującymi w projekcie, zlecniodawcą - UKFiT, oraz bezpośrednio odbiorcami - stowarzyszeniami agroturystycznymi. W okresie od października 1996 do kwietnia 1997 odbyło się łącznie 5 ogólnopolskich warsztatów kategoryzacyjnych, w trakcie których ustalano i dyskutowano założenia systemu. Prace nad systemem zakończone zostały opracowaniem kryteriów kategoryzacyjnych oraz kwestionariusza inspekcji kategoryzacyjnej. Założenia te przyjęte zostały przez Federację Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” na Walnym Zjeździe 8 maja 1997 roku.

Proces szerokiej konsultacji społecznej, poza oczywistym wkładem merytorycznym przyniósł również skutek w postaci zaangażowania i akceptacji systemu przez środowisko kwaterodawców wiejskich. Przełamane zostały wyraźne opory wobec wymagań kategoryzacyjnych, które zaczęły być postrzegane nie jako ograniczenia, a jako szanse na stymulowanie wysokiej jakości i dobrego wizerunku turystyki wiejskiej, a tym samym narzędzie jej rozwoju.

Wdrożenie systemu kategoryzacji

Wykonawcy projektu dużą wagę przykładali do fazy wdrożenia systemu, uznając, że kryteria kategoryzacyjne muszą podlegać koniecznym zmianom

(4) Pełną analizę stanu wiejskiej bazy noclegowej znajduje się w raporcie o stanie wiejskiej bazy noclegowej, PHARE-TOURIN: PL.-9310-02-02, Kraków 1997.

w wyniku dostosowywania się do zmiennych warunków środowiska społeczno-ekonomicznego, natomiast prawidłowe funkcjonowanie systemu wymaga przygotowania odpowiednich stałych mechanizmów powszechnego rozumienia systemu oraz jego prawidłowej realizacji. Każda inspekcja kategoryzacyjna jest bardzo użyteczna dla indywidualnego kwaterodawcy. Równie ważna jest suma inspekcji dla całego środowiska kwaterodawców poprzez zapewnienie minimum standardów jakości oraz określenie różnych poziomów usług i wyposażenia. Niezadowoleni klienci narzekają nie tylko na poszczególne kwatery, lecz na cały typ produktu - w tym przypadku turystykę wiejską. Kilka nieodpowiednich kwater może więc zaszkodzić działalności znaczącej liczby kwaterodawców. Zadowoleni klienci są źródłem najlepszego i najbardziej oszczędnego marketingu. U podstaw systemu kategoryzacji leży idea zapewnienia pewnej i rzetelnej informacji o wiejskiej bazie noclegowej jako produkcie.

System kategoryzacji może działać prawidłowo wyłącznie dzięki profesjonalnie prowadzonym inspekcjom kategoryzacyjnym, zwłaszcza, iż inspekcje zakładają pewną dawkę subiektywnej oceny. Niezbędna do tego celu jest kadra dobrze przygotowanych i rozumiejących swą rolę inspektorów.

W ramach projektu w okresie od lipca do września br. odbyło się 6 praktycznych szkoleń regionalnych dla przyszłych inspektorów. Przeszkolonych zostało ponad 100 osób, które zyskały akredytację Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” do pełnienia tej funkcji.

Latem 1997 roku przeprowadzono także pilotażową kategoryzację w wybranych regionach, której celem było przetestowanie kwestionariusza kategoryzacyjnego oraz zbadanie czasu i środków niezbędnych dla przeprowadzenia kategoryzacji pojedynczego obiektu. Doświadczenia inspektorów prowadzących pilotażowe kategoryzacje posłużyły do ustalenia ostatecznych warunków organizacyjno-finansowych prowadzenia inspekcji kategoryzacyjnych.

Druki kwestionariuszy kategoryzacyjnych oraz instrukcje dla inspektorów zostały przekazane Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” w listopadzie br. Federacja została także wyposażona w niezbędne środki, w tym komputerową bazę danych dla rejestracji kategoryzowanych obiektów, a pracownicy biura Federacji zostali przeszkoleni w jej obsłudze. Tym samym rozpoczęty został etap funkcjonowania systemu.

Podstawowe założenia systemu

System kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej jest systemem dobrowolnym. Kategoryzacja prowadzona jest przez Federację Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” i stanowi dla niej narzędzie rozwoju produktu i sprawowania kontroli nad jakością. Kwaterodawca zyskuje prawo do umieszczenia oferty w materiałach promocyjnych Federacji, do których inaczej nie miałby

dostępu. Kategoryzacją objęte są obiekty znajdujące się na terenach wiejskich, które nie podlegają ustawowemu obowiązkowi standaryzacji. Ustawa o usługach turystycznych nakłada obowiązek standaryzacji na następujące typy zakładów hotelarskich: hotele, motele, pensjonaty, domy wycieczkowe, schroniska i schroniska młodzieżowe, kempingi i pola biwakowe. Większość obiektów wiejskiej bazy noclegowej zaliczana jest w myśl ustawy do grupy tzw. innych obiektów, które takiemu obowiązkowi nie podlegają. System kategoryzacji opracowany w projekcie dotyczy zwłaszcza grupy „inne obiekty”, równocześnie dopuszcza kategoryzację zakładów hotelarskich jako dodatkową formę oceny jakości.

System przewiduje kategoryzację czterech typów wiejskiej bazy noclegowej:

- **POKÓJ GOŚCINNY** - pokój spełniający funkcje sypialni dla 1-4 osób z dostępem do łazienki, WC oraz pomieszczeń wspólnych.
- **SAMODZIELNA JEDNOSTKA MIESZKALNA** (mieszaknie wakacyjne/dom wakacyjny wolnostojący) - składa się z min. jednego pokoju sypialnego, łazienki, WC oraz kompletnie wyposażonej kuchni. Wynajmowana jest w całości rodzinie lub grupie zaprzyjaźnionych osób.
- **KWATERA GRUPOWA** - pomieszczenie sypialne o podstawowym standardzie, wyposażone w powyżej 4 miejsca noclegowe, z dostępem do łazienki, WC oraz pomieszczeń wspólnych.
- **PRZYZAGRODOWE POLE NAMIOTOWE** - oferuje turystom miejsce na ustawienie namiotu lub przyczepy kempingowej z dostępem do punktu poboru wody i WC.

System umożliwia skategoryzowanie zarówno poszczególnych pomieszczeń noclegowych jak i całego obiektu. W początkowym okresie kategorie przyznawane będą jednak jedynie poszczególnym pomieszczeniom.

Obiekt musi spełniać wymagania ogólne oraz szczegółowe dla określonej kategorii w danym typie zakwaterowania, jak również musi spełnić niezbędne minimum punktów w zakresie pozycji odnoszących się do jakości i obsługi.

KRYTERIA KATEGORYZACJI

ZASADY SZCZEGÓŁOWE

1. POKOJE GOŚCINNE

Kategoria STANDARD

Obiekt i wszystkie pokoje gościnne muszą spełniać wszystkie *Wymogi Ogólne* oraz szczegółowe wymagania kategorii STANDARD odnoszące się do pokoi gościnnych zgodnie z podanymi kryteriami.

Kategorie 1, 2 i 3

Obiekt i wszystkie pokoje gościnne muszą spełniać wszystkie szczegółowe wymogi danej kategorii odnoszące się do pokoi gościnnych oraz wszystkie wymogi określone dla niższych kategorii.

2. SAMODZIELNE JEDNOSTKI MIESZKALNE - domy wolnostojące i mieszkania wakacyjne.**Kategoria 1**

Obiekt i wszystkie jednostki mieszkalne muszą spełniać wszystkie *Wymogi Ogólne* oraz szczegółowe wymogi kategorii 1 dla samodzielnych jednostek mieszkalnych zgodnie z podanymi kryteriami.

Kategorie 2 i 3

Obiekt i wszystkie samodzielne jednostki mieszkalne muszą spełniać wszystkie szczegółowe wymogi danej kategorii oraz wszystkie wymogi określone dla niższych kategorii.

3. POKOJE GRUPOWE - pokoje o podstawowym wyposażeniu, zbliżone standardem do schronisk młodzieżowych.**Kategoria Standard**

Obiekt i wszystkie pokoje grupowe muszą spełniać wszystkie *Wymogi Ogólne* oraz szczegółowe wymogi odnoszące się do pokoi grupowych zgodnie z podanymi kryteriami.

4. PRYZAGRODOWE POŁA KEMPINGOWE - są oceniane jeśli stanowią dodatkowy rodzaj zakwaterowania oferowany przez kwaterodawcę.**Kategoria Standard**

Obiekt oraz przyzagrodowe pola kempingowe muszą spełniać wszystkie *Wymogi Ogólne* oraz szczegółowe wymogi odnoszące się do przyzagrodowych pól kempingowych zgodnie z podanymi kryteriami.

WARUNKI UCZESTNICTWA

- Właściciel obiektu uiszcza opłatę za inspekcję. Służyć ma to ustanowieniu zasady odpłatności za tę usługę, nawet jeżeli opłata na tym etapie nie pokrywa kosztów.
- Cała infrastruktura na terenie obiektu jak też wszystkie pozostałe zabudowania powinny spełniać wszystkie wymogi ustawowe jak też określone w innych regulacjach dotyczących obiektu, bądź też prowadzonej przez

kwaterodawcę działalności. Wymogi te mogą obejmować następujące zagadnienia:

- Przepisy bezpieczeństwa przeciwpożarowego.
 - Przepisy dotyczące ochrony zdrowia.
 - Przepisy budowlane.
 - Przepisy bezpieczeństwa.
 - Wpis do ewidencji prowadzonej przez gminę.
- Obowiązkiem właściciela biorącego udział w kategoryzacji jest pozwolenie na przeprowadzanie inspekcji bez uprzedzenia.

WYMOGI OGÓLNE

Muszą być spełnione wszystkie następujące ogólne wymogi:

- Właściwe oznaczenie położenia obiektu oferującego zakwaterowanie oraz możliwość kontaktu z właścicielem.
- Utrzymywanie w dobrym stanie wjazdu do obiektu i jego bezpośredniego sąsiedztwa.
- Podwórze i budynki w dobrym stanie - okna pomalowane, ściany budynków dobrze utrzymane. Brak zagrożeń dla zdrowia i życia.
- Wspólnie użytkowane pomieszczenia i pokoje dla gości w dobrym stanie - dotyczy to zarówno pokrycia ścian jak i jakości/stanu mebli i wyposażenia. Podłączenia elektryczne powinny być właściwie i bezpiecznie umocowane.
- Oświetlenie zapewniające praktyczne wykorzystanie obiektu.
- Właściwy poziom temperatury w użytkowanych pomieszczeniach i pokojach dla gości.
- Brak nieprzyjemnych zapachów w budynkach i w bezpośrednim sąsiedztwie.

POKOJE GOŚCINNE

Standard - wymogi minimalne

Wymagania stawiane tej kategorii są ekwiwalentne do wymogów stosowanych w innych państwach europejskich. W przypadku gdy wymogi te są różnicowane, przyjęty zostanie wyższy standard wymagań w odniesieniu do:

- liczby gości przypadających na jedną łazienkę,
- powierzchni sypialni,
- wymiarów łóżek.

Obiekt musi spełniać *Ogólne Warunki Uczestnictwa*, *Ogólne Wymogi* oraz następujące wymogi kategorii STANDARD:

1. Wewnętrzny zamek, zasuwa lub równoważny sposób zamknięcia na klucz. Jeżeli nie ma takiej możliwości należy zapewnić inne zabezpieczenie rzeczy wnoszonych przez gościa.
2. Minimalna powierzchnia pokoju jednoosobowego to 7 m², dwuosobowego - 12 m². *(jeżeli kwatery o powierzchni nie spełniającej powyższego są już wykorzystywane można uczynić wyjątek i zaniżyć powierzchnie minimalne do 6 m² i 10 m² odpowiednio. W wypadku zaniżonych standardów pomieszczenie musi być wystarczająco duże, aby pozwolić na swobodny dostęp do łóżek, drzwi, szuflad, szaf itd.)*
3. Wszystkie łóżka powinny być nie mniejsze niż 190x90 cm (pojedyncze) i 190x140 cm (podwójne). *Dopuszczalne są łóżka o wymiarach nie mniejszych niż 185x80 cm i 180x125 cm, ale muszą one być wymienione na większe w czasie nie dłuższym niż dwa lata - przed sezonem letnim 1999 r. Wszystkie nowe kwatery muszą mieć łóżka nie mniejsze niż 200x90 cm i 200x140 cm.*
4. Materace powinny być wysokiej jakości, sprężynowe lub piankowe.
5. Pościel i powłoczki na poduszki muszą być czyste i w dobrym stanie.
6. Pościel powinna być zmieniana nie rzadziej niż raz w tygodniu i przy każdej zmianie gości.
7. Łóżka powinny być ślane codziennie (usługa taka przynajmniej powinna być zaoferowana).
8. Pokoje gościnne powinny być sprzątane codziennie (usługa taka przynajmniej powinna być zaoferowana).
9. Czysty ręcznik do rąk powinien być wywieszony dla każdego gościa, ręcznik kąpielowy na życzenie.
10. Obowiązkowy wieszak na ręczniki lub jego odpowiednik.
11. Nowa kostka mydła dla każdego gościa lub też dozownik mydła.
12. We wszystkich pokojach powinno być okno, które można otworzyć.
13. Wszystkie okna powinny być przesłonięte nieprzezroczystymi zasłonami lub żaluzjami.
14. Temperatura pomieszczeń ma wynosić nie mniej niż ok. 18°C.
15. W widocznym miejscu należy umieścić informację, w jaki sposób można się skontaktować z właścicielem jeżeli w nocy pojawi się jakiś problem.
16. Goście powinni mieć dostęp do swoich pokoi przez cały czas.
17. Dla każdego gościa powinny być przeznaczone nie mniej niż cztery wieszaki i miejsce do rozpakowania ubrań.

18. Koło każdego łóżka należy umieścić nocny stolik.
19. W każdym pokoju musi znajdować się kosz na śmieci i przynajmniej jedno krzesło, a także szklanka dla każdego z gości.
20. Brak rzeczy osobistych gospodarza i jego rodziny w łazience.
21. Lustro.
22. Farby na ścianach, tapety i wykładzina podłogowa muszą być w dobrym stanie.
23. Instalacja elektryczna, włączając w to gniazdko i wtyczki muszą być bezpieczne i utrzymane w dobrym stanie.

Łazienki

Nie może przypadać więcej niż osiem osób na jedną łazienkę. Łazienka powinna być wyposażona w wannę/prysznic, umywalkę, WC, jak również w ręcznik do rąk, mydło/dozownik płynnego mydła, papier toaletowy, matę łazienkową oraz kosz z pokrywą. W łazience musi znajdować się gniazdko do podłączenia suszarki i golarki. Pomieszczenie powinno posiadać dobrą wentylację. Jeżeli łazienka służy zarówno gościom, jak i rodzinie gospodarza, powinna być wyposażona w standardowe środki czystości i urządzenia sanitarne, a goście powinni mieć priorytet w korzystaniu. Osobiste rzeczy rodziny nie powinny znajdować się w łazience. Wszystkie żarówki powinny być przysłonięte kloszami.

Ogólne uwagi

Pomieszczenia wspólne, w tym pomieszczenie wypoczynkowe, powinny być sprzątane codziennie. Goście powinni mieć dostęp do pomieszczenia wypoczynkowego, które nie powinno być wykorzystywane do celów sypialnych.

Oświetlenie powinno być dostateczne, żarówki należy osłonić kloszami lub abażurami.

Kategoria 1 - POKOJE GOŚCINNE

Wszystkie poprzednie wymogi plus następujące:

1. Klucz do każdego pokoju.
2. Minimalna powierzchnia pokoju to 7 m² (pojedynczy) i 12 m² (podwójny). Dla każdej następnej osoby dodatkowo co najmniej 3,5 m².
3. Minimalne wymiary łóżek to 200x90 cm (pojedyncze) i 200x140 (podwójne).
4. Każdy pokój powinien być wyposażony w szafę ubraniową z półkami.

5. Przynajmniej jedna łazienka powinna być oddana do wyłącznego użytku gości; na jedną łazienkę nie może przypadać więcej niż 6 osób.
6. Wszystkie pokoje powinny być wyposażone w umywalki.
7. Jeżeli jest tylko jedna toaleta, powinna być ona oddzielona od łazienki i oddana do wyłącznego użytku gości.
8. Lampa do czytania.
9. Wygodne krzesło.

Uwagi ogólne

Wygodne pomieszczenie wypoczynkowe dla gości.

Możliwość zamówienia gorącego napoju wieczorem lub dostęp do urządzeń kuchennych.

Dostęp do telefonu.

Informacja turystyczna dla gości na miejscu.

W większym obiekcie recepcja lub odpowiednik.

Dzwonek do przywołania pomocy oraz informacja, w jaki sposób można się skontaktować z kwaterodawcą.

Kategoria 2 - POKOJE GOŚCINNE

Wszystkie punkty jak powyżej, a także:

1. Przynajmniej 50% pokoi powinno być wyposażone w niezależny węzeł sanitarno-higieniczny (WC, prysznic/wanna, umywalka).
2. Gniazdko do podłączenia suszarki lub maszynki do golenia w pobliżu lustra i lampy.
3. Gniazodka elektryczne i lampki przy biurku i lustrze.
4. Nocny stolik i lampka przy każdym łóżku.
5. Miejsce do pisania (biurko) lub jego odpowiednik.
6. Fotel.

Ogólnie

Jadalnia lub też wygodny aneks jadalny, gdzie można spożywać posiłki. Możliwość zamówienia bardzo wczesnego śniadania lub też dostęp do urządzeń kuchennych.

Usługa budzenia lub dostępny budzik.

Dostęp do kolorowego telewizora, jeżeli nie ma go w pokoju.

Pomoc przy wnoszeniu bagaży na życzenie.

Dostęp do lodówki.

Dostęp do pralki.

Kategoria 3 - POKOJE GOŚCINNE

Wszystkie powyższe punkty oraz:

1. Przynajmniej 90% pokoi posiada niezależny węzeł sanitarno-higieniczny.
2. Powierzchnia minimalna - 10 m² w pokoju jednoosobowym i 14 m² w dwuosobowym (włączając w to łazienkę).
3. Wysokiej jakości łóżko z materacem sprężynowym.
4. Dwa krzesła wypoczynkowe oraz stolik okolicznościowy w każdym pokoju.
5. Miejsce na bagaż lub odpowiednik.
6. Duże lustro.
7. Tabelet w łazience.

Ogólnie

Pokoje oraz pomieszczenia wspólne gustownie wyposażone w meble wysokiej jakości.

Wysokiej jakości pościel i ręczniki.

Wysokiej jakości zastawy i wykładziny.

Ogólne bardzo dobre wrażenie.

Ułatwiony dostęp do telefonu dla gości.

Żelazko i ewentualnie deska do prasowania na życzenie.

Możliwość prania ubrań gości.

SAMODZIELNE JEDNOSTKI MIESZKALNE

- mieszkania wakacyjne, domy wolnostojące

Obiekt musi spełniać *Ogólne Warunki Uczestnictwa*, *Wymogi Ogólne* oraz następujące wymogi poszczególnych Kategorii:

Kategoria 1 - SAMODZIELNE JEDNOSTKI MIESZKALNE

1. Odpowiednia liczba miejsc noclegowych stosowana do zarejestrowanej liczby gości; mogą być to łóżka piętrowe lub rozkładane.
2. Goście powinni mieć klucz do jednostki jak też nieograniczony dostęp do niej.

3. Powierzchnia we wszystkich pokojach powinna pozwalać na swobodny dostęp do mebli, wyposażenia, szuflad, szafek itp.
4. Jednostka musi być wyposażona w system grzewczy zapewniający 18°C w pomieszczeniach.
5. Wszystkie pokoje w jednostce powinny być wyposażone w zasłony lub żaluzje, które zasłaniają całe okna.
6. W każdym pokoju musi być przynajmniej jedno okno na ścianie zewnętrznej, które można otworzyć.
7. Brak osobistych rzeczy gospodarza lub jego rodziny w jednostce mieszkalnej.
8. Informacja dotycząca kontaktu z gospodarzem umieszczona na widocznym miejscu.
9. Odpowiednie materace. Wszystkie materace, na łózkach, łózkach piętrowych lub rozkładanych, powinny być przykryte pokryciami nadającymi się do wielokrotnego prania.
10. Możliwość powieszenia okryć wierzchnich przy wejściu.
11. Szafa lub odpowiednik.
12. Przynajmniej jedno wygodne krzesło.
13. Stół kuchenny lub odpowiednik oraz odpowiednia liczba krzeseł kuchennych.
14. Taborety mogą zastąpić krzesła w tej kategorii.
15. Łazienka wyłącznie do użytku gości.
16. Jeden ręcznik do rąk dla każdego gościa.
17. Aneks kuchenny z następującym podstawowym wyposażeniem:
18. Przynajmniej jednokomorowy zlew.
19. Przynajmniej jednopalnikowa kuchenka.
20. Lodówka.
21. Miejsce na naczynia.
22. Garnki i patelnie (przynajmniej 2 szt.).
23. Sztućce, zastawa, szklanki - odpowiednia ilość do pojemności jednostki.
24. Ostre noże.
25. Chochła.
26. Otwieracze do puszek i butelek.
27. Ściereczki.
28. Odpowiednia ilość sprzętu i środków czystości.

29. Kosz na śmieci. Łatwy dostęp do zewnętrznego pojemnika na śmieci, jak też kosz na śmieci w kuchni.
30. Obiekt powinien spełniać minimalną ilość dodatkowych pozycji odnoszących się do usług i jakości oferty zamieszczonych na końcu opisu kryteriów.

Łazienka

Minimalne wyposażenie łazienki obejmuje: wannę lub prysznic, umywalkę, WC oraz ręcznik do rąk, mydło/dozownik mydła w płynie, papier toaletowy, ławkę do prania matę łazienkową, lustro oraz kosz na śmieci z pokrywą. W łazience powinno być bezpieczne gniazdko elektryczne do podłączenia golarki lub suszarki.

Ogólnie

Odpowiednie oświetlenie pomieszczeń. Żarówki powinny być osłonięte abażurami lub kloszami.

Kategoria 2 - SAMODZIELNE JEDNOSTKI MIESZKALNE

Wszystkie powyższe punkty oraz:

1. Oprócz lustra w łazience powinno być lustro w przedpokoju.
2. Taboret w przedpokoju, jeżeli jest miejsce.
3. Przynajmniej jedna osobna sypialnia w jednostce z maksimum trzema łózkami, z których dwa powinny być komfortowe (jednoczęściowe).
4. Kuchnia powinna mieć lepsze wyposażenie, w tym przynajmniej dwupalnikową kuchenkę, odpowiedni stół i krzesła.
5. W pomieszczeniu wypoczynkowym odpowiednie umeblowanie oraz stół okolicznościowy.
6. Wygodne miejsca do siedzenia, w liczbie odpowiadającej pojemności jednostki.
7. Obiekt powinien spełniać minimalną ilość dodatkowych pozycji odnoszących się do usług i jakości oferty zamieszczonych na końcu opisu kryteriów.

Kategoria 3 - SAMODZIELNE JEDNOSTKI MIESZKALNE

Wszystkie powyższe punkty oraz:

1. Minimalna powierzchnia jednostki na cztery osoby - 30 m². Na każdą dodatkową osobę powinno przypadać co najmniej 5 m².
2. Ogólne bardzo dobre wrażenie wysokiego standardu jednostki, zarówno wewnątrz jak też na zewnątrz. Zasłony i wykładziny podłogowe wysokiej jakości i odpowiednie wysokiej jakości umeblowanie.
3. Wysokiej jakości łóżka z materacami sprężynowymi dla dorosłych (dorośli nie powinni spać na łóżkach piętrowych).
4. Przynajmniej jedna sypialnia powinna mieć lampki i szafki nocne.
5. Jednostka powinna być wyposażona w radio i telewizor.
6. Jeżeli w jednostce śpi więcej niż 8 osób powinno być oddzielne WC.
7. Dostęp do telefonu wewnątrz jednostki lub w najbliższym otoczeniu.
8. Dostęp do pralki, żelazka i deski do prasowania.
9. Kuchnia powinna być całkowicie wyposażona - czteropalnikowa kuchenka z piecykiem, elektryczny mikser, kuchenka mikrofalowa, toster, ekspres do kawy oraz wysokiej jakości zastawa i sztućce.
10. Obiekt powinien posiadać minimalną ilość dodatkowych pozycji odnoszących się do usług i jakości oferty zamieszczonych na końcu opisu kryteriów.

POKOJE GRUPOWE

Standard - wymogi minimalne

Pomieszczenia te mają bardzo podstawowe wyposażenie i nie są przeznaczone do wynajmu jako pokoje gościnne. Ich standard przypomina bardziej schronisko młodzieżowe. W wielu wypadkach będą one wykorzystywane jako kwatery dla grup dzieci szkolnych, co powinno być brane pod uwagę przy ocenie rozmiarów łóżek.

1. Powierzchnia pozwalająca na swobodny dostęp do mebli i wyposażenia.
2. Odpowiednie wymiary łóżek. Łóżka mogą być piętrowe lub rozkładane.
3. Maksymalnie 12 osób/łazienkę.
4. Możliwość utrzymania temperatury wewnątrz pomieszczeń 18°C. Oświetlenie odpowiednie dla sposobu użytkowania pokoju. Zadowalający stan umeblowania.

5. Brak zagrożeń dla zdrowia i życia. Możliwość otwierania przynajmniej jednego okna.
6. Odpowiednie materace z zabezpieczeniami.
7. Przynajmniej jedno krzesło w pokoju.
8. Możliwość powieszenia ubrań.
9. Lustro i kosz na śmieci.
10. Zadowalające wyposażenie i stan łazienki.
11. Brak rzeczy osobistych gospodarza i jego rodziny w łazience.
12. Dostęp do pomieszczenia wypoczynkowego.
13. Możliwość zamówienia śniadania lub dostęp do urządzeń kuchennych.
14. Instrukcje dotyczące kontaktu z gospodarzem umieszczone w widocznym miejscu.

PRYZAGRODOWE POLA KEMPINGOWE

- Standard - wymogi minimalne

Przyzagrodowe pola kempingowe są dodatkowym rodzajem zakwaterowania oferowanym przez kwaterodawcę.

Obiekt oraz przyzagrodowe pola kempingowe muszą spełniać *Ogólne Warunki Uczestnictwa*, wszystkie *Wymogi Ogólne* oraz szczegółowe wymogi odnoszące się do przyzagrodowych pól kempingowych zgodnie z podanymi kryteriami:

1. Ogrodzenie wokół terenu.
2. Odpowiednie źródła zaopatrzenia w wodę.
3. Toalety. Przynajmniej jedna toaleta wyłącznie dla gości kempingu.
4. Kosz na śmieci bądź odpowiednik.
5. Kosz opróżniany regularnie.
6. Gospodarz zapewnia czystość i porządek na terenie kempingu.
7. Regulamin wywieszony na widocznym miejscu.
8. Miejsca do parkowania.
9. Minimalny teren na jeden namiot - 300 m².
10. Liczba namiotów nie większa niż urzędowe minimum określone dla kategoryzacji kempingów.

Wymagana liczba dodatkowych pozycji dotyczących jakości

Kategoria	Minimalna liczba pozycji	
	Pokoje gościnne	Samodzielne jednostki
Standard	1	
Kategoria 1	2	2
Kategoria 2	3	3
Kategoria 3	5	5

Dodatkowe wyposażenie związane z jakością

- ♦ Barbecue lub miejsce na ognisko.
- ♦ Stosowane urządzenia/środki ochrony środowiska.
- ♦ Piękny ogród.
- ♦ Dobrze utrzymany lub odnowiony tradycyjny budynek.
- ♦ Teren rekreacyjny.
- ♦ Urządzenia do rekreacji, jak też sprzęt do zabaw dla dzieci.
- ♦ Pozycja według uznania inspektora.
- ♦ Pozycja według uznania inspektora.

Wymagana liczba dodatkowych pozycji dotyczących obsługi

Kategoria	Minimalna liczba pozycji	
	Pokoje gościnne	Samodzielne i mieszkalne
Standard	1	
Kategoria 1	2	2
Kategoria 2	3	3
Kategoria 3	5	5

Dodatkowe pozycje związane z obsługą

- ♦ Organizowanie barbecue party lub podobnych form rozrywki.
- ♦ Specjalne posiłki: wegetariańskie, z wykorzystaniem własnych produktów, bądź produktów ekologicznych.
- ♦ Specjalne formy powitania, dodatkowe usługi, jak popołudniowa kawa z ciasteczkami.
- ♦ Organizowanie wycieczek rowerowych, wędrówek, itp.
- ♦ Podwożenie.
- ♦ Nauka tradycyjnych rzemiosł lub podobne.
- ♦ Pozycja według uznania inspektora.
- ♦ Pozycja według uznania inspektora..

JERZY RACIBORSKI
*Akademia Wychowania Fizycznego
w Krakowie*

ZAKRES DORADZTWA PRAWNEGO NA RZECZ PODMIOTÓW PODEJMUJĄCYCH ŚWIADCZENIE USŁUG AGROTURYSTYCZNYCH

Rozpoczynanie działalności agroturystycznej powinno być, przynajmniej w intencji jego animatorów, wolne od nadmiernych formalności. Postulat ten był wielokrotnie formułowany, przede wszystkim w odniesieniu do osób fizycznych - rolników, dodatkowo podejmujących, w niewielkim zakresie, świadczenie na rzecz turystów usług, polegających na wynajmowaniu pomieszczeń w budynkach mieszkalnych i świadczeniu posiłków domowych. Podejmowanie jakiegokolwiek tematu związanego z agroturystyką otwiera problem definicji, szczególnie aktualny z punktu widzenia szczególnych, dogodnych regulacji prawnych. W definicjach wykorzystywanych dla potrzeb opisu zjawisk społecznych powstających na tle turystyki wiejskiej (związanej z obszarem wiejskim), czy agroturystyki (zakładającej koegzystencję funkcji produkcyjnej gospodarstwa rolnego i usług turystycznych w tym gospodarstwie) wykorzystuje się rozmaite cechy tych zjawisk.

Dla potrzeb analizy stanu prawnego podstawowym kryterium będzie świadczenie usług przez osoby fizyczne, a dodatkowym - osobisty charakter świadczonych usług, ich stosunkowo niewielki rozmiar oraz - w dalszej kolejności - ich związek z gospodarstwem rolnym. W zakresie agroturystyki rozważania odnoszące się do zakresu i form proponowanego doradztwa prawnego łączą się nierozdzielnie z problematyką kształtowania stanu prawnego i praktyki stosowania prawa przez organy państwowe i samorządowe. Zagadnienia regulowane w sposób szczególny dla potrzeb agroturystyki wydają się, z punktu widzenia gospodarki w ogóle, błahe i drugorzędne. Jednak ich odpowiednie uregulowanie usuwa niekiedy podstawowe bariery podejmowania dodatkowej działalności usługowej. Nie można prowadzić żadnej polityki kształtowania prawa i praktyki prawnej bez bezpośredniego kontaktu z zainteresowanymi. Zgłaszane trudności stanowią inspirację do podejmowania działań legislacyjnych i stanowią jedno z podstawo-

wych źródeł wiedzy o bardzo różnorodnych aspektach prawnych działalności agroturystycznej.

Regulacje prawne dotyczące agroturystyki odznaczają się także ogromną różnorodnością. Dotykają zagadnień kilku co najmniej dziedzin prawa i kilkunastu aktów prawnych. Nie ma możliwości uregulowania prawnego zagadnień agroturystyki w jednym akcie prawnym, bowiem sprzeciwiałoby się to systematyce prawa. W konsekwencji zainteresowany usługodawca zmuszony jest poszukiwać wiedzy o drobiazgowych niekiedy aspektach swej działalności w różnych aktach prawnych, a często z pomocą wielu różnych specjalistów. Zróżnicowanie źródeł prawa odnoszących się do agroturystyki powoduje także trudności po stronie organów i instytucji stosujących prawo, takich jak urzędy gminy, urzędy skarbowe, sądy, bowiem problematyka ta wykracza poza ich rutynowy zakres działania.

Dla przykładu, problematyka prawna obejmowana podstawowym kursem agroturystycznym obejmuje następujące zagadnienia:

- podejmowanie działalności agroturystycznej na podstawie ustawy z 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej (Dz. U. Nr 41, poz. 324 z późniejszymi zmianami), w tym szczególnie warunki działalności podlegającej zgłoszeniu do ewidencji gospodarczej i zwolnionej z tego obowiązku jako działalność ograniczona do najmu lub stanowiąca uboczne zajęcie zarobkowe;
- zgłaszanie świadczenia usług hotelarskich do ewidencji obiektów, w których świadczone są te usługi, prowadzonej zgodnie z przepisami ustawy z 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (Dz. U. Nr 133 z 1997r.) przez organy gminy;
- rozliczenie podatku dochodowego od osób fizycznych prowadzących działalność agroturystyczną, przede wszystkim w oparciu o przepisy ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych oraz Rozporządzenie Ministra Finansów z 14 grudnia 1995 w sprawie zryczałtowanego podatku dochodowego od przychodów ewidencjonowanych oraz od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne (Dz. U. Nr 148, poz. 722), a także inne przepisy wykonawcze; zagadnienie to jest szczególnie złożone i wymaga wnikliwej interpretacji, bowiem przewidziane w wymienionych wyżej przepisach zwolnienia z podatku oraz bardzo dogodne formy opodatkowania zryczałtowanego wymagają spełnienia przez zainteresowanych szeregu warunków, nie zawsze łatwych do zdefiniowania (przykładem mogą być trudności z definiowaniem pojęcia gospodarstwo rolne, pokój, budynek mieszkalny, pobyt wypoczynkowy, teren wiejski i wiele innych);
- nie mniej złożonym zagadnieniem jest określenie obowiązków w zakresie podatku od nieruchomości, ustalanego i nakładanego przez gminę, w trybie ustawy z 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. Nr 9, poz. 31 z późniejszymi zmianami), który dotyczy gruntów, budynków i po-

mieszczeń wyłączonych z użytkowania na cele produkcji rolnej (w innym wypadku objętych podatkiem rolnym), a także pomieszczeń których przeznaczenie mieszkalne zmieniono na gospodarcze; w tym rodzaju podatku występują udogodnienia, w postaci stosowania korzystniejszej stawki dla prowadzących działalność w mniejszym zakresie, jednakże wątpliwości interpretacyjne dotyczą takich zagadnień, jak: ustalenie przeznaczenia gruntu, budynku lub budowli, ustalenie okresu za jaki podatek powinien być opłacany, czy wreszcie obowiązek podatkowy w odniesieniu do gruntów rolnych służących równocześnie działalności turystycznej;

- pomimo niewielkiego z reguły rozmiaru działalności agroturystycznej przedmiotem zainteresowania usługodawców może być także podatek od towarów i usług (VAT), który co prawda obowiązuje tych, którzy przekroczyli 80.000,00 zł obrotu, ale w związku z konstrukcją, w której płatnik VAT może odliczyć od naliczonego przez siebie podatku sumę podatku VAT (zapłaconą przy okazji nabywania towarów i usług od innych osób), staje się opłacalne deklarowanie tego podatku przez remontujących i rozbudowujących domy czy ośrodki;
- obowiązki w zakresie ubezpieczenia społecznego rolników i osób prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą budziły i nadal budzą szereg uwag, pomimo, że bardzo istotne ułatwienie, w tym zakresie, wprowadziła ustawa z dnia 19 września 1996 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników; zgodnie z tą ustawą rolnik lub domownik, który podlega ubezpieczeniu społecznemu w pełnym zakresie z mocy ustawy i nieprzerwanie co najmniej od 1 roku, podejmując pozarolniczą działalność gospodarczą, ale nie będąc pracownikiem i nie pozostając w stosunku służbowym, podlega nadal ubezpieczeniu w KRUS, ale może podlegać i ubezpieczeniu społecznemu w ZUS tylko wówczas, gdy złoży odpowiednie oświadczenie; przedmiotem szczególnego zainteresowania są także sytuacje, w których w ogóle nie pojawia się obowiązek ubezpieczenia społecznego, a także nie ma wpływu wysokość osiąganych dochodów z działalności agroturystycznej na wysokość rent i emerytur;
- nie zostały dotychczas wydane szczególne przepisy sanitarne dla gospodarstw agroturystycznych, co powoduje szereg wątpliwości dotyczących obowiązków osób utrzymujących takie kwatery i wydających posiłki domowe; przedmiotem doradztwa jest w tym zakresie głównie praktyka organów kontroli sanitarnej, wymagających np. spełnienia warunków takich jak dla zakładów żywienia zbiorowego, badań na nosicielstwo chorób zakaźnych, odpowiedniej organizacji kuchni, wydawania posiłków, odbioru brudnych naczyń i przechowywania żywności, lub tylko niektórych z nich;
- bardzo bogaty zakres regulacji wynikających z prawa budowlanego, w tym szczególnie wymagania jakie powinny spełniać budynki przeznaczone na pobyt ludzi; zagadnienie to ma istotne znaczenie dla rolników i innych osób inwestujących, adaptujących budynki gospodarskie na potrzeby mieszkalne

i usługowe, czy zmieniających sposób wykorzystania posiadanych budynków;

- informacje dotyczące przepisów przeciwpożarowych i ochrony środowiska, obejmowane w podstawowym zakresie, takim jak dla budynków mieszkalnych w ogóle;
- informacje o obowiązkach statystycznych - usługi agroturystyczne nawet jako uboczne zajęcie zarobkowe, tak jak każda działalność gospodarcza wymaga zgłoszenia do systemu REGON prowadzonego przez Wojewódzkie Urzędy Statystyczne; podmiot zgłoszony do systemu ma także obowiązek składania sprawozdań GUS, zgodnie z otrzymanymi zaleceniami;
- problematyka prawna umów agroturystycznych, szczególnie trudna, ze względu na dyspozytywny charakter przepisów prawa cywilnego i kształtującą się dopiero praktykę, zarówno po stronie kwaterodawców wiejskich, jak i po stronie współpracujących z nimi biur turystycznych; problematyka ta omawiana jest oddzielnie w zakresie umów zawieranych bezpośrednio z gośćmi (pokazanie wynajmowanego pokoju, określenie możliwości i zakresu korzystania z innych pomieszczeń i terenu, ustalenie ceny i płatności), a oddzielnie dla umów z biurami podróży, występujących w roli organizatorów turystyki lub agentów usługodawcy (ustalenie tożsamości kontrahenta, oznaczenie wynajmowanego obiektu, ilość i termin wykorzystania miejsc, określenie zakresu, jakości, ilości posiłków i innych świadczeń poza wynajmem, ustalenie ceny, wraz z zakazem ogłaszania cen wyższych niż detaliczne oraz wszelkich płatności dodatkowych, określenie podziału ryzyka niewykorzystania miejsc, formy płatności i możliwość odstąpienia od umowy w wypadku zwłoki z płatnością, określenie sposobu dysponowania niewykorzystanymi miejscami, ustalenie wszelkich ograniczeń w korzystaniu z obiektu, które kontrahent powinien wprowadzić do swojej umowy z klientami);
- zagadnienia związane z ubezpieczeniem odpowiedzialności cywilnej rolnika z tytułu szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym w związku z prowadzeniem gospodarstwa rolnego oraz dodatkowo w związku ze świadczeniem usług agroturystycznych, a także budynków i innych składników mienia w gospodarstwie rolnym, informacja o ubezpieczeniach turystycznych, z których może korzystać gość (następstwa nieszczęśliwych wypadków i koszty leczenia, autocasco, koszty odstąpienia itp.).

Powyższy wykaz zagadnień wykładanych, spotykających się z żywym zainteresowaniem słuchaczy i dostosowywany do ich indywidualnych przypadków, obrazuje zakres wiedzy, jaką powinien dysponować doradca, z którym usługodawcy wiejscy mają bezpośredni kontakt. Co istotne, często niezbędne jest niezwłoczne udzielenie odpowiedzi, bowiem zainteresowanego naglą terminy procesowe, a równocześnie odpowiedź na zadawane pytania zawsze powinna być udokumentowana pod względem prawnym, to znaczy zawierać wskazanie podstawy prawnej i podstawowe argumenty przemawiające za przyjętą interpretacją.

Pojawia się pytanie, czy tego rodzaju doradztwo wymaga udziału osób posiadających wykształcenie prawnicze i odpowiednie uprawnienia zawodowe (adwokatów i radców prawnych, doradców podatkowych itp.), czy też może zostać oparte na wszechstronnie przygotowanych specjalistach, znających problematykę turystyki wiejskiej w wielu aspektach, nie tylko prawnym i podatkowym.

Odpowiedź na tak postawione pytanie można oprzeć na aspekcie formalnym i merytorycznym. Formalnie, wymienione wyżej kwalifikacje wymagane byłyby, gdyby działalność doradcy względem usługodawców miała charakter usługowy i odpłatny; w takim wypadku osoby świadczące usługi w zakresie doradztwa prawnego i podatkowego powinny posiadać odpowiednie uprawnienia, a naruszenie tej zasady groziłoby nawet odpowiedzialnością karną. Inaczej natomiast, jeżeli byłaby to działalność świadczona na rzecz usługodawców w ramach działalności statutowej ich stowarzyszeń, wykonywana przez członków tych stowarzyszeń, a także, jeżeli informacje tego rodzaju są elementem szkolenia, nawet ustawicznego, organizowanego na rzecz rolników przez stowarzyszenia i instytucja publiczne, takie jak ośrodki doradztwa rolniczego, urzędy gmin czy związki komunalne itp.

Merytorycznie natomiast, uznać należy, że nie ma przeszkód, aby doradztwo prawne i podatkowe świadczone było także przez osoby nie posiadające szczególnego przygotowania prawniczego, natomiast dobrze wprowadzone w praktykę usług agroturystycznych i odpowiednio przeszkolone. Pomimo szerokiego zakresu problematyki, zagadnienia te stanowią dosyć zwarty blok, możliwy do opanowania i aktualizowania także przez specjalistów z innym przygotowaniem zawodowym. W każdym wypadku jednak doradcy nie będący prawnikami powinni mieć możliwość konsultacji z prawnikiem, bowiem wspomniane już wyżej zjawisko rozwijającej się praktyki powoduje powstawanie nowych zagadnień, wymagających opracowania i upowszechnienia.

Jaki zatem system doradztwa prawnego w zakresie agroturystyki należy uznać za wystarczająco sprawny, efektywny i skuteczny? Podstawą tego systemu muszą być doradcy działający bezpośrednio w środowisku, w którym świadczone są usługi turystyki wiejskiej. Chodzi w tym wypadku o to, aby zainteresowani, w każdym czasie, mieli możliwość skorzystania z porady, bez zbędnej zwłoki, a równocześnie o to, żeby doradcy znali miejscowe warunki, praktykę organów stosujących prawo na danym terenie, a także o to, by udzielane porady były skonkretyzowane - łącznie z informacjami dotyczącymi adresów odpowiednich instytucji, właściwości terytorialnej organów administracji i wzorami formularzy wykorzystywanych w ich praktyce. Jest mało prawdopodobne, aby w takim systemie doradcami byli prawnicy, w związku z czym zachowuje aktualność sformułowana wyżej sugestia, aby *doradcy nie świadczyli we własnym imieniu odpłatnych usług, lecz by ich działalność była elementem działalności*

statutowej instytucji publicznych i stowarzyszeń działających na rzecz rozwoju agroturystyki.

Kolejnym ogniwem systemu doradztwa powinni być współpracujący z doradcami *konsultanci prawni, działający na szczeblu regionalnym*. Konsultantami takimi powinni być prawnicy, zatrudnieni w instytucjach związanych z administracją, doradztwem lub szkolnictwem, dla których funkcja konsultanta będzie miała charakter uzupełniający, ale którzy będą gotowi do udzielenia porady w sytuacjach trudniejszych, nietypowych lub też w sytuacjach, w których interpretacja przedstawiona przez doradcę lokalnego napotka sprzeciw w odpowiedniej instytucji lub urzędzie, z którym kontaktował się usługodawca. Usytuowanie tego rodzaju konsultanta na szczeblu regionalnym ułatwi korzystanie z jego pomocy przez doradców i nawet zainteresowanych usługodawców, a równocześnie stwarza możliwość wykorzystywania tych osób w szkoleniach podstawowych na terenie całego regionu.

Wskazane byłoby *utrzymywanie odpowiedniej komórki lub zapewnienie współpracy odpowiednich osób na szczeblu centralnym*. Zadaniem tej komórki, usytuowanej na przykład przy Federacji Turystyki Wiejskiej, byłoby uzyskiwanie odpowiednich wiążących interpretacji od organów centralnych, gromadzenie informacji o potrzebach i zagrożeniach rozwoju turystyki wiejskiej nadsyłanych z kraju, między innymi w formie zapytań, formułowanie odpowiednich wniosków legislacyjnych, a także - co uważam za element najistotniejszy - przygotowywanie na przełomie każdego roku konferencji (seminarium) dla konsultantów regionalnych, poświęconego aktualizacji ich wiedzy i wymianie doświadczeń. Wskazane byłoby również opracowywanie na każdy rok zaktualizowanych materiałów informacyjnych dla usługodawców, obejmujących zarówno podstawy prawne ich obowiązków, jak i wskazówki dotyczące sposobu wywiązywania się z nich, łącznie z odpowiednimi instrukcjami wypełniania formularzy, podawaniem aktualnych stawek, adresów instytucji centralnych i temu podobnych. Postulat ten wiąże się z faktem, że znaczna część dogodnych dla usługodawców wiejskich regulacji prawnych, przede wszystkim podatkowych, ma swoje źródło w aktach wykonawczych, w związku z czym istnieje zawsze niebezpieczeństwo ich zmiany, niestety także na niekorzyść usługodawców. Także przepisy rangi ustawowej bywają zmieniane często, w związku z czym aktualizacja wiedzy posiadanej przez doradców jest konieczna. Praktyka legislacyjna wyklucza zmianę obciążeń podatkowych w trakcie trwania roku podatkowego, dzięki czemu można oczekiwać, że zasady ustalone na początku roku i objęte proponowanym seminarium i aktualizacją materiałów szkoleniowych, nie zmieniają się przez cały rok.

Na zakończenie kilka uwag dotyczących stanu istniejącego. Funkcje doradców lokalnych wykonywane są przez pracowników ośrodków doradztwa rolniczego, przeszkolonych w odpowiednim zakresie, często jednak napotykających

trudności związane z interpretacją konkretnych przypadków, czy niechętnie wdających się w spory z lokalnymi organami administracji. Ta niechęć wynika z małej pewności siebie, w zakresie posiadanej wiedzy, lecz zwykle jest nieuzasadniona. Funkcję jednostki ogólnopolskiej, zbierającej sygnały dotyczące trudności w rozwoju agroturystyki wynikających ze stanu prawa, pełni Oddział Krakowski Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie. Słabością systemu jest natomiast brak efektywnej współpracy „średniego szczebla” - w tej koncepcji określonego jako konsultanci regionalni. Wiadomo, że są osoby pełniące takie funkcje, zatrudniane doraźnie do prowadzenia szkoleń i przygotowujące niekiedy materiały szkoleniowe i publikacje. Brak natomiast forum ich współpracy, a ponadto osoby takie działają tylko w nielicznych regionach. Należy uznać, że zadaniem pierwszoplanowym dla systemu prawnego doradztwa w turystyce wiejskiej jest pozyskanie do współpracy i odpowiednie przygotowanie tych właśnie osób.

W niniejszym artykule świadomie nie odnosiłem się do systemu doradztwa opracowywanego w ramach programu rozwoju turystyki wiejskiej Phare-TOURIN, bowiem chciałem wyeksponować jedynie wycinek problematyki, a przedstawione propozycje nie kolidują z opracowaną propozycją kompleksowego systemu doradztwa.

JÓZEF RYZNAR
Akademia Rolnicza
we Wrocławiu

GRUPY ROLNIKÓW WSPÓŁPRACUJĄCE Z DORADCAMI TERENOWYMI (NA PRZYKŁADZIE REJONU TRZEBNICKIEGO)

1. Wprowadzenie

Przeobrażenia w życiu społecznym i gospodarczym po 1989 roku spowodowały zmiany postaw rolników wobec czynników wpływających na efektywność ich gospodarowania. W systemie doradztwa rolniczego uległy przemianom struktury organizacyjne terenowych służb doradczych, polegające na redukcji ich liczebności. Obecnie w gminie pracuje jeden doradca. Szcupłość kadry i stawiane marketingowe zadania przed rolnictwem spowodowały przejście z doradztwa indywidualnego na grupowe. Zastosowanie mają równocześnie metody marketingowo - zarządzające oraz „grupy celowe”. Pierwsza pozwala ustalać rozmiar produkcji rolnej w gospodarstwach pod potrzeby rynku, druga wytwarza więź społeczną wśród rolników w procesie zaspokajania potrzeb doradczych.

Potrzeby wynikają z wymagań podtrzymania równowagi i rozwoju gospodarstw. Pobudzają do aktywności działania. Niektóre przekształcają się w interesy, które za J.Szczepańskim [2] rozumie się, że „... są nadbudowane nad potrzebami, ale nie są z nimi identyczne”. Pozostają one zbieżne z systemem wartości w środowisku rolniczym. Zasadniczym interesem rolników jest utrzymanie takiego rozmiaru produkcji rolniczej, by nadążyć za wymaganiami rynku [1]. Aby temu sprostać, potrzebna jest wiedza zawodowa, odpowiednie kierunki gospodarowania, prestiż w środowisku itp. To mobilizuje do wielorakich działań i rozwoju własnej osobowości, a w konsekwencji do zaspokajania potrzeb wyższego rzędu.

Wykorzystując wspólnotę interesów rolników terenowe służby doradcze oparły swoją działalność na metodzie „grupy celowej”, dążącej do tworzenia grup producenckich, spółdzielczych czy związkowych, które broniłyby interesów rolników - producentów. Trzyletni okres pracy doradczej w oparciu o metodę „grupy celowej” skłonił do postawienia pytania, na ile udało się ukształtować

grupę rolników indywidualnych. Cel poznawczy sprowadza się do określenia elementów konsolidujących grupę. Cel użyteczny polega na wykazaniu konieczności dalszej pracy doradczej dla kształtowania grup rolników.

W badaniach posłużono się metodą wywiadu z terenową służbą doradczą rejonu trzebnickiego, należącą do Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego we Wrocławiu. Uzyskane opinie doradców o grupach rolników przedstawiono w sposób uporządkowany względem cech: członkowstwa, identyczności, ośrodków skupienia, cech działania, powiązania członków uregulowanym systemem zewnętrznych czynników ekonomicznych, mających wpływ na wyniki gospodarowania rolników.

Rejon trzebnicki charakteryzuje się korzystną dla produkcji rolnej rzeźbą terenu. Średni wskaźnik bonitacji gleb dla pięciu gmin wynosi 1,03 punktów. Ze względu na warunki przyrodniczo - glebowe prowadzona jest tu wielokierunkowa działalność rolnicza, której odbiciem jest tematyka „grup celowych” zawarta w tabeli 1.

Tabela 1

Tematy „grup celowych”

Lp.	Tematy	Liczba tematów w rejonie
1.	Efektywność uprawy zbóż	2
2.	Technologia uprawy zbóż przeznaczonych na pasze dla zwierząt gospodarskich	1
3.	Uprawa jęczmienia jarego i ozimego	1
4.	Uprawa roślin pastewnych wykorzystywanych jako pasze dla zwierząt gospodarskich	1
5.	Intensyfikacja uprawy ziemniaków na cele konsumpcyjne	1
6.	Poprawa efektywności chowu trzody chlewnej	2
7.	Wzrost wydajności mlecznej krów	1

Doradztwo rolnicze rejonu wypracowało różnorodną problematykę zgodną z warunkami środowiskowymi. Uwzględnia ona zagadnienia technologiczne i organizacyjno - ekonomiczne dla osiągnięcia zakładanych efektów gospodarowania, przewidzianych w programach działania służb i gospodarstw. Stworzone są możliwości do rozwijania przedsiębiorczości szczególnie poprzez produkcję zwierzęcą. Ona to pozwala przetwarzać produkty produkcji roślinnej i przenosić uzysk na wyższy poziom efektywności gospodarowania.

2. Wyniki badań

2.1. Członkostwo w grupach

Dla stworzenia grupy doradcy pracują w dwu kierunkach. Pierwszy zmierza do ustalenia tematyki działania (w oparciu o metodę „marketingowo - zarządzającą”), drugi do ustalenia listy chętnych rolników do współpracy z sobą i z doradcą (z wykorzystaniem metody „grupy celowej”). Czynnością poprzedzającą procedurę doradczą była analiza stanu istniejącego w środowisku rolniczym, tj. w poszczególnych gospodarstwach, wsiach i rejonie działania służb. Poznane problemy rolników, będące kompleksem ich potrzeb doradczych, dążenia ludności wiejsko - rolniczej oraz możliwości ukryte w potencjale ludzkim były istotnymi przesłankami do nanieśnięcia zmian zmierzających do poprawienia istniejącej sytuacji.

Dostrzeżone przez służbę problemy stanowiły różną skalę ważności dla środowiska. Jednakże nie wszystkie były rozwiązywane. Wybierano najistotniejsze i możliwe do realizacji i poddawano je konfrontacji z warunkami przyrodniczo - ekonomiczno - społecznymi oraz z założeniami programu społeczno - gospodarczego rozwoju środowiska. Określono także korzyści, wynikające z ich rozwiązania w sensie społeczno - gospodarczym oraz w rachunku ekonomicznym. Przygotowane problemy do rozwiązania zaopatrzone w konkretne hasła tematyczne i przedstawiono rolnikom, uwypuklając cel działania. Rolnicy po zapoznaniu się z problematyką i sposobem realizacji zadeklarowali chęć współpracy z sobą i z doradcą tworząc listę członków grupy. Przy doborze do odpowiednich grup tematycznych stawiano kryteria: chęci uczestnictwa, kierunku produkcji gospodarstwa i jego powierzchni użytków rolnych, zbliżonej do średniej w środowisku, średni poziom środków produkcji w gospodarstwie. Dbano, by nie było skrajnie różnych gospodarstw. W ten sposób w rejonie trzebnickim powstało dziewięć grup celowych, skupiających w każdej od 14 do 32 członków w zależności od celu. Wybrano liderów grup, najbardziej aktywnych zawodowo rolników. Każdy z doradców objął opieką dwie grupy, a kierownik zespołu jedną. Rolnicy, którzy deklarowali przynależność do grupy w krótkim czasie zmieniali swoje zaangażowanie w działanie. Większość jednak pozostała formalnymi uczestnikami. Przyczyn tego stanu rzeczy jest wiele. Za najważniejszą należy uznać duże rozproszenie członków w gminie, w skład której wchodzi kilka sołectw. Kwestia przemieszczania się na spotkania w grupie nie jest łatwa. Nie każdy dysponuje własnym środkiem lokomocji. Poruszanie się za pośrednictwem autobusów linii PKS pochłania wiele wolnego czasu, którego rolnicy nie mają zbyt wiele z uwagi na sezonowość prac w rolnictwie, co wynika ze specyfiki zawodu.

Członkostwo w grupie wymaga pełnienia określonej roli, wynikającej z celu działania. Służby usiłowały nakreślić ją poszczególnym członkom na spotkaniu

integrującym. Każdy z uczestników przyjął ją. Jednakże ze względu na duże rozproszenie w terenie rola członka w grupie pozostawała formalną.

Niekiedy dostrzega się u rolników dwie postawy. Jedna to grzeczność wobec doradcy, który zachęca do udziału w pracy grupowej. Druga natomiast wyraża się w akceptowaniu doradcy jako nośnika informacji rolniczej.

2.2. Identyczność grupy

Identyczność grupy zapewniają wartości materialne oraz symbole. Analizowane grupy nie posiadają żadnego dorobku, gdyż są dopiero tworzone. Identyczność winna zapewnić zasada odrębności, wyrażająca się w poczuciu solidarności. Tymczasem zaobserwowano wiele przykładów łamiących tę zasadę. Jako przykład doradcy podają demonstrację polową z uprawą jęczmienia. Doradca zlecił jednemu z członków grupy uprawę trzech odmian jęczmienia w mieszance. Zaletą jej jest wzajemne oddziaływanie na siebie roślin, co przeciwdziała rozprzestrzenianiu się chorób grzybowych i nie zachodzi wtedy potrzeba stosowania chemicznych środków ochrony roślin, a przez to obniża się koszty jednostkowe uprawy jęczmienia. Doradca umówił się również z rolnikiem, by zbiór jęczmienia rozprowadził wśród pozostałych członków grupy celem upowszechnienia uprawy mieszanek odmianowych. Tymczasem do rolnika prowadzącego demonstrację zwrócił się kupiec z województwa leszczyńskiego, oferujący wyższą cenę za całość zbioru. W konsekwencji oczekiwany materiał siewny trafił na inny teren, przez co ucierpiała praca doradcza w grupie.

Niektórzy rolnicy źle rozumieją solidarność. Widzą oni tylko siebie, brak im świadomości wspólnoty interesów. Rodzi się zatem potrzeba przybliżenia wiedzy upogładowionej konkretnymi przykładami. Wiele do spełnienia w tym zagadnieniu ma system pozaszkolnej oświaty rolniczej.

2.3. Ośrodki skupienia

Do niedawna miejscem skupień rolników były świetlice, kluby młodego rolnika, gminne ośrodki kultury, szkoły. Wiele tych placówek wykupiono względnie zamieniono na sklepy lub inne punkty użyteczności. Obecnie rolnicy spotykają się w mieszkaniach poszczególnych członków grupy. Nie zawsze jednak gospodynie i gospodarze są chętni do przyjmowania gości, ze względu na różnice standardowe pomieszczeń w domach.

Poza ośrodkiem skupienia dla grupy ważne są symbole. W państwach zachodnich członkowie podobnych grup posiadają jednakowe czapki lub kurtki względnie znaczki (emblematy). Jest to możliwe i u nas, pod warunkiem uzyskania identyczności i osiągnięcia przez grupę dorobku materialnego, aby nabyć wybrany symbol. Niewątpliwie dorobek materialny grupy stwarza podstawę jej istnienia, umożliwia działanie i sprawowanie władzy i wpływanie na inne zbiorowości.

2.4. Cele grupy

Cel główny grupy ukryty jest w temacie wyznaczającym działanie. Jego realizacja wymaga sprecyzowania szczegółowych celów i doboru określonych zadań, które znajdują się w programach działania poszczególnych grup.

W badanym terenie, przy zadaniach wyznaczono (dobrano) osoby odpowiedzialne za ich realizację, ponieważ jednostka przez wykonanie zadania dąży do samorealizacji i wytyczania nowych zamierzeń. Podtrzymuje to stosunki wytworzone między członkami i wolę zbiorową grupy. Natomiast zadania nie podporządkowane konkretnym osobom należą do wszystkich i do nikogo. W takich przypadkach służby doradcze czynią siebie odpowiedzialnymi za ich wykonanie, mając na uwadze trudności poszczególnych rolników, jak: odległości w terenie, terminowość, itp. W ten sposób zwalnia się członków z wypełniania ich funkcji co doprowadza do utraty poczucia sensu istnienia grupy, poczucia własnej ważności i satysfakcji we współuczestniczeniu w ważnym dziele dla grupy.

2.5. Powiązanie członków uregulowanym systemem zewnętrznych czynników ekonomicznych mających wpływ na wyniki gospodarowania

Spłot wielu zewnętrznych czynników ekonomicznych utrudnia tworzenie się grup rolników. Doradcze służby terenowe rejonu trzebnickiego podają na to kilka przykładów:

- a) Spółdzielnia Mleczarska w Trzebnicy obniżyła cenę jednostkową mleka w trakcie tworzenia się grupy. Fakt ten spowodował niechęć rolników do podtrzymywania pracy doradczej realizującej cel: „Wzrost wydajności mlecznej krów”. Większość członków zaniechała współpracy z doradcą, a niektórzy przeszli do innych grup o tematyce poświęconej paszom i trzodzie chlewnej. Rozbijanie kiełkującej dopiero współpracy i tworzenie w krótkim czasie nowych zainteresowań nie sprzyja konsolidacji grup.
- b) W okresie powstawania grup rolnicy nie znali cen finalnych swoich produktów ani miejsc ich sprzedaży. To nie sprzyjało planowaniu rozmiaru produkcji ani pracy doradczej.
- c) W okresie tworzenia grup znaczne wzrosty ceny artykułów do produkcji rolnej, natomiast ceny produktów rolnych utrzymywały się na tym samym poziomie albo też obniżały się. W konsekwencji doprowadzało to do pomniejszania się dochodów ludności i ograniczania wprowadzania innowacji wymagających nakładów materiałowo - pieniężnych.
- d) W Trzebnicy powstała firma „Frucpol”. Rolnicy poznali ją i w krótkim czasie skupili się wokół niej. Zaczęła rozwijać się praca doradcza

w zakresie technologii upraw warzyw i owoców. Funkcjonowanie firmy trwało jednak krótko. Ogłoszono jej upadłość. Rolnicy, którzy rozwinęli produkcję pod jej potrzeby zmuszeni byli szukać nowych odbiorców lub ograniczyć produkcję.

Przytoczone przykłady nie konsolidują grup. Nie można mówić o ich strukturze społecznej, gdyż taka się nie wytworzyła.

Analizowane elementy tworzenia grup wzajemnie się zazębiają i tworzą komplementarną całość. Tym samym tworzą układ społeczny dla przebiegu zjawisk i procesów życia wsi, z czego zdaje sobie sprawę służba doradcza. To ona przychodzi z pomocą rolnikom, przygotowując ich do przyszłych struktur organizacyjnych wsi i do rozwoju rolnictwa. Zamierzenia swoje chce osiągnąć, scalając metody „marketingowo - zarządzającą” z „grupą celową”. Nie ma jeszcze ewidentnych rezultatów tej pracy. Nie powstały spodziewane grupy producenckie czy spółdzielcze, ponieważ do podejmowania nowych zadań ludzi należy wcześniej przygotowywać. Zasada ta odnosi się też do życia społeczno - gospodarczego.

W nowych uwarunkowaniach należy tworzyć zorganizowane grupy rolników dla reprezentowania swoich interesów zawodowych. Mimo tego działalność służb w oparciu o właściwie dobrane metody ocenić należy pozytywnie.

* * *

Przedstawiony materiał pozwala sformułować następujące wnioski:

1. Praca doradcza terenowych służb w oparciu o metodę „grupy celowej” nie wytworzyła grup producenckich rolników. Jednakże jest to metoda odpowiednia, dająca możliwość konsolidowania producentów rolnych dla obrony i reprezentowania swoich interesów.
2. Praca doradcza w oparciu o metodę „grupy celowej” winna być kontynuowana ze względu na długotrwały proces zmiany postaw ludzi dorosłych.
3. Nieuregulowane ekonomiczne czynniki zewnętrzne gospodarstw utrudniają tworzenie się grup producenckich rolników.

LITERATURA

- [1] Kromer T.: Marketing. „Księgarnia” 1992.
- [2] Szczepański J.: Elementarne pojęcia socjologii. PWN, Warszawa 1972.

KRYSTYNA PIENIAŻEK
Agro-Kontakt Bis s.c.
w Warszawie

TRUDNOŚCI I ZAGROŻENIA W PROCESIE TWORZENIA SIĘ GRUP MARKETINGOWYCH ROLNIKÓW*

1. Wprowadzenie

Na tle postaw rynkowych członków potencjalnych grup marketingowych producentów ziemniaków na Pomorzu Zachodnim warto pokusić się o ocenę tendencji ich zmian pod wpływem zmieniających się warunków otoczenia.

Zmiany, jakie można zaobserwować na szerszej zbiorowości niż tylko producenci ziemniaków województw gdańskiego, koszalińskiego i słupskiego, dotyczą nie tylko dekompozycji i przekształcania się zwartej struktury światopoglądowej, generalnie źle dostosowanej do gospodarki rynkowej, ale również zjawiska, jak pisze W.Pieniążek⁽¹⁾, „przechodzenia na drugą stronę barykady” przez coraz liczniejszych rolników. W ostatnich latach pojawiła się na wsi grupa „ludzi sukcesu”, którzy dzięki zaakceptowaniu reguł gry rynkowej i umiejętnemu wykorzystaniu możliwości, jaką daje wolność gospodarcza, osiągnęli sukces zawodowy. Są to najczęściej ci, którzy znacznie powiększyli lub zmodernizowali swoje gospodarstwa, podjęli działalność handlową, a nawet niekiedy wstępne przetwórstwo. Wyniki testów postaw rynkowych, także i tych przeprowadzonych w ramach Programu⁽²⁾, wskazują na radykalnie wyższą akceptację liberalnego modelu gospodarki w tej grupie.

(*) Artykuł opracowano na podstawie wyników łącznie ponad 3000 testów, w ramach trzech odrębnych tematów badawczych, zorganizowanych przez Fundację na Rzecz Giełdy Zbożowo-Paszowej oraz ODR Bonin.

(1) W.Pieniążek, K.Pieniążek: Być liderem w środowisku wiejskim - uwagi obserwatora. Referat na konferencję pt.: „Rola liderów w rozwoju wsi - partnerstwo dla obszarów wiejskich Wschód-Zachód”, Puławy 1997.

(2) Program: „Pomoc techniczna i organizacyjna dla marketingowych grup rolników (producentów ziemniaka) w celu integracji z rynkiem przemysłowym i regionalnymi rynkami hurtowymi”. PHARE Nr P9312-08-01-1997.

Na przeciwnym biegunie są osoby, które nie zaakceptowały porządku rynkowego, a ich rdzeniem „światopoglądowym” jest potrzeba bezpieczeństwa i wyuczona bezradność, zaś modelem działania dążenie do zachowania status quo. Porozumienie się między tymi grupami jest utrudnione ze względu na różnice interesów oraz zupełnie inną interpretację zjawisk gospodarczych. Ma to charakter sporu między tymi, którzy dzięki przedsiębiorczości i wiedzy - a także szczęścia i lepszej orientacji na rynku - osiągnęli sukces i tymi, którzy z różnych przyczyn nie dostosowali się do nowych warunków i często utracili swoją dotychczasową pozycję.

Zniesienie barykady między niedostosowanymi a odnoszącymi sukcesy (na miarę możliwości) wiąże się z koniecznością znalezienia sposobu rozbicia tradycyjnych wyobrażeń o „prawidłowo funkcjonującej” gospodarce oraz równocześnie pokonania negatywnych stereotypów dotyczących gospodarki rynkowej. Tu duża rola przypada liderom wiejskim, gdyż wszelkie działania podejmowane przez „obcych” są traktowane z podejrzliwością.

Nota bene, jak silne są stereotypy dotyczące gospodarki rynkowej wskazuje fakt, iż w języku potocznym słowo „rynek”, w grupie nieprzystosowanych, występuje prawie wyłącznie w negatywnych kontekstach: „wolny rynek - wolna amerykanka”, „dziki rynek”, „bezwzględne prawa rynku” itp.

Ten negatywny stereotyp rynku utrudnia na wsi podejmowanie jakichkolwiek form współpracy mających wymiar rynkowy

Podważa to sens współpracy i wymaga szczególnych form przywództwa w grupach nastawionych potencjalnie na wspólną sprzedaż - o czym dalej.

2. Współpraca

Uwarunkowania historyczne sprawiły, że w Polsce nie rozwinęły się formy współdziałania produkcyjnego właściwe rozwiniętemu rolnictwu krajów zachodniej Europy: (tj. spółdzielnie, spółki maszynowe czy zrzeszenia producentów). Większej rangi nabrała natomiast indywidualna produkcja i próby podejmowania przez pewne grupy rolników obrony poziomu konsumpcji metodą lobbingu. Jedynymi powszechnie akceptowanymi formami współpracy są nadal formy tradycyjne, nie wychodzące poza sferę nieodpłatnych świadczeń wzajemnych. Pomoc sąsiedzka, rzadziej rodzinna, dotycząca produkcji rolniczej jest regulowana zasadami solidarności grupowej, co wyklucza konkurencję. Jednocześnie powszechne są fakty naruszania solidarności grupowej w trakcie wymiany rynkowej; oznacza to, że na rynku produktów rolniczych występuje konkurencja rolników między sobą. Wychodząc poza strefę produkcji rolnicy nieprzystosowani,

ale również i ci którzy próbują indywidualnie dostosować się do wymagań rynku, przyjmują najczęściej rolę, jaką narzuca im stereotyp wolnego rynku jako „wolnej amerykanki”, czy „wilczego rynku”. Powiązania o charakterze kapitałowym i cywilnoprawne uregulowania współpracy nie są przez nich traktowane jako równorzędne wobec relacji nieformalnych, co sprawia, że w działaniach rynkowych nie obowiązują ich zasady lojalności. Przeciwnie, przyjmuje się tu zazwyczaj założenie złej woli strony przeciwnej (partnera rynkowego). W miejsce lojalnych sąsiadów pojawiają się nieufni lub podejrzliwi „biznesmeni”. Wszelkie działania wspólne na rynku robią wrażenie pozorowanych, a działaniu grup rolników w szybkim tempie zagraża rozpad. Przyczyny tego stanu są bardziej złożone niżby to wynikało z prostego opisu faktów.

Swoistym paradoksem są powszechne i jednoznaczne deklaracje samych rolników (test), że tylko współpraca może im zapewnić utrzymanie się na rynku. Jedynym wyjaśnieniem, choć uproszczonym może, jest przekonanie, że deklaracje te są wynikiem oddziaływania szkoleniowego i przekazywania rolnikom informacji o europejskich modelach wspierania struktur poziomych rolnictwa z funduszy publicznych.

Wiedza większości rolników, a nawet pewnej części służb ODR o działaniu marketingowym ma charakter książkowy, bez zrozumienia zasad funkcjonowania rynku; szczególnie brak jest akceptacji dla opłacania pracy zarządczej i bezstronnych klasyfikatorów jakości w przypadku powołania grupy wspólnej sprzedaży. Przekonania i deklaracje rzadko przekładają się na praktykę gospodarczą. Wszystkie obserwowane załączki grup marketingowych, jakie obserwowaliśmy, były wynikiem zewnętrznej inspiracji: służb ODR i innych doradców, wynikiem programów pomocy zagranicznej, a nie woli samych rolników. Ułatwienie „wejścia” do grupy interesów oznacza taką samą łatwość „wyjścia”. Wszystko to pod znakiem zapytania stawia trwałość grup budowanych bez wyraźnego rozpoznania stanu konkretnych rynków i faktycznej możliwości uzyskania efektu synergicznego współdziałania rynkowego.

3. Relacje lider - członkowie grupy

Postawy liderów wiejskich, odpowiadają najczęściej wyobrażeniom o zasadach funkcjonowania wolnego rynku. Ich działanie - przy założeniu złej woli partnerów i w przekonaniu, że „wilcze prawa rynku” musi łagodzić najwyżej usytuowany gospodarz, czyli państwo - wpływa także na relacje lider - członkowie grupy. Większość typowych strategii samorządnych liderów wiejskich stanowią strategie obronne, nastawione „na zewnątrz”, na obronę interesów grupy wobec „wrogiego rynku”, a nie „do wewnątrz”, na budowanie jej powodzenia przez tworzenie porozumienia i wspólne rozwiązywanie problemów. Trzy typy takich strategii nazwaliśmy⁽³⁾ strategiami Wodza, Ojca i Nauczyciela. Nie zaob-

(3) Ibidem, Puławy 1997.

serwowaliśmy tak użytecznej na rynku postawy przywódcy-partnera budowniczego porozumienia. W przyszłości trzeba będzie wypracować i upowszechnić zasady skutecznego przywództwa rynkowego, opartego na budowaniu konsensusu, tak w ramach powiązań poziomych rolników, jak też pionowych z innymi uczestnikami agrorynku.

Analizując relacje lider - członkowie grup, należy uwzględnić wpływ realizowanych strategii rozwoju wsi i rolnictwa. I tak w przypadku kierunku i formy nacisku na tworzenie podstaw integracji poziomej rolników przeważają działania z góry w dół oraz tworzenie wielu ułatwień ekonomicznych i organizacyjnych dla takich działań. W rolnikach wywołuje to podejrzenia o ukrywanie prawdziwych intencji tego działania. Ułatwienia „wejścia”, jak już wspomniano, nie sprzyja trwałości grup, gdyż oznacza jednoczesną łatwość „wyjścia” ze sztucznie tworzonych grup interesów. Nadopiekuńczość rządu opóźnia naturalne procesy dostosowawcze, zaś szczególnie ingerencja w mechanizm rynkowy metodą cen minimalnych, czy maksymalnych zaburza informacyjną funkcję cen. Zaburzenie mechanizmu równowagi rynkowej uzasadnia wprowadzenie wzrost aktywności instytucji rządowych na rynku, lecz nie gwarantuje zmniejszenia poziomu ryzyka rynkowego dla rolników. Eliminuje też krytykę, która w pewnych sytuacjach lokalnych mogłaby być substytutem konkurencji. A.Hirschman⁽⁴⁾ wyraża przekonanie, że w warunkach nierównowagi, z jaką mamy do czynienia w fazie przystosowywania się do gospodarki rynkowej, najbardziej pożądane jest równoczesne, ale i **jednokierunkowe** działanie mechanizmów ekonomicznych i politycznych w celu przywracania równowagi. Autorytet i talenty liderów lokalnych nie starczą w przeciwnym przypadku do naprawy ciągłych zmian polityki rolnej i jej błędów.

Z kolei w przypadku podejścia do edukacji potencjalnych członków grup marketingowych w rolnictwie, dużą wagę przywiązuje się do analizowania warunków prawnych tworzenia takich struktur. Zaniedbuje się natomiast naukę samodzielnego badania lokalnych rynków i wykorzystania informacji rynkowej oraz upowszechnianie zasad skutecznego funkcjonowania takich grup; dotyczy to szczególnie budowania porozumienia wewnątrz grup oraz ich porozumienia z partnerami, rynkowymi - odbiorcami produktów rolniczych. Nieznajomość zasad współdziałania może być barierą rozwoju, zarówno na wstępie, jak i późniejszym okresie działania grupy. Konieczna jest edukacja w zakresie metod współpracy i budowania jej wokół podstawowych celów ekonomicznych - możliwości trafnego wyboru segmentu rynku przez grupę oraz uzyskania na rynku relatywnie wyższych cen.

4. Warunki skutecznego przywództwa (analiza SWOT)

Warunkiem skutecznego przywództwa jest przede wszystkim rozpoznanie tkwiących w nim szans poprawy pozycji rynkowej rolników, a następnie wyko-

(4) A.O. Hirschman: Lojalność, krytyka, rozstanie. Kraków 1995.

rzystanie stron mocnych liderów i rolników jako uczestników rynku, zminimalizowanie słabości oraz wypracowanie strategii zmniejszenia wpływu zagrożeń, na których pojawienie się i rozwój grupa nie ma wpływu. Według naszego rozpoznania, które może być niedostateczne, czynniki wewnętrzne i zewnętrzne warunkujące skuteczne przywództwo w grupach marketingowych to te, które przedstawiono w analizie SWOT.

Mocne strony

- pojawienie się grupy ludzi sukcesu, wskutek podjęcia działania zgodnego z zasadami wolnego rynku.
- narastanie zrozumienia zasad wolnego rynku wśród liderów oraz w ich otoczeniu, jak też znajomości potrzeb konsumentów na rynkach produktów rolniczych.
- skłonność liderów do przekazywania wiedzy i własnych doświadczeń.

Słabe strony

- negatywny obraz wolnego rynku.
- brak pozytywnych wzorców współpracy.
- błędy w treści i technice przekazywania informacji.
- brak (niedostatek) zainteresowania oraz znajomości zasad budowania porozumienia w grupie.
- brak pozytywnego wzorca lidera rynkowego, którego aktywność skierowana jest „do środka” grupy - lidera „budowniczego consensusu”.

Szanse

- wyczerpanie się możliwości skutecznego działania „w pojedynkę”.
- możliwość korzystania z profesjonalizmu krajowych i zagranicznych ekspertów szkolenia dorosłych i integracji grupowej.
- budowanie równowagi między instrumentami ekonomicznymi i politycznymi w polityce rolnej.
- prawdopodobieństwo zmniejszenia w UE stopnia protekcjonizmu wobec produkcji rolniczej.

Zagrożenia

- niespójność i meandry polityki rolnej.
- zachowanie obecnego poziomu protekcji w UE.
- rozwarstwienie dochodowe ludności, przy dużym udziale ludności o niskich dochodach.

INFORMACJE

AGNIESZKA BIERNAT-JARKA
ELŻBIETA M. SAWICKA
*Szkoła Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

AGROBIZNES I OBSZARY WIEJSKIE WOBEK INTEGRACJI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ - NADZIEJE, SZANSE, OBAWY

Pod takim tytułem, w dniach 17-21 września 1997 roku, w Akademii Rolniczej w Szczecinie odbył się IV Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, zorganizowany przez Katedrę Polityki Gospodarczej i Rynku, Wydziału Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej Akademii Rolniczej w Szczecinie. Uczestnikami Kongresu byli: pracownicy naukowcy uczelni ekonomicznych i rolniczych, przedstawiciele instytucji związanych z rolnictwem, nauczyciele szkół średnich o profilu rolniczym, doradcy z ośrodków doradztwa rolniczego. Łącznie w Kongresie wzięło udział 250 osób.

Pierwsza część Kongresu rozpoczęła się sesją plenarną, podczas której ogłoszono 9 referatów, ich tematyka koncentrowała się na przedstawieniu szans i nadziei Polski wobec integracji z Unią Europejską w sektorze rolno-żywnościowym. Następnie przedstawiono 75 referatów w trzech sekcjach problemowych:

- I. Problemy strukturalne rolnictwa polskiego w procesie integracji europejskiej.
- II. Znaczenie i zadania sfery otoczenia rolnictwa w procesach dostosowawczych do standardów europejskich.
- III. Ekonomiczna efektywność czynników wytwórczych w rolnictwie polskim w aspekcie Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej.

Drugą część stanowił wyjazd studyjny uczestników Kongresu do Danii i Szwecji w dniach 19-21 września.

Celem Kongresu było przedstawienie:

- zmian strukturalnych w rolnictwie polskim, które dokonały się w latach 1990-1996;
- rozwoju agrobiznesu na terenach wiejskich;
- nadziei, szans i obaw w procesie integracji polskiej gospodarki żywnościowej z Unią Europejską;
- wymiana wyników badań naukowych z doświadczeniami praktyków;
- próba oceny i możliwości współpracy integracyjnej Polski z UE.

Dyskusje prowadzone przez uczestników Kongresu wskazały na aktualny stan rolnictwa i zmiany jakie się dokonały w jego otoczeniu w ciągu ostatnich lat.

W procesie integracji Polski z Unią Europejską istnieje wiele szans i obaw, które zostały wyszczególnione w referatach przedstawionych na Kongresie. Dotyczyły one polityki strukturalnej, polityki ekonomicznej, otoczenia rolnictwa, doradztwa, edukacji, marketingu i konkurencyjności polskich artykułów rolno-żywnościowych na rynkach Unii Europejskiej.

Dyskutanci stwierdzili, iż w Polsce występują różnice obszarowe gospodarstw, które różnicują warunki gospodarowania. W wielu regionach, zwłaszcza w południowej, południowo-wschodniej i centralnej części Polski, występuje ukryte bezrobocie, które szacuje się na ponad 1 mln osób. Utrudnia to przemiany strukturalne rolnictwa i racjonalizację wytwarzania produktów rolniczych. Zagadnienia te były analizowane w wielu prezentowanych referatach i prowadzonej dyskusji. Autorzy i dyskutanci wskazywali na konieczność przeprowadzenia restrukturyzacji i modernizacji polskich gospodarstw rolnych, polegających na zmianie ich struktury agrarnej. Struktura agrarna, jak stwierdzono, powinna przekształcać się poprzez zwiększanie powierzchni gospodarstw rodzinnych i prywatyzacji gospodarstw rolnych wchodzących w skład zasobu Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, jak również ich unowocześnianie. Problem w tym, że przestrzennie istnieje zróżnicowanie popytu i podaży ziemi.

Oprócz wcześniej wymienionych celów polityki strukturalnej wymieniano też konieczność zmian struktury produkcji rolnej w kierunku specjalizacji, koncentracji i poprawy efektywności produkcji rolniczej w gospodarstwach rodzinnych, zwłaszcza w aspekcie stowarzyszenia Polski z UE i zwiększenia konkurencyjności naszej produkcji rolniczej na rynku światowym.

Struktura zatrudnienia była jednym z wielu tematów, które omawiano podczas Kongresu. Zwrócono uwagę na proces starzenia się ludności wiejskiej, co związane jest z odpływem ludzi młodych do dużych aglomeracji miejskich. W latach dziewięćdziesiątych trend ten został przyhamowany, a nadal sytuacja w tym zakresie nie jest najlepsza. Powoduje to pogorszenie sytuacji gospodarstw rolniczych. Pozostający rolnicy, są to zazwyczaj osoby starsze posiadające niskie kwalifikacje zawodowe. Nie modernizowanie gospodarstw, ekstensywna produ-

kcja wpływa hamująco na rozwój poszczególnych regionów. Zwrócono uwagę też na problem bezrobocia w rejonach byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych. Zjawisko to, jest szczególnie widoczne na terenach, gdzie nie ma napływu kapitału inwestycyjnego spoza regionu. Ponadto - jak już wspomniano - mówiono o bezrobociu utajonym w rolnictwie. Niektórzy z dyskutantów wskazywali, że po 2005 roku będzie niższy przyrost naturalny ludności wiejskiej (tak wynika z prognoz), co przyczyni się do zmniejszenia zatrudnienia w rolnictwie, a w konsekwencji do przemian strukturalnych rolnictwa.

Szczególną uwagę poświęcono polityce regionalnej. W dyskusji zwrócono uwagę na zróżnicowanie rynku pracy w poszczególnych województwach. Najbardziej jest to widoczne w regionach północno-wschodniej Polski, gdzie występuje duże bezrobocie w przeciwieństwie do regionów zachodnich, gdzie występuje duża aktywność zawodowa. Podkreślono również zróżnicowanie wielkości PKB na jednego mieszkańca w poszczególnych regionach. Środkiem zaradczym dotyczącym tych problemów - jak stwierdzili dyskutanci - może być pomoc finansowa państwa, podnoszenie kwalifikacji ludności wiejskiej, wskazanie na nowe formy działalności gospodarczej. W perspektywie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej niezmiennie istotne dla naszego kraju są doświadczenia państw zachodnio-europejskich w dziedzinie rozwoju obszarów wiejskich. Uzyskanie członkostwa będzie wymagało dostosowania polskiej polityki regionalnej do standardów obowiązujących w Unii Europejskiej. Polityka regionalna w UE jest jednym z głównych narzędzi przemian strukturalnych. Celem tej polityki jest zmniejszenie różnic w poziomie rozwoju poszczególnych regionów oraz zmniejszenie zacofania najsłabszych gospodarczo obszarów. Polityka ta była realizowana przez wspieranie rolnictwa, starano się również poprawić konkurencyjność obszarów wiejskich.

Temat wielofunkcyjnego rozwoju wsi był wielokrotnie podejmowany w trakcie dyskusji. Rolnicy starają się być aktywni, widzą potrzebę dostosowania się do nowych warunków. Wielu z nich rozpoczyna działalność pozarolniczą w celu polepszenia swojej sytuacji materialnej. Wiedzą, że wiele zależy od nich samych, ale odczuwają brak pomocy ze strony państwa i samorządów lokalnych. Środowisko wiejskie, jak wielokrotnie podkreślali dyskutanci, również odczuwa brak doradztwa rolniczego w przemianach strukturalnych i dostosowaniu produkcji do wymogów rynku.

Z doświadczeń Unii Europejskiej wynika, że wielu rolników - oprócz dochodów z działalności rolniczej - uzyskuje dodatkowe dochody. Wiąże się to z wielofunkcyjnym rozwojem wsi, czyli z wprowadzeniem na obszar wiejski działalności handlowej, usługowej, przetwórczej itp. Jedną z form uzyskania dodatkowych źródeł dochodu przeniesioną na grunt polski jest agroturystyka. W Polsce w ostatnich latach ten kierunek cieszy się dużą popularnością. Rozwija się nie tylko na obszarach rozwiniętych turystycznie, lecz również w tych rejonach,

gdzie dotychczas ta działalność nie była prowadzona, a okazała się atrakcyjna dla turystów i opłacalna dla przedsiębiorców. Dyskutanci jednomyślnie stwierdzili, iż jest to alternatywa rozwoju regionalnego, jak również alternatywa dodatkowego dochodu i zmniejszenia bezrobocia na terenach wiejskich.

Dużo uwagi uczestnicy Kongresu poświęcili polityce ekonomicznej. Duże kontrowersje budziło opodatkowanie rolnictwa, system ubezpieczeń społecznych, zasad kredytowania rolnictwa. Powyższe elementy będą stanowiły barierę w procesie integracji Polski z Unią Europejską. Ich modyfikacja w przyszłości będzie konieczna - jak stwierdzili dyskutanci.

System ubezpieczeń społecznych w Polsce jest niedostosowany do obecnych warunków, a szczególnie jest niekorzystny dla rolników. Uczestnicy postulowali przeprowadzenie reformy ubezpieczeń społecznych. Kontrowersje wzbudził również system kredytowania rolnictwa, mało dostępny, o niekorzystnym oprocentowaniu. Jedynie kredyty preferencyjne wpływają na rozwój i modernizację rolnictwa. Kredyty te są możliwe do uzyskania dzięki Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, która wykorzystuje środki budżetowe państwa.

Uczestnicy podkreślili znaczenie działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa i Agencji Rynku Rolnego. Choć działalność tych agencji wzbudziła - wśród uczestników Kongresu - wiele kontrowersji, to jednomyślnie stwierdzili, że są one niezbędne w procesie restrukturyzacji gospodarki rolno-żywnościowej. Podkreślono, iż funkcjonowanie instytucji i organizacji samorządowych może stymulować rozwój na obszarach wiejskich, np.: przemysłu, usług.

W wielu referatach wskazano na szczególną rolę doradztwa w kształtowaniu świadomości rolniczej. Dzięki wiedzy doradczej można kreować liderów w społeczności wiejskiej. Jest to szczególnie ważne na terenach słabo rozwiniętych. Osoba taka pobudza do działalności środowisko w którym żyje, wskazując jak można inwestować oraz jak podejmować wspólne inicjatywy i przedsięwzięcia. Wskazuje on również na możliwości rozwiązywania problemów, mobilizuje środki finansowe i zasoby ludzkie. Lider jest przewodnikiem grupy pomaga osiągnąć postawione cele. Działalność takiej osoby jest szansą rozwoju terenów wiejskich w perspektywie integracji.

Podkreślono też istotną rolę wiedzy i edukacji w kształtowaniu się agrobiznesu na obszarach wiejskich. Zarówno rolnicy, jak i młodzież szkolna uważa za konieczne zreformowanie programów nauczania w szkołach rolniczych. Młodzież kształcąca się w szkołach rolniczych posiada niedostateczną wiedzę, przeważnie niedostosowaną do warunków w jakich znajduje się obecnie rolnictwo. Jak stwierdzili dyskutanci zmiany powinny iść w kierunku nauczania ekonomii, marketingu i zarządzania. Za szczególnie ważne uznano stworzenie systemu dostępnej informacji rolniczej i podniesienie poziomu wiedzy rolników. Cele te mogą być osiągnięte poprzez szereg szkoleń, kursów, pokazów w zakresie: księ-

gowości, doradztwa marketingowego i ekonomicznego, sporządzania biznes planów itp.

Istotnym problemem podejmowanym w czasie obrad Kongresu była także - o czym była już mowa - konkurencyjność polskich produktów rolno-spożywczych na rynkach Unii Europejskiej. Konkurencyjność polskiej produkcji i eksportu jest niewystarczająca. Wskazuje na to deficyt w handlu artykułów rolno-żywnościowych z Polski. Podkreślono, iż posiadamy produkty konkurencyjne na rynkach Unii Europejskiej, lecz ich niedostateczna jakość, wysokie koszty produkcji, brak reklamy, brak standardów wpływają negatywnie na wzrost sprzedaży. Stwierdzono, że aby zadbać o lepszą jakość produktów, należy zbudować infrastrukturę (szczególnie przechowalnie, przetwórnice) i wówczas można stawiać czoła potęgze Unii Europejskiej.

Obrady zakończyły się wieloma kontrowersjami, wśród nich najczęściej pojawiały się obawy o przyszłość polskiego rolnictwa w procesie integracji. Dotyczyły one struktury agrarnej, kwestii zatrudnienia i bezrobocia na wsi. Zwrócono uwagę na słabo rozwinięte obszary wiejskie, brak zorganizowanych rynków, działających w sferze rolniczej.

Pojawiło się też wiele nadziei związanych z wejściem do Unii Europejskiej, licząc na pomoc Unii, poprawę sytuacji w rolnictwie, szczególnie na terenach słabo rozwiniętych. Szansami, które podkreślali dyskutanci, w momencie wejścia Polski do Unii Europejskiej są: możliwość dostępu do nowych rynków zbytu, dopływ nowocześniejszych technologii, wymiana doświadczeń w dziedzinie działalności rolniczej, wejście do nowych organizacji oraz przebudowa struktury gospodarki żywnościowej.

ANNA PABICH
*Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Poznaniu*

OPINIA DORADCÓW ODR O TEMATACH BADAŃ NAUKOWYCH PRZEZNACZONYCH DO UPOWSZECHNIANIA W 1997 ROKU

Jedną z form upowszechniania wyników badań i efektem stałej współpracy Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie z jednostkami badawczo-rozwojowymi resortu rolnictwa i uczelniami rolniczymi jest „Informator o wynikach badań naukowych przeznaczonych do upowszechniania”. Przeznaczony jest on głównie dla potrzeb doradztwa rolniczego i nauczycieli szkół rolniczych, celem popularyzacji najnowszych, zakończonych tematów prac badawczych, które w uznaniu przekazujących mogą znaleźć zastosowanie w praktyce rolniczej. Informator zawiera krótkie opisy tematów, których istotnym elementem są informacje dotyczące efektów ekonomicznych możliwych do osiągnięcia w wyniku stosowania innowacji. Nazwiska i adresy autorów tematów umożliwiają natomiast bezpośredni kontakt z zainteresowanym.

W tegorocznym (5) wydaniu Informatora zebrano 200 tematów z następujących instytucji:

• jednostki badawczo-rozwojowe resortu rolnictwa (171) tematów

Instytut Biotechnologii Przemysłu Rolno-Spożywczego	10
Instytut Bud. Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa	27
Instytut Ekonomiki Roln. i Gospodarki Żywnościowej	1
Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin	12
Instytut Melioracji i Użytków Zielonych	2
Instytut Ochrony Roślin	17
Instytut Roślin i Przetworów Zielarskich	5
Instytut Rybactwa Śródlądowego	2
Instytut Sadownictwa i Kwiaciarnictwa	33
Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa	25
Instytut Ziemiaka	14

Instytut Zootechniki	14
Państwowy Instytut Weterynaryjny	3
Centralne Laboratorium Przemysłu Paszowego	3
Centralne Lab. Technologii Przetw. i Przechow. Zbóż	2
Instytut Maszyn Spożywczych	1

● **pozostałe instytuty, uczelnie rolnicze (29 tematów)**

Instytut Medycyny Wsi	3
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN	7
Akademia Rolnicza - Lublin	9
Akademia Rolnicza - Poznań	10

Tematy w Informatorze pogrupowano w 5 niezależnych działach problemowych zawierających:

produkcja roślinna	81 tematów,
produkcja zwierzęca	29 tematów,
ogrodnictwo	37 tematów,
mechanizacja roln. i budownictwo	28 tematów,
przetwórstwo, wieś i rolnictwo, ochrona zdrowia	25 tematów.

Podobnie jak w poprzednich latach, w każdej części Informatora zamieszczono ankietę z wyszczególnionymi tematami prac badawczych przeznaczonymi do upowszechniania. Skierowano ją do doradców ODR z prośbą o wyrażenie swojej opinii, które z tematów mogą znaleźć zainteresowanie w ich pracy doradczej lub rolnika (producenta) w produkcji. Stopień zainteresowania wyrażano w 5 punktowej skali.

Na ankietę odpowiedzi udzieliły 44 Ośrodki Doradztwa Rolniczego. Ogółem zebrano 188 ankiet, przy czym nie zawsze był to komplet 5 ankiet.

Istotnym czynnikiem utrudniającym porównanie i wyciągnięcie wniosków było to, że wielu ankietowanych nie opiniowało wszystkich tematów zawartych w danej ankiecie lecz często tylko te, które znajdowały największe zainteresowanie.

Sumując liczbę punktów wszystkich otrzymanych odpowiedzi, wyłoniono tematy o największym zainteresowaniu w opinii doradców ODR. W tegorocznym Informatorze, w poszczególnych działach tematycznych przedstawiają się one następująco:

PRODUKCJA ROŚLINNA

Ten dział produkcji zgromadził największą liczbę tematów upowszechnieniowych (81). Wśród nich najwięcej tematów (21) uzyskało w odpowiedziach ankietowych średnią punktów 4,0 i wyższą.

Tematy o największym zainteresowaniu (wg kolejności od najwyższej średniej) dotyczą:

- łącznego stosowania agrochemikaliów w ochronie pszenicy (IOR),
- łącznego stosowania herbicydów z adiuwantami i nawozem azotowym (IOR),
- organizacji zespołów marketingowych producentów ziemniaków, tendencji zmian w produkcji i rynku ziemniaków (I. Ziemniaka),
- integrowanej ochrony w uprawie ziemniaków (I. Ziemniaka),
- technologii produkcji ziemniaków jadalnych wysokiej jakości (I. Ziemniaka),
- nowych odmian pszenicy, pszenżyta, mieszanin odmian jęczmienia (IHAR),
- stosowania herbicydów w pszenicy, rzepaku, bobiku i grochu (IUNG),
- bilansowania składników nawozowych w gospodarstwie rolnym, system informacji komputerowej o nawozach (IMUZ, IUNG),
- agrotechniki w uprawie pszenicy ozimej (IUNG),
- mieszanek zbożowych i zbożowo-strączkowych (IUNG),
- możliwości eliminacji orki w zmianowaniu (IUNG),
- międzyplonów w zmianowaniu zboża ozime - zboża jare (IUNG)

W uzupełnieniu doradcy proponowali własne, nieliczne tematy, które w ich uznaniu wymagają szerszego upowszechnienia, są to:

- technologia uprawy gryki,
- uproszczenia w uprawie roli
- przywrócenie struktury i urodzajności gruntów odłogowanych,
- integrowane metody produkcji roślinnej,
- marketing płodów rolnych,
- ochrona upraw zielarskich przed chorobami i szkodnikami.

Otrzymane wyniki ankietowe pozwalają stwierdzić, że największe zainteresowanie doradców ODR ukierunkowane jest na tematy związane z:

- ograniczaniem nakładów na produkcję, racjonalizację produkcji (łącznie stosowanie agrochemikaliów, uproszczenia w produkcji, bilansowanie składników nawozowych),
- tworzeniem grup producentów, grup zespołowego działania,
- produkcją rolną wysokiej jakości.

PRODUKCJA ZWIERZĘCA

Tematy o największym zainteresowaniu doradców ODR (wg kolejności od najwyższej średniej) dotyczą:

- krzyżowania towarowego trzody chlewnej /stosowanie wysokomięsnych linii ojcowskich (I. Zootechniki),

- doskonalenia stad bydła mlecznego poprzez krzyżowanie (I. Zootechniki.)
- proekologicznych technologii produkcji trzody chlewnej /ściołowe posadzki samospławialne (I. Zootechniki),
- odchowu cieliczek ras mięsnych (I. Zootechniki),
- zdrowotności trzody chlewnej (AR Lublin),
- krzyżowania towarowego owiec, kierowania procesami rozrodczymi owiec (AR Poznań, I. Zootechniki),
- zbioru i zakiszania pasz przy użyciu sieczkarni i pras zbierających (I. Zootechniki),
- zagospodarowania wód dla potrzeb agroturystyki (I. Rybactwa Śródlądowego).

W uzupełnieniu, doradcy wskazują na potrzebę upowszechnienia tematów takich jak

- minimalizacja kosztów produkcji zwierzęcej,
- krzyżowanie bydła w celu uzyskania wołowiny wysokiej jakości,
- technologia odchowu prosiąt w miotach łączonych,
- produkcja brojlerów,
- nowoczesne technologie produkcji pasz objętościowych,
- profilaktyka w chowie zwierząt,
- modernizacja i zoohigiena pomieszczeń inwentarskich.

OGRODNICTWO

Tematy zamieszczone w tym dziale, to w zdecydowanej większości propozycje Instytutu Sadownictwa i Kwiaciarstwa. Największe zainteresowanie w opinii doradców ODR dotyczy następującej tematyki:

- odchwaszczania truskawek,
- wymagań jabłek nowych odmian odnośnie temperatury przechowywania,
- technologii intensywnej uprawy śliw,
- koron wrzecionowych i superwrzecionowych w uprawie jabłoni,
- techniki oprysków intensywnych sadów jabłoniowych,
- wrażliwości na szarkę nowych odmian śliw,
- trwałości i jakości owoców śliw po zbiorze,
- zwalczania szkodników w szkółkach i sadach śliw, jabłoni i grusz,
- przygotowania pszczół do zimowli,
- zwalczania warrozy pszczół.

Tematy wymagające szerszego upowszechnienia wg doradców ODR, nie zamieszczone w Informatorze to:

- standaryzacja produktów ogrodniczych,

- zasady działania rynków ogrodnich w UE,
- przerzedzanie zawiązków drzew owocowych,
- modernizacja przechowalni na chłodnie,
- kalkulacje produkcji roślin warzywnych w uprawie pod osłonami i w gruncie,
- progi szkodliwości w uprawach warzywnych,
- nawożenie warzyw pod osłonami,
- zwalczanie chorób grzybowych w pomidorach i ogórkach,
- dezynfekcja podłoży,
- integrowane metody uprawy warzyw, polskie odmiany.

Duże zainteresowanie tematyką produkcji warzyw wynika prawdopodobnie z braku w Informatorze propozycji tematycznych Instytutu Warzywnictwa.

MECHANIZACJA ROLNICTWA I BUDOWNICTWO INWENTARSKIE

Jest to jeden z działów o mniejszej liczbie tematów upowszechnieniowych (28), ale dość wysoką średnią punktów zainteresowania, w przypadku większości tematów. Należą do nich:

- technologia tuczu trzody chlewnej na głębokiej ściółce,
- płyty gnojowe i zbiorniki na gnojówkę, środki hydro-izolacyjne,
- tuczarnie z samooczyszczającą się posadzką,
- kojce porodowy o poszerzonej funkcjonalności,
- kojce samoblokujące wielostanowiskowy,
- urządzenie do przygotowywania i zadawania pasz sypkich,
- boksowa przechowalnia ziemniaków,
- problemy mechanizacji i organizacji procesów produkcji roślinnej (AR Lublin),
- kółko maszynowe doradcze.

Wymienione tematy pochodzą z Instytutu Budownictwa Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa z wyjątkiem przedostatniego.

W uzupełnieniu doradcy podali następujące propozycje:

- projekty nowoczesnego budownictwa inwentarskiego - do powielenia,
- nowoczesne typy kombajnów zbożowych i ciągników rolniczych,
- mechanizacja w oborach (15-50 stanowisk),
- wentylacja w budynkach inwentarskich,
- chłodnie do przechowywania owoców.

PRZETWÓRSTWO ROLNO-SPOŻYWCZE, WIEŚ I ROLNICTWO, OCHRONA ZDROWIA

Jest to najbardziej tematycznie zróżnicowany dział Informatora, od zagadnień technologicznych do socjologii wsi. Tematy o największym zainteresowaniu wśród doradców ODR z tego działu są następujące:

- jak założyć i prowadzić małą/średnią przetwórnę owocowo-warzywną? (I. Maszyn Spoż., IBPRSpoż),
wartość technologiczna ziarna pszenicy (CLTPiP Zbóż),
działanie preparatu Lactacel w procesie konserwowania pasz (IBPR-Spoż),
- bezrobocie na wsi, zmiany zatrudnienia na wsi (IRWiR PAN),
opinie wsi o działalności ODR (IERiGŻ),
ochrona socjalna rodziny rolniczej (IRWiR PAN),
ergonomiczne podstawy optymalizacji pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych (I. Medycyny Wsi).

Tematy zgłoszone przez doradców dotyczą zagadnień:

- dosuszania i przechowywania zbóż,
- jakości żywności i jej wpływu na zdrowie człowieka,
- przedsiębiorczość na wsi - przykłady, katalogi agrobiznesu.

PODSUMOWANIE

Tematy upowszechnieniowe zamieszczone w „Informatorze o wynikach badań naukowych przeznaczonych do upowszechniania 97”, pochodzą głównie z jednostek naukowo-badawczych resortu rolnictwa. Są tematyką obejmującą większość obszarów działania doradców ODR od produkcji rolniczej, ogrodnictwa, przetwórstwa po zagadnienia socjologii wsi i ochrony zdrowia.

Przeprowadzone analizy wskazują na największe zainteresowanie doradców ODR następującymi zagadnieniami:

- większej wydajności produkcyjnej (uzyskiwanie ras wysoko-mięsnych, doskonalenie bydła mlecznego, intensywne technologie produkcji, bilansowanie składników nawozowych),
- działalności zespołowej producentów rolnych (tworzenie grup marketingowych, giełdy, rynki hurtowe),
- uzyskiwania produktów rolnych wysokiej jakości (np w produkcji zbóż, ziemniaków, sadownictwie),
- stosowania technologii proekologicznych, szczególnie w produkcji zwierzęcej,
- modernizacji budownictwa inwentarskiego wg norm UE.

W porównaniu do tematów zamieszczonych w poprzednich Informatorach 95 i 96, utrzymuje się tendencja uproszczeń w technologiach, oszczędności nakładów finansowych i robocizny, racjonalizacji produkcji, wzrasta natomiast zainteresowanie tematyką działalności zespołowej producentów rolnych, jakości produkcji i dbałość o ochronę środowiska.

Przedstawione wyniki ankietowe, wyrażające stopień zainteresowania poszczególnymi tematami upowszechnieniowymi, powinny stanowić dla jednostek naukowo-badawczych wskazówkę do ukierunkowania współpracy z Ośrodkami Doradztwa Rolniczego.

ANNA PABICH
*Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Poznaniu*

OFERTA - INFORMATOR SZKOLENIOWY 98/99

W listopadzie br. Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie wydało nową „Ofertę - informator szkoleniowy 98/99”, przeznaczoną dla potrzeb kadr doradczych Ośrodków Doradztwa Rolniczego, Izb Rolniczych, nauczycieli szkół rolniczych i innych zainteresowanych. Zawiera ona propozycje szkoleniowe planowane do realizacji w 1998 roku przez jednostki naukowo-badawcze resortu rolnictwa, uczelnie rolnicze i inne instytucje pracujące na rzecz rolnictwa.

Nowa formuła Oferty została wypracowana w CDiEwR, wspólnie z Radą Programową ds. doskonalenia kadr doradczych ODR, w skład której wchodzi przedstawiciele instytutów resortowych i Ośrodków Doradztwa Rolniczego. Nowość jej polega na:

- wydaniu w formie segregatora, z możliwością szybkiej i łatwej aktualizacji oraz uzupełniania w nowe propozycje szkoleniowe,
- w miarę ujednoliconym opisie proponowanych szkoleń, zgodnym z obowiązującymi przepisami dotyczącymi kształcenia i doskonalenia zawodowego dorosłych,
- wcześniejszym terminie ukazania się Oferty, tzn. w końcu roku poprzedzającego terminy szkoleń.

Oferta na 1998 rok zawiera 161 zróżnicowanych pod względem formy i treści, propozycji szkoleniowych z 21 instytucji. Są to propozycje:

- jednostek naukowo-badawczych resortu rolnictwa (14),
- uczelni rolniczych (4),
- i innych: Funduszu Współpracy, Fundacji Spółdzielczości Wiejskiej, Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie.

Najwięcej ofert szkoleniowych przedstawiły:

- Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie (27),
- Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa (20),

- Akademia Rolnicza Wrocław (20),
- Instytut Ochrony Roślin (17),
- Akademia Rolniczo-Techniczna Olsztyn (11),
- Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin (10),
- Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa (10).

Oferty szkoleniowe pogrupowano w 10 działach tematycznych, zróżnicowanych pod względem liczby ofert, obejmujących główne obszary działania doradców. Wyodrębnione działy tematyczne to:

01 produkcja roślinna	(46 ofert),
02 produkcja zwierzęca	(28 ofert),
03 ogrodnictwo	(25 ofert),
04 przetwórstwo spożywcze	(10 ofert),
05 wiejskie gospodarstwo domowe	(3 oferty),
06 zarządzanie, ekonomika, rachunkowość	(12 ofert),
07 rozwój wsi, przedsiębiorczość	(13 ofert),
08 ekologia i ochrona środowiska	(7 ofert),
09 metodyka doradztwa, pedagogika	(16 ofert),
10 inne	(1 oferta).

Podczas grupowania ofert, nie uniknięto wątpliwości co do zaszeregowania ich w przyjęte działy tematyczne. Szereg ofert pod względem tytułu, treści programowych lub jednego i drugiego, można zakwalifikować do kilku działów. Dotyczy to szczególnie tematyki wiejskiego gospodarstwa domowego i przedsiębiorczości. Ze względu na to, że oferty szkoleniowe w Informatorze nie powtarzają się, proponujemy na początku, zapoznać się ogólnie z całością. Pomocny w odnalezieniu interesujących Państwa ofert, może być również instytucjonalny wykaz organizatorów szkoleń zamieszczony na wewnętrznej stronie segregatora.

Szeroka oferta proponowanych szkoleń zróżnicowana jest również pod względem form doskonalenia. Przedstawia się ona następująco:

● seminaria specjalistyczne	47
● studia podyplomowe	28
● kursy monotematyczne	26
● kursy ogólnotechnologiczne	14
● kursy metodyczne	12
● seminaria popularno-naukowe	11
● warsztaty tematyczne	9
● konferencje	9
● sympozja	4
● zjazdy	1

Spośród 161 ofert szkoleniowych, najwięcej jest krótkich, 2-3 dniowych seminariów specjalistycznych. Szeroko prezentuje się również oferta studiów podyplomowych, organizowanych głównie przez uczelnie rolnicze.

„Oferta - informator szkoleniowy 98/99” będzie w ciągu roku aktualizowana i uzupełniana o nowe propozycje szkoleniowe. Mamy nadzieję, że umożliwi ona Państwu orientację w szkoleniach proponowanych przez większość głównych organizatorów pracujących na rzecz rolnictwa, racjonalne planowanie i właściwy wybór ofert szkoleniowych.

ANNA KĘSZYCKA

*Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Poznaniu*

ANALIZA WYNIKÓW ANKIETY DOTYCZĄCEJ POTRZEB DOSKONALENIA KADR DORADCZYCH W ZAKRESIE WIELOFUNKCYJNEGO ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, chcąc wyjść naprzeciw zainteresowaniom doradców Ośrodków Doradztwa Rolniczego, postanowiło poznać bardziej szczegółowo potrzeby kadr doradczych z zakresu wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, posilając się - przygotowaną w tym celu - ankietą.

W wysłanej do wszystkich ośrodków ankiecie problematykę wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich przedstawiono w postaci 10 grup tematycznych, prosząc respondentów o określenie hierarchii ważności wymienionych zagadnień z punktu widzenia potrzeb doskonalenia kadr doradczych. Oceny należało dokonać w skali od 0 do 10 (0 - nie ma potrzeby doskonalenia, 10 - największa potrzeba doskonalenia w tym zakresie). Analizy dokonano na podstawie 34 nadesłanych ankiet. Wyniki sondażu ankietowego zawiera zamieszczona tabela 1.

Analizując wyniki powyższej ankiety stwierdzić można, że wszystkie wyszczególnione w niej tematy ocenione zostały przez doradców wysoko pod względem przydatności (zdecydowana większość ocen powyżej 5 punktów).

Jednak trzy grupy tematyczne zainteresowały kadry doradcze ODR najbardziej, wskazując tym samym wyraźne zapotrzebowanie na szkolenia i informacje z tego zakresu. Dotyczyły one inicjowania nowych form i obszarów działania ludności wiejskiej, a także integracji tych poczyniń (temat 8, 9 i 3 w tabeli).

Najwięcej maksymalnych ocen uzyskały tematy związane z inicjowaniem i wspieraniem rozwoju małej przedsiębiorczości na wsi (19), a także dotyczące inicjowania i wspierania poszukiwań dodatkowych źródeł dochodów rodzin rolniczych (18).

Tabela nr 1

Wyniki ankiety dotyczącej potrzeb doskonalenia kadr doradczych w zakresie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich

L.p.	TEMATYKA	Liczba uzyskanych punktów średnio		Ilość odpowiedzi z oceną najwyższą (10)	
1	Ogólne problemy wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich	7,0		7	
2	Przykłady rozwiązań w zakresie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w krajach Europy Zachodniej	7,3		7	
3	Organizacja wspólnych przedsięwzięć rolników w zakresie integracji poziomej i pionowej	aspekty prawne	aspekty organiz.	aspekty prawne	aspekty organiz.
	a) grupy producentów	8,6	8,3	18	15
	b) wspólnoty użytkowników maszyn	7,2	6,7	12	7
	c) stowarzyszenia producentów	8,1	7,6	13	9
	d) spółdzielnie rolników	6,6	6,3	7	5
	e) spółki kapitałowe (spółka z o.o., spółka akcyjna)	6,4	6,3	8	7
4.	Udział doradców w budowie i realizacji strategii rozwoju lokalnego	6,9		8	
5.	Marketing produktów rolniczych	7,4		9	
6.	Organizacja i funkcjonowanie rynków hurtowych	7,2		11	
7.	Organizacja i funkcjonowanie giełd towarowych	6,8		10	
8.	Inicjowanie i wspieranie rozwoju małej przedsiębiorczości na wsi	8,8		19	
9.	Inicjowanie i wspieranie poszukiwania dodatkowych źródeł dochodów rodzin rolniczych	8,8		18	
10.	Wspieranie edukacyjne liderów wiejskich	7,5		7	

Trzecią grupę tematyczną, którą zainteresowani są doradcy, a dotyczącą organizacji wspólnych przedsięwzięć rolników w zakresie integracji poziomej i pionowej, rozpatrywano w dwóch aspektach: prawnym i organizacyjnym.

W grupie tej największym zainteresowaniem cieszyła się tematyka związana z organizacją grup i stowarzyszeń producentów (aspekt prawny zagadnienia uzyskał 18 maksymalnych ocen, a aspekt organizacyjny 15).

Wyniki sondażu wykazały, że doradcy zainteresowani są bardziej stroną prawną tej grupy proponowanych tematów. Podkreślić jednak należy, iż w przypadku tematyki dotyczącej tworzenia grup producenckich podnoszono konieczność organizowania szkoleń omawiających zagadnienie zarówno pod kątem prawnym jak i organizacyjnym.

Pozostałe, uwzględnione w ankiecie tematy, oceniono pod względem przydatności podobnie, choć rozbieżności w ich ocenie przez poszczególne Ośrodki Doradztwa Rolniczego były duże.

Niezmienne dużym zainteresowaniem cieszyła się problematyka związana z marketingiem produktów rolniczych, stąd odpowiednio wyżej oceniono zapotrzebowanie na szkolenia z tego zakresu, wskazując jednocześnie na celowość szerszego omówienia zasad organizacji i funkcjonowania zarówno rynków hurtowych jak i giełd towarowych.

Zwraca też uwagę fakt wyraźnie wyższego ocenienia tematów związanych z praktycznym działaniem niż tych, które ujmują zagadnienia ogólnie.

Podsumowując zainteresowanie doradców pogłębieniem znajomości zagadnień z zakresu wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, można stwierdzić, iż najwyżej oceniono potrzebę szkoleń z zakresu wymienionych w ankiecie tematów w województwach: kaliskim, toruńskim, olsztyńskim, chełmskim i konińskim (powyżej 50% odpowiedzi z punktacją maksymalną).

Jednocześnie zgodnie z sugestią, w uzupełnieniu ankiety, specjaliści z Ośrodków Doradztwa Rolniczego wskazywali na inne niż zawarte w ankiecie tematy, wymagające rozwiązania w ich pracy doradczej. Wiele z tych zagadnień mieściło się w tematyce podanej w ankiecie, różniły się tylko bardziej szczegółowym ujęciem.

Mimo prowadzonych od wielu lat szkoleń ponownie zgłoszono potrzebę poszerzenia wiedzy z zakresu metod i organizacji pracy doradczej. Pewną nowością jest natomiast zapotrzebowanie na szkolenia z ekologii i ochrony środowiska, w ramach wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich.

Wśród proponowanych tematów powtarzała się też często problematyka związana z wszechstronną pomocą w transformacji rolnictwa polskiego, szczególnie w kontekście perspektywicznej integracji z Unią Europejską (m.in. dotyczyło to standaryzacji produktów rolnych, a w tym produktów wytwarzanych metodami ekologicznymi).

Analizując bardziej szczegółowo nadesłane ankiety, nie daje się zauważyć regionalnego zróżnicowania zgłaszanych potrzeb. Występują natomiast preferencje tematyczne zgłaszane przez poszczególne ośrodki. Potrzebę szkoleń z zakresu ekologii i ochrony środowiska w połączeniu z rozwojem przedsiębiorczości na wsi, zgłosiły ośrodki z woj. wrocławskiego, konińskiego, skierniewickiego i katowickiego. Bardziej szczegółowym potraktowaniem szkoleń z zakresu przedsiębiorczości zainteresowane były m.in. ośrodki z województw: bielskopodlaskiego, krakowskiego, poznańskiego, kieleckiego, skierniewickiego i siedleckiego. Natomiast w woj. gdańskim i bydgoskim wskazywano na celowość dalszego metodycznego doskonalenia kadr doradczych.

W drugiej części ankiety wskazywano na wiele ośrodków i instytucji, które dotychczas służyły doradcom pomocą w rozwiązywaniu problemów z poszczególnych dziedzin, a także na specjalistów, z których doświadczeń i wskazówek, w ramach organizowanych kursów czy szkoleń, chętnie by skorzystano.

Wśród tych najczęściej wymienianych poza CDiEwR były: Akademię Rolniczą w Poznaniu i Krakowie, Instytut Budownictwa, Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa, Fundusz Programów Pomocy dla Rolnictwa i Giełda Poznańska.

W rozwiązywaniu ogólnych problemów związanych z wielofunkcyjnym rozwojem wsi pomagali doradcom przede wszystkim pracownicy ośrodków akademickich, CDiEwR oraz specjaliści z Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA), przy czym modelowe rozwiązania w krajach Unii Europejskiej przedstawiali najlepiej zdaniem doradców specjaliści z państw członkowskich Unii.

Fachową poradą przy organizacji wspólnych przedsięwzięć rolników służyli doradcom jak i samym rolnikom ekonomiści z Akademii Rolniczych w Bydgoszczy, Krakowie, Lublinie, Olsztynie i Poznaniu, pracownicy Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Instytutu Budownictwa, Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa, Fundacji Edukacji Ekonomicznej w Warszawie, Funduszu Spółdzielczości Wiejskiej i oczywiście FAPA - w przypadku rozwiązań nawiązujących do integracji z Unią Europejską.

Pomoc w budowie strategii rozwoju lokalnego niesły doradcom uczelnie rolnicze i ekonomiczne, CDiEwR oraz FAPA, natomiast w rozwiązywaniu problemów ekonomicznych, związanych z marketingiem produktów rolniczych, organizacją i funkcjonowaniem zarówno rynków hurtowych jak i giełd towarowych, radą służyli specjaliści z FAPA, pracownicy Warszawskiej Giełdy Towarowej, Giełdy Poznańskiej i Wielkopolskiej Giełdy Rolno-Ogrodniczej we Francowie, a także szefowie marketingu firm rolniczych oraz maklerzy giełd towarowych.

Ponadto poradnictwem w zakresie rozwoju małej przedsiębiorczości i poszukiwań dodatkowych źródeł dochodów zajmowały się: Ogólnopolskie Stowarzyszenie Doradztwa i Przedsiębiorczości, Fundusz na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA), Fundusz Spółdzielczości Wiejskiej oraz CDiEwR w Poznaniu i Krakowie.

W ramach ostatniego z tematów ankiety - „Wspieranie edukacyjne liderów wiejskich” - do współpracy włączyły się ponadto: Uniwersytet Poznański i Jagielloński, Fundacja Agencji Rozwoju Regionu z Koszalina oraz Fundacja Witosy.

Miejmy nadzieję, że specjaliści z wymienionych instytucji także w przyszłości przekazywać będą zdobytą wiedzę i doświadczenie w ramach organizowanych kursów czy szkoleń dla kadr doradczych.

Reasumując, jednym z najważniejszych zadań organizatorów szkoleń dla kadr doradczych Ośrodków Doradztwa Rolniczego, powinno być dostosowanie tematyki proponowanych szkoleń z zakresu wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich do zgłoszonych w sondażu ankietowym potrzeb. Wskazują one na rosnące zainteresowanie wiedzą i umiejętnościami potrzebnymi w rozwiązywaniu konkretnych, szczegółowych problemów z jakimi mają do czynienia doradcy w swej pracy z rolnikami i mieszkańcami wsi. Wprawdzie doradcy są nadal

zainteresowani ogólnymi problemami wielofunkcyjnego rozwoju wsi, jednak zagadnienia te odsuwane są na dalszy plan w stosunku do bardziej szczegółowych potrzeb wynikających z praktyki działania.

ELŻBIETA KMITA
Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Krakowie

V OGÓLNOPOLSKIE SYMPOZJUM AGROTURYSTYCZNE

W dniach 15-18 września br., w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą, odbyło się kolejne Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne.

Sympozjum obchodziło w bieżącym roku jubileusz pięciolecia. Przy tej okazji - jako, że rocznice skłaniają do wspomnień - warto przypomnieć genezę i historię Sympozjum.

Pierwsze Sympozjum odbyło się we wrześniu 1993 roku w Suwałkach. Jego organizatorem była Suwalska Izba Rolniczo-Turystyczna. Prezes Izby dodając do nazwy Sympozjum przymiotnik „Pierwsze” wyraził nadzieję, iż rozpocznie ono tradycję cyklicznych spotkań ludzi związanych z agroturystyką w Polsce. W odpowiedzi na nie powstał pomysł podjęcia tej inicjatywy, kolejno przez zainteresowane rozwojem turystyki wiejskiej lokalne organizacje społeczne, co stworzyłoby, poza niewątpliwymi korzyściami merytorycznymi, szansę prezentacji i promocji poszczególnych regionów. Niezbędnego wsparcia organizacjom społecznym zobowiązało się udzielić Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Oddział w Krakowie.

Konsekwentnie za złożonymi w Suwałkach deklaracjami, w kolejnych latach organizatorem Ogólnopolskich Sympozjów Agroturystycznych jest Centrum. Partnerami Centrum są zawsze Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego oraz Stowarzyszenie Agroturystyczne, na terenie działania których odbywa się spotkanie. Sympozja, których zasadniczym celem jest jednoczenie środowisk aktywnie uczestniczących w rozwoju turystyki wiejskiej gromadzą szeroki wachlarz przedstawicieli nauki, doradztwa, administracji państwowej i samorządowej, społecznego ruchu kwaterodawców wiejskich oraz realizatorów programów pomocowych, ekspertów zagranicznych, itp.

Tematy obrad dostosowywane są do problemów nurtujących środowisko i zmieniają się wraz ze zmianą stanu rozwoju turystyki na wsi.

Uczestnicy I Sympozjum Agroturystycznego w Suwałkach w 1993 roku obradowali pod Hasłem: „Szansę rozwoju agroturystyki w Polsce”.

II Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne w 1994 roku miało miejsce w Potoku Złotym, gm. Janów, woj. częstochowskie, a partnerami Centrum w jego organizacji były: Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Częstochowie i Związek Gmin Jurajskich zs. w Ogrodzieńcu. Temat wiodący obrad brzmiał: „Agroturystyka - pierwsze doświadczenia i perspektywy”.

Kolejne, III Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne w roku 1995 obradowało w Polańczyku, woj. krośnieńskie, a współorganizatorami spotkania poza Centrum były: Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Iwoniczu i Stowarzyszenie Agroturystyczne „Galicyskie Gospodarstwa Gościnne”, Koło Bieszczadzkie w Lesku. Sympozjum toczyło się pod hasłem: „Regionalne aspekty rozwoju agroturystyki w Polsce”.

W następnym roku 1996 IV Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne gościło w woj. jeleniogórskim, na Zamku Czocha. Wsparcia organizacyjnego udzieliły Centrum: Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Jeleniej Górze i Towarzystwo Turystyki Wiejskiej zs. w Jeleniej Górze. Temat Sympozjum brzmiał: „Kształtowanie standardów produktu turystycznego polskiej wsi”.

Po pięciu latach intensywnej pracy wielu osób i instytucji można mówić już o sukcesach polskiej agroturystyki. Dobrze znane są też bariery jej rozwoju stąd temat odbywającego się w bieżącym roku V Sympozjum Agroturystycznego brzmiał: „Determinanty sukcesu w turystyce wiejskiej”. Wraz z Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Oddział w Krakowie organizowały go Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Końskowoli oraz Lubelskie Stowarzyszenie Agroturystyczne w Wojciechowie. W programie Sympozjum znalazły się:

- Dwuczłonowa dyskusja panelowa:
 - „Determinanty sukcesu w turystyce”,
 - „Bariery sukcesu w turystyce wiejskiej”.
- Warsztaty w 3 grupach tematycznych:
 - „Strategia rozwoju wiejskiej bazy noclegowej”,
 - „Rozwój turystyki na szczeblu gminy”,
 - „Obsługa klienta w perspektywie marketingu zagranicznego”.
- Forum dyskusyjne:
 - „Doradztwo ekonomiczne i wsparcie finansowe dla przedsięwzięć w turystyce wiejskiej”.
- Wyjazd studyjny: Zwiedzanie gospodarstw turystycznych Lubelszczyzny.
- Finał konkursu „Zielone Lato” organizowanego przez Redakcję Rolną Polskiego Radia.
- Dyskusja plenarna.

Impreza zgromadziła ponad 150 uczestników z całego kraju, reprezentujących różne środowiska aktywnie angażujące się w proces rozwoju turystyki

wiejskiej. W obradach Sympozjum uczestniczyli przedstawiciele takich instytucji centralnych jak: Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki, Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Bank Gospodarki Żywnościowej. Licznie reprezentowani byli pracownicy Ośrodków Doradztwa Rolniczego, uczelni wyższych oraz członkowie Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”. Wśród gości zagranicznych znaleźli się eksperci z Irlandii, Wielkiej Brytanii, Islandii i Niemiec. Podkreślić należy obecność Ministra Rolnictwa oraz Ministra Kultury i Sztuki, którzy spotkali się z uczestnikami Sympozjum w Wojciechowie, podczas uroczystości wręczenia nagród laureatom radiowego konkursu „Zielone Lato”.

Referaty prezentowane na Sympozjum zostały opublikowane w przygotowanych dla uczestników spotkania materiałach, natomiast wypowiedzi w dyskusji i wnioski z Sympozjum będą zaprezentowane w opracowanym suplemencie.

Spotkaniu i dyskusjom towarzyszyła jak zwykle serdeczna i pełna zaangażowania atmosfera. Uczestnicy Sympozjum zgodnie wyrazili nadzieję, że Sympozjum doczeka się kolejnych okrągłych rocznic.

DANUTA PRUSS GŁOWACKA
*Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Poznaniu*

DORADZTWO ROLNICZE NA MTRP POLAGRA'97

POLAGRA to jedna z ważniejszych imprez o tematyce rolniczej w europejskim kalendarzu wystawienniczym. Obejmuje ona swym zakresem niemal wszystko, co z rolnictwem i przemysłem rolno-spożywczym jest związane. Targi uzupełnia tradycyjnie Krajowa Wystawa Ogrodnicza, a w Ośrodku Doradztwa Rolniczego w Sielinku Wystawa Zwierząt Gospodarskich.

Jest to także jedna z najważniejszych imprez w roku promujących nauki rolnicze, doradztwo i prasę rolniczą.

W roku bieżącym POLAGRA odbyła się w dniach od 2 do 7 października. POLAGRA 97 zgromadziła 2156 wystawców (w tym: 1737 krajowych i 419 zagranicznych) z 34 państw i zajmowała powierzchnię 76 198 m². Zwiedziło ją ponad 185 tysięcy osób.

Największą powierzchnię wystawową zajmowały: branża artykułów spożywczych (25,3 %), maszyny, urządzenia i narzędzia rolnicze (21,7 %), maszyny i urządzenia dla przemysłu rolno-spożywczego, głównie mięsnego, rybnego, jajczarsko-drobiarskiego, piekarniczo-cukierniczego, mleczarskiego (12,8 %), ogrodnictwo i gospodarka leśna (4,2 %), wyposażenie dla gastronomii (4,1 %), urządzenia do produkcji zwierzęcej (3,2 %), przemysłowe urządzenia chłodnicze (2,8 %), chemia dla rolnictwa (2,7 %), pasze i dodatki paszowe (2 %).

POLAGRA staje się z roku na rok imprezą bardziej pogłębioną merytorycznie, przedstawiającą, w układzie branżowym, całą panoramę polskiego rolnictwa i pracującego dla niego przemysłu krajowego i zagranicznego. Jednocześnie z ekspozycją targową szeroko prowadzona jest działalność informacyjno-konsultacyjna, obejmująca promocję, doradztwo, ofertę jednostek naukowo-badawczych, prasę fachową oraz konferencje i sympozja naukowo-techniczne. Dowodem tego jest także istotna zmiana jaka nastąpiła w zakresie organizacji targów. Otóż pierwszy dzień trwania targów ustanowiono dniem dla profesjonalistów - zamkniętym dla szerokiej publiczności, a otwartym wyłącznie dla fachowców, przedstawicieli firm i ekspertów, a także prasy, radia i telewizji.

Do wspólnej ekspozycji, pn. NAUKA, DORADZTWO i PRASA ROLNICZA, odbywającej się pod patronatem Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej zaproszono jednostki badawcze resortu rolnictwa, Akademii Rolnicze, placówki naukowe przy V Wydziale PAN, prasę rolniczą.

DORADZTWO ROLNICZE prezentowały ośrodki doradztwa rolniczego, a także Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie w Poznaniu i w Krakowie.

We wspólnej ekspozycji, ośrodki doradztwa rolniczego i CDiEwR przedstawiły, w odrębnych tematycznych działach, bogatą ofertę doradztwa w postaci publikacji i wydawnictw ODR (blisko 900 tytułów), prasy - wydawnictw periodycznych ośrodków doradztwa rolniczego (51 tytułów), programów komputerowych wykorzystywanych w rolnictwie i rozpowszechnianych przez ODR (21 propozycji), filmów video.

Wydawnictwa ośrodków i CDiEwR wystawiono w działach obejmujących cały niemal zakres rolnictwa, takich jak: produkcja roślinna, produkcja zwierzęca, ekonomika i organizacja gospodarstw, rynek rolny, wielofunkcyjny rozwój wsi, ekologia i wiejskie gospodarstwo domowe.

Największym zainteresowaniem cieszyły się opracowania z zakresu nowych i uproszczonych technologii produkcji (między innymi: nowe odmiany zbóż, roślin warzywnych), racjonalne nawożenie i ochrona roślin, rasy mięsne trzody i bydła, poprawa jakości mleka, normy jakościowe w produkcji, krajowe i UE, kalkulacje kosztów produkcji, generalnie opracowania, które zawierały informacje nie tylko jak produkować, ale jak produkować najefektywniej, najekonomiczniej. W zakresie tematyki związanej z wielofunkcyjnym rozwojem wsi dużym zainteresowaniem cieszyły się opracowania dotyczące rozwijania przedsiębiorczości, dodatkowych źródeł dochodu, agroturystyki, ale także informatory agrobiznesu, regionalne katalogi producentów żywności, maszyn i urządzeń dla przemysłu rolno-spożywczego. Wiele osób odwiedzających stoisko zainteresowanych było ekologią i ochroną środowiska i tradycyjnie jak co roku opracowaniami z zakresu prowadzenia gospodarstwa domowego: racjonalnym żywieniem rodziny, ochroną zdrowia, estetyką zagrody wiejskiej.

Stoisko DORADZTWA ROLNICZEGO było stale oblegane przez zwiedzających, którzy mieli także możliwość bezpośredniej rozmowy na temat interesujących ich kwestii z doradcami, specjalistami branżowymi z ośrodków doradztwa rolniczego.

Dużym zainteresowaniem, szczególnie nauczycieli szkół rolniczych, cieszyła się także oferta ponad 60-ciu tytułów filmów video.

Dla nauczycieli szkół rolniczych, specjalną ofertę targową pomocy dydaktycznych, przygotowało Centrum Doskonalenia Nauczycieli Szkół Rolniczych w Brwinowie. Oferta ta zawierała między innymi: wydawnictwa - materiał dydaktyczno-szkoleniowe, foliogramy, filmy video.

Zwiedzający, producenci i wszystkie osoby interesujące się ekologią i produkcją żywności metodami ekologicznymi, mieli możliwość nawiązania kontaktu z EKOLANDEM - Stowarzyszeniem Producentów Żywności Metodami Ekologicznymi. Dzieci i młodzież szkół podstawowych i średnich mogła w stoisku DORADZTWA ROLNICZEGO poznać cele i zasady działania Fundacji Edukacyjnej 4-H w Polsce, otrzymać przygotowane przez Fundację foldery.

Oferta Doradztwa Rolniczego została zawarta w przygotowanym, jak zwykle co roku z okazji PALAGRY, opracowaniu pt.: „Materiały informacyjno-szkoleniowe dla doradztwa rolniczego” pełniącym w czasie trwania targów rolę katalogu. Poza POLAGRĄ opracowanie jest cennym źródłem informacji o wszystkich publikacjach, ponad 1000 tytułów, jakie zostały wydane w czasie od Polagry'96 do Polagry'97 przez CDiEwR, Ośrodki Doradztwa Rolniczego, jednostki badawczo-rozwojowe resortu rolnictwa i inne instytucje pracujące na rzecz rolnictwa. Układ branżowy wydawnictw, jak i wg wydawców, a także zamieszczone w części końcowej opracowania adresy umożliwiają szybkie i łatwe dotarcie do najciekawszych pozycji.

Stoisko DORADZTWA ROLNICZEGO pełni w czasie POLAGRY ważną rolę ogniwa pośredniego pomiędzy nauką rolniczą i praktyką. Integruje także całe doradztwo rolnicze nie tylko poprzez wspólne przygotowywanie ekspozycji, dyżury w stoisku doradców ODR z całej Polski, ale także miejsce corocznych spotkań wszystkich zainteresowanych doradztwem. Jest tłumnie odwiedzane przez producentów, doradców, przedstawicieli nauki, praktyki gospodarczej, przemysłu rolno-spożywczego, banków, przedstawicieli administracji państwowej i samorządowej, Krajowej i Społecznej Rady Doradztwa Rolniczego, uczniów i studentów szkół rolniczych, nauczycieli, a także zagraniczne instytucje doradcze.

Dziękujemy wszystkim, którzy dzięki swoim staraniom włożonym w przygotowanie ekspozycji DORADZTWA ROLNICZEGO przyczynili się do pełniejszego merytorycznie i organizacyjnie zaprezentowania dokonań doradztwa rolniczego na rzecz wsi i rolnictwa.

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Doradztwo w rozwoju agroturystyki. Konferencja naukowa. SGGW Warszawa, 26 listopada 1997. Pod redakcją naukową A.P. Wiatrak. ss.143.

W pracy ukazano rolę doradztwa w rozwoju agroturystyki. Rozwijanie agroturystyki jest jedną z dróg ożywienia rozwoju obszarów wiejskich i ich wielofunkcyjnego zagospodarowania. Szczególnie ważną rolę w stymulowaniu tej formy przedsiębiorczości na wsi ma system doradztwa. Ten rodzaj działalności wymaga przygotowania doradców, którzy będą znali zarówno problematykę związaną z uruchomieniem i prowadzeniem agroturystyki, jak i problematyką doradztwa ekonomicznego, pozwalającego prowadzić racjonalną gospodarkę w tym zakresie.

Celem konferencji zorganizowanej przez Katedrę Doradztwa Rolniczego SGGW było zapoznanie się z badaniami prowadzonymi przez ośrodki naukowe, a także doświadczeniami ODR i analizą istniejącej sytuacji w rozwoju agroturystyki; integracja pracowników nauki i doradców zajmujących się pobudzaniem przedsiębiorczości na wsi; przedstawienie wniosków i opinii dotyczących kierunków i sposobów pracy doradców.

Autorami referatów zamieszczonych w opracowaniu są głównie pracownicy naukowcy zajmujący się agroturystyką oraz doradcy pracujący z rolnikami w rozwijaniu przedsięwzięć agroturystycznych.

Co trzeba wiedzieć i umieć, aby nie bać się rynku. Praca zbiorowa pod red. K.Pieniążek, Agro-Kontakt Bis s.c. tel/fax 0 22 35 07 11

Książka wyróżnia się niecodzienną formą. Pod względem edycyjnym jest przełomem na rynku wydawniczym. Czytanie i zapamiętanie najważniejszych kwestii ułatwiają zaznaczenia na marginesach i w tekście oraz ich wytrwałe przypominanie. Zamiast akademickiego wykładu autorzy proponują rozmowę - prowadzoną żywym językiem i nie pozbawioną akcentów polemicznych - pomiędzy trzema rolnikami o różnych doświadczeniach życiowych. Sześć rozdziałów książki to sześć „rozmów na werandzie”, w których jej bohaterowie poruszają najważniejsze problemy napotymane na rynku:

- jak powstaje cena?
- konkurencja - dlaczego i dla kogo?
- występować na rynku razem czy osobno?
- warunki skuteczności marketingu grupowego;
- instytucje rynku i ich rola;
- czy uczciwość jest dobrym towarem na rynku?

Książka pisana jest z życzliwością wobec czytelnika, choć bez unikania mówienia o problemach utrudniających podejmowanie decyzji. Ze względu na treść i formę może być wartościowym nabytkiem każdej biblioteki szkoły rolniczej, studenta czy ucznia niezależnie od specjalizacji zawodowej. Dla izb i fundacji rolniczych, organizacji zawodowych rolników i ludzi agrobiznesu, a nawet służb surowcowych firm przetwórstwa spożywczego będzie cennym materiałem dydaktycznym nt. zasad działania wolnego rynku, organizacji rynku produktów rolniczych, w tym integracji poziomej i pionowej oraz elementów marketingu.

ROCZNY SPIS TREŚCI 1996

ARTYKUŁY	Numer	Strona
EUGENIUSZ K.CHYLEK: Rola placówek naukowo-badawczych we wspieraniu polityki państwa w gospodarce żywnościowej	3	5
EUGENIUSZ K.CHYLEK: Zadania doradztwa rolniczego w kontekście zrzeszania się Polski z Unią Europejską	3	16
EUGENIUSZ K.CHYLEK: Fundusze strukturalne jako instrument rozwoju obszarów wiejskich w Hiszpanii	4	67
SŁAWOMIR DYKA: Spółdzielczość wiejska w sferze agrobiznesu	1	47
BARBARA FEDYSZAK-RADZIEJOWSKA: Etos przedsiębiorcy - indywidualna przedsiębiorczość w społecznościach wiejskich	1	25
STANISŁAW GRYKIEŃ: Konsumenci produktów ekologicznych	4	36
RYSZARD GUGAŁA: Rozwój rynków hurtowych i giełd towarowych do 2000 roku	1	95
EWA JASKA: Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania adoptowania metody ekologicznej w rolnictwie niemieckim	1	74
MAREK KALEMBA: Liderzy wiejscy w procesie aktywizacji społeczności lokalnych	2	55
BOGDAN KLEPACKI: Wykształcenie jako determinanta zachowań produkcyjnych rolników w okresie przemian gospodarczych w Polsce	1	82
ZDZISŁAW KOZIOŁ: System kredytowy gospodarki rolnej w Polsce	2	76
ANTONI KOŻUCH: Analiza finansowa gospodarstwa rodzinnego	3	82
KRYSTYNA KRZYŻANOWSKA: Rodzaje pozarolniczej działalności w gospodarstwach rolniczych	1	37
KAZIMIERZ KUBIAK: Interwencjonizm na rynku owoców i warzyw w Unii Europejskiej i w Polsce	1	126
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Formy i metody pracy doradczej	1	53
ROMAN LUSAWA: Niedoceniane bogactwa niematerialne decydujące o przedsiębiorczości i efektywności gospodarowania	2	66
ROMAN LUSAWA: Ekosocjalna polityka rolna w Unii Europejskiej	3	24
EDWARD MATUSZAK: Doradztwo rolnicze wobec nowych zadań	2	5
ZBIGNIEW MISIEJUK: Dyfuzja innowacji rolniczych w środowisku wiejskim na przykładzie województwa olsztyńskiego	2	29

KRYSTYNA NAJDER-STEFANIAK: Etyka i zagadnienia gospodarcze	3	49
LECH OSTROWSKI: Placówki skupu produktów rolniczych	3	95
LECH OSTROWSKI: Korzystanie z kredytów bankowych przez rodziny chłopskie w latach 1992-1996	4	23
MARIAN PODSTAWKA, KATARZYNA CZUPRYŃSKA: Czynniki determinujące popyt na rolnicze kredyty preferencyjne	4	15
JÓZEF RYZNAR: Udział kobiet i mężczyzn w podejmowaniu działalności przedsiębiorczej w produkcji zwierzęcej	3	60
JOHN RAGLAND: Programy rozwoju obszarów wiejskich jako część działalności doradztwa rolniczego w USA	1	5
ELŻBIETA M.SAWICKA: Eksport artykułami rolno-spożywczymi	1	111
IZABELLA SIKORSKA-WOLAK: Innowacyjność rolników i jej aspekty psychologiczne	2	20
TOMASZ SKRZYCZYŃSKI: Kształcenie ustawiczne w środowisku wiejskim	2	84
RYSZARD STACH: Potęga myślenia nienegatywnego czyli droga ku optymizmowi	1	67
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, KATARZYNA KUCZYŃSKA: Kobiety - mężczyźni - pieniądze w partnerskich stosunkach rodzinnych	3	75
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, KATARZYNA KUCZYŃSKA: Stosunki domowe i społeczne jako wzajemne zwierciadła w gospodarstwie domowym	4	46
BOGDAN M.WAWRZYNIAK: Doradztwo rolnicze w warunkach regionalizacji rolnictwa	2	13
KATARZYNA WESOŁA: Przepisy prawne regulujące działalność reklamową	4	60
ANDRZEJ P.WIATRAK: Komunikowanie w doradztwie	3	29
ANDRZEJ P.WIATRAK: Kierunki zmian w organizacji pracy ODR	4	7
ANNA WOŹNIAK: Od instruktora do moderatora - czyli o sylwetce doradcy rolniczego	2	45
PETER WÜRFL: Przemiany strukturalne w rolnictwie niemieckim i ich oddziaływanie na środowisko wiejskie	1	14
SŁAWOMIR ZAWISZA: Proces dyfuzji amarantusa wśród rolników	2	35
SŁAWOMIR ZAWISZA: Sposoby prowadzenia pracy doradczej w rolnictwie	3	41

Z PRACY DORADCZEJ	Numer	Strona
TOMASZ BIAŁY: Polsko-duński projekt doradczy „Rolnictwo środowiskowe”. Etap III	3	113
GRZEGORZ CETNER: Tworzenie koncepcji doradztwa socjalno-ekonomicznego w Polsce z wykorzystaniem doświadczeń niemieckich. Część I	3	104
JANINA GAJDA: Działalność Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Iwoniczu w okresie przekształceń wsi i rolnictwa	1	146
ANDRZEJ HOLEWIŃSKI, EDWARD MATUSZAK, ANNA PABICH: Potrzeby i możliwości doskonalenia kadr doradczych w opinii instytutów i ośrodków doradztwa rolniczego	1	153
ELŻBIETA KMITA: System kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej	4	86
PRZEMYSŁAW LECYK, GRZEGORZ CETNER: Tworzenie koncepcji doradztwa socjalno-ekonomicznego w Polsce z wykorzystaniem doświadczeń niemieckich. Cz. II	4	71
ANNA MUZYKA: Zakres wiedzy marketingowej doradców rolniczych	2	105
ANNA MUZYKA: Umiejętność i gotowość stosowania wiedzy o marketingu w praktyce przez doradców rolniczych z WODR w Ostrołęce	3	120
ANNA PABICH: Rada Programowa ds. doskonalenia kadr doradczych ODR - organizacja i zadania	1	150
KRYSTYNA PIENIAŻEK: Trudności i zagrożenia w procesie tworzenia się grup marketingowych	4	116
JÓZEF RYZNAR: Grupy rolników współpracujące z doradcami terenowymi (na przykładzie rejonu trzebnickiego)	4	110
ZOFIA SZALCZYK: Czterdzieści lat funkcjonowania państwowego systemu upowszechniania postępu w rolnictwie i doradztwa rolniczego w województwie poznańskim. Cz. I	1	137
ZOFIA SZALCZYK: Czterdzieści lat funkcjonowania systemu upowszechniania postępu w rolnictwie i doradztwa rolniczego w województwie poznańskim. Cz. II	2	95
INFORMACJE	Numer	Strona
AGNIESZKA BIERNAT-JARKA, ELŻBIETA M.SAWICKA: Agrobiznes i obszary wiejskie wobec integracji z Unią Europejską - nadzieje, szanse i obawy	4	121
DANUTA CHMURAK: Współdziałanie Społecznych Rad Doradztwa Rolniczego z Izbami Rolniczymi	1	180

KATARZYNA DUCZKOWSKA-MAŁYSZ, EUGENIUSZ K.CHYŁEK: Problemy rozwoju obszarów wiejskich jako przedmiot międzynarodowych konferencji w Europie	1	164
JANUSZ HELLER: Opinie rolników na temat informacji rynkowej w produkcji mleka	2	127
KATARZYNA JANIĄK: Rola doradztwa w kreowaniu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich	1	171
ANNA KĘSZYCKA: Analiza wyników ankiety dotyczącej potrzeb doskonalenia kadr doradczych w zakresie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich	4	136
ELŻBIETA KMITA: V Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne	4	141
NATALIA KOLASIŃSKA: Edukacja ekologiczna	3	127
MAGDALENA KOZERA: Rolniczy biznes - jak uczyć się na przykładach prezentowanych w filmach video	1	184
EDWARD MATUSZAK: Wyniki konkursu na najlepsze czasopismo rolnicze ODR oraz hit wydawniczy 1996 roku	2	133
ANNA PABICH: Opinia doradców ODR o tematach badań naukowych przeznaczonych do upowszechniania w 1997 r.	4	126
ANNA PABICH: Oferta - informator szkoleniowy 98/99	4	133
DANUTA PRUSS GŁOWACKA: Doradztwo rolnicze na MTRP Polagra'97.	4	144
ELŻBIETA SZYMAŃSKA: Tendencje zmian w rolnictwie na obszarach prawnie chronionych	2	122
NOWOŚCI WYDAWNICZE	1	189
NOWOŚCI WYDAWNICZE	2	137
NOWOŚCI WYDAWNICZE	3	134
NOWOŚCI WYDAWNICZE	4	147
ROZNY SPIS TREŚCI 1997	4	148
ANNUAL TABLE OF CONTENTS	4	152

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES	Numer	Strona
EUGENIUSZ K. CHYŁEK: The role of scientific and research institutions in support of state in food economy	3	5
EUGENIUSZ K. CHYŁEK: Task of agricultural extension service in the context of integration of Poland with EU	3	16
EUGENIUSZ K. CHYŁEK: Structural funds as a tool in development of rural areas in Spain	4	67
SŁAWOMIR DYKA: Cooperative movement in agri-business	1	47
BARBARA FEDYSZAK-RADZIEJOWSKA: Ehtos of entrepreneur - individual enterprise in rural community	1	25
STANISŁAW GRYKIEŃ: Consumers of ecological products	4	36
RYSZARD GUGAŁA: Development of agri-food and agricultural wholesale markets up to 2000 year	1	95
EWA JASKA: Social-economic conditions of adopting the ecological method in German agriculture	1	74
MAREK KALEMBA: Rural leaders in the process of local community activation	2	55
BOGDAN KLEPACKI: Education as a condition of selection the directions of production	1	82
ZDZISŁAW KOZIOL: Farming credit systems in Poland	2	76
ANTONI KOŻUCH: Financial analysis of family farms	3	82
KYSTYNA KRZYŻANOWSKA: Kind of non-agricultural activities on the farms	1	37
KAZIMIERZ KUBIAK: Interventionism on fruit and vegetable market in EU and in Poland	1	126
WENANCIUSZ KUJAWIŃSKI: Form and methods of extension service work	1	53
ROMAN LUSAWA: Underestimated, immaterial resources deciding about the enterprises and efficiency of management	2	66
ROMAN LUSAWA: Ecosocial agriculture policy in EU	3	24
EDWARD MATUSZAK: Agricultural extension in the face of new tasks	2	5
ZBIGNIEW MISIEJUK: Diffusion of agricultural innovation in the rural environment on the example of Olsztyn voivodeship	2	29

KRYSTYNA NAJDER-STEFANIAK: Ethics and economic problems	3	49
LECH OSTROWSKI: Purchase institutions of farm products	3	95
LECH OSTROWSKI: Bank credits which are used by farmers families in 1992-1996	4	23
MARIAN PODSTAWKA, KATARZYNA CZUPRYŃSKA: Factors determinating demands for agricultural preferential credit	4	15
JERZY RACIBORSKI: Range of law advisory for subjects which start to render touristic services	4	103
JOHN RAGLAND: Programs of rural areas development as a part of agricultural advisory service activity in USA	1	5
JÓZEF RYZNAR: Women and men contribution in economic activity undertaking in animal production	3	60
ELŻBIETA M.SAWICKA: Export of agri-food products	1	111
IZABELLA SIKORSKA-WOLAK: Farmers innovation and its psychological aspects	2	20
TOMASZ SKRZYCZYŃSKI: Constant education in rural environment	2	84
RYSZARD STACH: The power of non-negative thinking - the way towards optimism	1	67
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, KATARZYNA KUCZYŃSKA: Women - men - money in partner family relations	3	75
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, KATARZYNA KUCZYŃSKA: Family and social relations as mutual reflection in rural household	4	46
BOGDAN M.WAWRZYŃIAK: Agricultural extension in agriculture regionalization conditions	2	13
KATARZYNA WESOŁA: Law regulations connected with advertising	4	60
ANDRZEJ P.WIATRĄK: Communication in extension service	3	29
ANDRZEJ P.WIATRĄK: Directions of changes in organization of ODRs advisory service	4	7
ANNA WOŹNIAK: From instructor to moderator - the character of agricultural adviser	2	45
PETER WÜRFL: Structural changes in German agriculture and their influence on the rural environment	1	14
SŁAWOMIR ZAWISZA: Diffusion process of amaranth cultivation among farmers	2	35

SŁAWOMIR ZAWISZA: Ways of advisory service realization in agriculture	3	41
---	---	----

FROM EXTENSION SERVICE WORK	Numer	Strona
TOMASZ BIAŁY: Polish - Danish advisory project: „Environmental agriculture” - phase III	3	113
GRZEGORZ CETNER: Conception creation social and economic extension service in Poland with use German experiences - part I	3	104
JANINA GAJDA: The activity of Agricultural Extension Service Centre in Iwonicz during the transformation period in agriculture	1	146
ANDRZEJ HOLEWIŃSKI, EDWARD MATUSZAK		
ANNA PABICH: Requirements and possibilities of the extension service staff training in the opinion of institutes and ODRs	1	153
ELŻBIETA KMITA: System of categories in rural lodging base	4	86
PRZEMYSŁAW LECYK, GRZEGORZ CETNER: Creation of conception in social and economic advisory service in Poland with use German experiences - part II	4	71
ANNA MUZYKA: Agricultural advisers marketing knowledge	2	105
ANNA MUZYKA: Skill and readiness of agricultural advisors from WODR in Ostrołęka in marketing knowledge application in practice	3	120
ANNA PABICH: Council for ODR staff training - organization and tasks	1	150
KRYSZYNA PIENIAŻEK: Difficulties and threats in the process of creation of marketing groups	4	116
JÓZEF RYZNAR: Groups of farmers cooperating with regional advisers (on example of Trzebnica region)	4	110
ZOFIA SZALCZYK: Forty years of activities of the national system of progress dissemination in agriculture and agricultural extension service in Poznań voivodship (Part I)	1	137
ZOFIA SZALCZYK: Forty years of activities in agricultural extension and advisory service in Poznań voivodeship (Part II)	2	95

INFORMATION:	Numer	Strona
AGNIESZKA BIERNAT-JARKA, ELŻBIETA M. SAWICKA: Agribusiness and rural areas in front of integration with EU-hopes, chances and apprehensions	4	121

DANUTA CHMURAK: Cooperation of Agricultural Extension Service Councils with Agricultural Chambers	1	180
KATARZYNA DUCZKOWSKA-MAŁYSZ, EUGENIUSZ K.CHYŁEK: Problems of rural areas development as a subject of international conferences in Europe	1	164
JANUSZ HELLER: Farmers opinions about market information in milk production	2	127
KATARZYNA JANIĄK: The role of agricultural extension service in creation of enterprises on rural areas	1	171
ANNA KĘSZYCKA: Analysis of results from interview-questionairs about improvement of advisory personnel in multifunctional development of rural area	4	136
ELŻBIETA KMITA: 5th All-Polish Agrotourism Symposium	4	141
NATALIA KOLASIŃSKA: Ecological education	3	127
MAGDALENA KOZERA: Agri-business - how to utilize the examples presented in video film	1	184
EDWARD MATUSZAK: Directions in development of agricultural advisory in the context of integration with EU	2	115
EDWARD MATUSZAK: Results of competition „The best ODR agricultural newspaper and publishing hit in 1996”	2	133
ANNA PABICH: ODR advisers opinion about the results of scientific research for dissemination in 1997	4	126
ANNA PABICH: Offer-Instruction guide-book 98/99	4	133
DANUTA PRUSS GŁOWACKA: Agricultural extension service on MTRP Polagra’97	4	144
ELŻBIETA SZYMAŃSKA: Tendencies of changes in agriculture on the areas protected by law	2	122
PUBLISHING NEWS	1	189
PUBLISHING NEWS	2	137
PUBLISHING NEWS	3	134
PUBLISHING NEWS	4	147
ANNUAL TABLE OF CONTENTS	4	152

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego zamieszczają artykuły z zakresu metodyki doradztwa, organizacji doradztwa, wspomagania doradztwa poprzez naukę, doskonalenia kadr doradczych, oświaty rolniczej oraz polityki agrarnej.
2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
 - informacje o pracy doradczej i życiu ODR,
 - informacje o sympozjach, seminariach i szkoleniach z zakresu doradztwa i dla doradców,
 - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i rolnictwem,
 - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach,
 - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (18 wierszy maszynopisu),
 - inne informacje w wymienionych wyżej dziedzinach.
3. Poszczególne artykuły nie powinny przekraczać - łącznie z tabelami i wykresami - 15 stron maszynopisu.
Redakcja zastrzega sobie prawo skrótów tekstu, ograniczenia tabel, wykresów i rycin w ramach opracowania redakcyjnego.
4. Maszynopisy, pisane jednostronnie według obowiązujących zasad w instytucjach wydawniczych (30 wierszy a 60 znaków na stronie, z marginesem 4 cm z lewej strony), powinny być dostarczane w dwóch egzemplarzach. W miarę możliwości prosimy o dołączenie dyskietki z tekstem artykułu lub informacji.
5. Przypisy i tabele zamieszcza się w tekście, rysunki prosimy dołączyć oddzielnie, a na marginesie tekstu zaznaczyć ołówkiem, gdzie mają być zamieszczone.
6. Przypisy bibliograficzne powinny zawierać nazwiska autora (autorów) i pierwsze litery imion oraz dokładny tytuł pracy (w języku oryginału), a ponadto przy wydawnictwach zwartych (książkach): wydawcę oraz miejsce, rok wydania i stronę cytatu, przy artykułach z czasopism: nazwę czasopisma, rok wydania, numer tomu, numer bieżący i stronę cytatu. Przypisy do tabel zaznacza się małymi literami alfabetu i zamieszcza pod tabelą.
7. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
8. Do nadsyłanych prac prosimy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, miejsce pracy i adres prywatny (ewentualnie również numer telefonu).
9. Redakcja zastrzega sobie prawo nieprzyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem redakcji. Prac nie zamówionych redakcja nie zwraca, jak również prac zakwalifikowanych do druku.
10. Wszystkie przyjęte prace są honorowane według obowiązujących stawek wydawniczych w CDiEwR na podstawie umowy wydawniczej, a autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 *egzemplarz autorski*.
11. Prace prosimy nadsyłać na następujący adres

**Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, 61-619 Poznań,
ul. Winogrody 63, Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”**